

# Дніпровський гуманітарний університет



## СУЧАСНА ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА

Частина II

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД  
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**



# **СУЧАСНА ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА**

**Частина II**

**Дніпро  
2023**

**УДК 81'1(477)**

**ББК 81'2 УКР**

**С 91**

*Ухвалено до друку Науково-методичною радою Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»  
(протокол № 4 від 21 грудня 2023 р.)*

*Ухвалено до друку Вченою радою Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»  
(протокол № 4 від 28.02.2023 р.)*

Сучасна прикладна лінгвістика. Збірник наукових праць. Дніпро: ВВПЗ «ДГУ», 2023. Ч. II. 255 с.

*(в авторській редакції)*

У збірник увійшли наукові дослідження, які були оприлюднені на міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні погляди на прикладну лінгвістику» (09 листопада 2023 року). Тематика статей охоплює актуальні питання щодо розвитку та становлення прикладної лінгвістики.

Матеріали наукових досліджень можуть бути використані у практичній діяльності фахівців вказаних напрямів діяльності та у навчальному і виховному процесах закладів освіти.

**ISBN 978-966-981-879-9**

## **РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ**

**Лежнёва Тетяна Миколаївна** – кандидат юридичних наук, доцент, проректор Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

**Крашеніннікова Тетяна Валеріївна** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

**Дудник Олена Володимирівна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

**Холод Ірина Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

**Хмель-Дунай Галина Миколаївна** – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

**Негодченко Ольга Петрівна** – старший викладач кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

**Мірошник Андрій Дмитрович** – провідний фахівець відділу організації наукової роботи, міжнародних зв'язків та академічної мобільності Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

© ВВПЗ «ДГУ», 2023

© Автори, 2023

## ЗМІСТ

<b>ПЕРЕДМОВА</b> .....	5
<b>Алексеев Артур.</b> Взаємодія знань корпусної лінгвістики та інформаційних технологій у навчальному процесі .....	6
<b>Андрішко Олег.</b> Матеріали до словника міжмовних омонімів: українська мова й ізоляти / неklasифіковані мови Африки .....	15
<b>Варакута Марина.</b> Мистецтво говоріння і слухання: ключі до ефективного спілкування .....	25
<b>Василенко Наталія.</b> Літературний портрет Катеринослава. Іван Манжура (1851-1893) – український поет-казкар, вчений-фольклорист. Концептуальні роздуми та музейні інтерпретації .....	34
<b>Глуценко Ганна.</b> Практичний досвід перекладу літератури за допомогою нейромережі: переваги та виклики .....	43
<b>Дудник Олена.</b> Політика українізації напр. ХХ – на поч. ХХІ ст. ....	53
<b>Квітинська Ліана.</b> Короткий екскурс у історію етносеміотики, питання та перспективи розвитку етносеміотики як науки .....	61
<b>Корсунська Вікторія.</b> Kommunikative Kompetenz als Element der interkulturellen Kommunikation und der beruflichen Interaktion eines Individuums in der gegenwärtigen Stufe der gesellschaftlichen Entwicklung .....	73
<b>Крашеннікова Тетяна.</b> Роль мов у сприйнятті народів як націй .....	87
<b>Лимар Андрій.</b> Державна політика формування гуманітарної складової професійної ідентичності особистості студента .....	93
<b>Natsiuk Maryana. Osidak Viktoriia.</b> Applying multilingualism in foreign language teaching .....	103
<b>Негодченко Ольга.</b> Відображення етнокультури у творах Миколи Пимоненка .....	113
<b>Нежива Ольга.</b> Предметно-мовне інтегроване навчання іноземних мов у закладах вищої освіти .....	124
<b>Поповський Анатолій.</b> Дбаймо про культуру мови – державотворчого коду нації .....	132
<b>Rakutienė Silvija, Butrimė Edita.</b> Development of personal competences at a specialized university – a changing paradigm of traditional education .....	140
<b>Руколянська Наталія.</b> Терміни на позначення абстрактних понять у субмові кримінального процесуального права .....	151
<b>Сергієнко Наталія.</b> Мовні аспекти юридичної термінології у сучасному законодавстві .....	159
<b>Сковронська Ірина.</b> Сучасні виклики та чинники збереження національної ідентичності українців .....	167
<b>Sukhoviyi Vitalii.</b> In the beginning was the word? Language and national consciousness. Ukrainian case .....	175
<b>Хмель-Дунай Галина.</b> До питання збереження автентичності в етнокультурному просторі .....	208

<b>Холод Ірина.</b> Особливості використання методології CLIL у викладанні англійської мови професійного спрямування .....	219
<b>Шапошнікова Анастасія.</b> Концепт «Паляниця» в етнографічних і фольклорних матеріалах, надрукованих наприкінці XIX – на початку XX ст. ....	227
<b>Шостак Оксана.</b> Лінгвістичні інструменти для створення психологічної адаптації .....	236
<b>Юрченко Анна.</b> Музейне заняття «Як козаки у розвідку ходили»: захід на стику історії, археології та патріотичного виховання .....	244
<b>ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ</b> .....	253

## ПЕРЕДМОВА

Прикладна лінгвістика – це галузь мовознавства, орієнтована на практичне застосування здобутків теорії мови в різних напрямках людської діяльності, пов'язаних із використанням мови. Прикладні проблеми поставали перед мовознавством від самого початку його зародження та спрямовані на оптимізацію функцій мови – від формування і підтримування традиції читання та розуміння сакральних текстів до забезпечення й активізації міжнародних контактів.

Сучасна система лінгвістичних наук охоплює класичну теоретичну лінгвістику, де основні напрями вивчення пов'язані з розглядом фонології, морфології, синтаксису, семантики лексичної, до складу яких сучасні науково-лінгвістичні парадигми додали когнітивну лінгвістику, функційну лінгвістику і генеративну лінгвістику; дескриптивну лінгвістику, що містить антропологічну лінгвістику, еволюційну лінгвістику (порівняльно-історичне мовознавство, етимологія), фонетику і соціолінгвістику, а прикладна лінгвістика – це комп'ютерна лінгвістика, математична лінгвістика, судова лінгвістика, юридична лінгвістика, методики викладання і вивчення мови, прескриптивна лінгвістика, нейролінгвістика, психолінгвістика, етнолінгвістика, стилістика тощо.

Кафедра міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін на базі ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет» створила науковий майданчик із обговорення питань щодо «Сучасних поглядів на прикладну лінгвістику».

09 листопада 2023 року відбулася міжнародна науково-практична конференція. Науковими партнерами заходу були: Комунальний заклад культури «Дніпропетровський національний історичний музей імені Д. І. Яворницького» Дніпропетровської обласної ради та Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради

За результатами заходу підготовлено збірник наукових статей. Тематика оприлюднених досліджень охопила актуальні питання: юридичної лінгвістики, психолінгвістики, комп'ютерної лінгвістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, а також проблем розвитку та функціонування мов у поліетнічному та полікультурному просторі та інноваційних підходів у методиці навчання та виховання вищої школи.

Наукова спільнота університету і кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін вдячна всім учасникам за підтримку нашої конференції.

# ВЗАЄМОДІЯ ЗНАНЬ КОРПУСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Артур АЛЕКСЄЄВ

*викладач кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

У статті розглянуто поєднання знань корпусної лінгвістики та інформаційних технологій у навчальному процесі з метою покращання якості освіти та підвищення мотивації до навчання. Узагальнено досвід щодо розуміння розвитку корпусної лінгвістики науковців України та світу в історичному розрізі. Проаналізовано Британський Національний Корпус, який задав новий стандарт для представницьких корпусів. Зосереджено увагу на корпусних ознаках українських розробників та описано взаємодію галузей лінгвістики й інформаційних технологій.

**Ключові слова:** корпусна лінгвістика, інформаційні технології, корпус текстів, корпусно-орієнтовані інформаційні технології.

The article deals with the combination of knowledge of corpus linguistics and information technologies in the educational process in order to improve the quality of education and increase motivation to learn. The experience of understanding the development of corpus linguistics by Ukrainian and international scholars in the historical context. The British National Corpus, which set a new standard for representative corpora, is analysed. The attention is focused on the corpus features of Ukrainian developers and the interaction between the fields of linguistics and information technology is described.

**Keywords:** corpus linguistics, information technology, corpus of texts, corpus-oriented information technology.

Комп'ютерні технології, прийшовши в лінгвістику, запропонували свої технічні можливості для опрацювання, збереження і відбору мовного матеріалу. Це дало поштовх до зародження та розвитку нової галуззі мовознавчих досліджень: корпусної лінгвістики. Базуючись на використанні величезних масивів емпіричного матеріалу та залученні комп'ютерних технологій для отримання об'єктивних висновків про функціонування мовних одиниць, лінгвістичні корпуси швидко перетворилися на неоціненний лінгвістичний ресурс. Отримані в результаті корпусного аналізу дані сприяють формулюванню якісно нових висновків про мову та окреслюють такі напрями лінгвістичних досліджень, які до появи корпусів не привертали уваги дослідників [2].

За спостереженнями В.В. Жуковської, одним із пріоритетних напрямків сучасних прикладних лінгвістичних досліджень є корпусна лінгвістика.

Корпусні студії зосереджуються на аналізі природної мови в умовах реального функціонування з використанням комп'ютерних технологій на основі великих за обсягом, ретельно відібраних та впорядкованих текстових корпусів. Базуючись головним чином на емпіричному підході до аналізу лінгвального матеріалу, корпусні дослідження дозволяють абстрагуватися від суб'єктивності дослідника й наблизитися до об'єктивного вивчення мови. Певною мірою корпусні студії змінюють пріоритети сучасних лінгвістичних досліджень і демонструють виразну переорієнтацію об'єкта дослідження з «системи» на «узус», з «мови» на «мовлення».

Пройшовши складний шлях від практично повного неприйняття в 60-70-ті роки ХХ століття до магістрального напрямку науки про мову ХХІ століття, корпусна лінгвістика по праву визнається самостійною галуззю прикладного мовознавства з власним предметом, об'єктом і метою дослідження, термінологічним апаратом, теоретичним і практичним підґрунтям, власними дослідними прийомами.

Професор В. О. Плунгян переконаний, що корпусна лінгвістика – це не просто наука про те, як створювати корпуси і як ними користуватися, а певна ідеологія, основні тенденції якої зародилися ще в класичній філології ХІХ століття, але значно інтенсифікувалися в останні десятиліття. Корпусна лінгвістика пропонує новий погляд на мову, яка, на думку вченого, і сама є корпусом.

Традиційно вважається, що активне становлення корпусної лінгвістики тісно пов'язане з розвитком комп'ютерних технологій та почалося в 60-х роках ХХ століття. Утім, слід зауважити, що масштабні емпіричні дослідження мови здійснювалися й у більш ранні періоди розвитку мовознавчої науки, адже будь-яка лінгвістична розвідка так чи інакше базується на аналізі мовного матеріалу. У традиційному мовознавстві збору матеріалу завжди приділялося багато уваги.

Переважаюча кількість досліджень у царині сучасної корпусної лінгвістики розпочиналася на матеріалі англійської мови. Як зазначає С.А. Шаров, причиною цього був не скільки активний розвиток комп'ютерних технологій у США, стільки інтелектуальний клімат у Британській лінгвістиці в 60-80 роки ХХ століття. У США період формування засад корпусної лінгвістики (60-ті роки ХХ ст.) був ознаменований розквітом трансформаційної генеративної граматики (ТГГ). Корпусні студії були несхвально сприйняті в тогочасній науковій спільноті та зазнали суттєвої критики від засновника генеративізму Н. Хомського. Дослідник назвав корпусний спосіб накопичення мовних даних неадекватним і хибним для опису породжувальної здатності природної мови, оскільки інтуїція мовця є достатнім джерелом мовного матеріалу. Інші представники ТГГ також без зацікавлення поставилися до можливості вивчати дані про реальне функціонування мови, і, як наслідок, провідні лінгвісти-теоретики того часу практично не підтримували й не проявляли зацікавленості до нових корпусів. У 1960-80-х роках корпусну лінгвістику було витіснено на периферію лінгвістичної дослідної парадигми США.

На відміну від США, у британській лінгвістиці були сильними емпіричні тенденції, які передбачали використання реальних прикладів для перевірки лінгвістичних гіпотез (у першу чергу, дослідження Джона Фьорса та його учнів Грегори, Синклера, Хелідея та ін.). Це й призвело до створення багатьох корпусів та розробці корпусних досліджень на матеріалі англійської мови.

Ідея створення корпусу (уже в сучасному його розумінні) зародилася в 60-х роках ХХ століття під значним впливом здійснених масштабних емпіричних досліджень, про які ми вже зазначали. До кінця 1960-х існувало декілька невеликих корпусів, укладених на різних принципах.

Уперше великий корпус текстів на машинному носії було укладено у 1963 р. в Браунівському університеті (США). Його автори У. Френсис і

Г. Кучера створили цей корпус для дослідження лінгвістичних особливостей американського варіанта англійської мови. Він містив 500 текстових уривків обсягом по 2 000 слововживань загальним обсягом біля 1 млн. слів. Тексти були відібрані із п'ятнадцяти найбільш масових жанрів англійської друкованої прози США, опублікованих в 1961 році. Корпус супроводжувався значною кількістю матеріалів його первинної статистичної обробки – частотний і алфавітно-частотний словник, різноманітні статистичні розподіли. Зважаючи на ясність і чіткість критеріїв відбору, Браунівський корпус швидко перетворився в популярний об'єкт дослідження й навіть у певний стандарт для створення інших аналогічних корпусів.

Услід за Браунівським корпусом з'явився британський аналог Браунівського корпусу – Ланкастерсько-Осло-Бергенський корпус (Lancaster-Oslo-Bergen). Його укладачі притримувались основних принципів укладання Браунівського корпусу, але на матеріалі британської масової друкованої продукції 1961 року видання. Анотована версія корпусу з'явилася у 1985 р. Створення Браунівського та Ланкастерського корпусів дало можливість проводити різноаспектні лінгвістичні порівняння двох варіантів англійської мови (американського й британського), на текстах різних жанрів, доступних комп'ютерному обробленню.

70-ті роки 20 століття були періодом уповільнення темпів корпусних досліджень. Крім несприйняття ідей корпусної лінгвістики представниками генеративної граматики, панівного на той час лінгвістичного напрямку, і як наслідок непопулярності корпусних студій серед більшості лінгвістів, не менш вагомою причиною такого стану були обмежені можливості комп'ютерних технологій. Комп'ютери все ще були величезними калькуляторами з малим об'ємом пам'яті, програмне забезпечення теж не відповідало нагальним потребам дослідників. Проте незважаючи на це в корпусній лінгвістиці були досягнуті певні результати. Насамперед, це створення корпусів, що перевищили поріг в 1 млн. слововживань.

Британський Національний Корпус (British National Corpus) задав новий стандарт для представницьких корпусів. Він характеризується обсягом 100 млн. слів, використанням повних текстів, а не вибірок, підкорпусом усного мовлення (10 млн. слів), наявністю частиномовної розмітки та доступом через Інтернет. Для корпусу використовувалася детальна класифікація документів за декількома параметрами: вид мовлення (писемне, усне приватне й усне публічне), для писемного за тематикою, типом видання (книги, періодика, машинописні тексти й т.п.), параметром утворення очікуваної аудиторії (високий, середній чи довільний) та складністю мови (складний, середній, простий). За стандартом, заданим Британським Національним Корпусом, були укладені національні корпуси іспанської, італійської, хорватської, чеської мов.

У 1989 році Банк Англійської мови мав обсяг у 20 млн. слів, а на сьогоднішній день його розмір сягнув 650 млн. слів. Цей корпус зорієнтований відслідковувати зміни в слововживанні (так званий моніторинговий корпус *monitor corpus*) шляхом регулярного поповнення новими текстами та порівняння частотних параметрів, наприклад, таких, як зміна частоти слів та граматичних конструкцій, поява нових слів і т.ін. Цей корпус став основою для словника Collins COBUILD English Dictionary та низки англійських граматик. Ще один вид корпусів представлений Інтернаціональним Корпусом Англійської мови (*International Corpus of English*), який дозволяє порівняти слововживання в різних діалектах англійської мови, не лише в британському й американському, але і в кенійському, новозеландському, сінгапурському.

Здійснюючи огляд сучасного стану корпусної лінгвістики у своїй монографії «Основи національного корпусу української мови», дослідниця О. Демська-Кульчицька зазначає, що цей напрям досить розгалужений і передбачає студії, по-перше, загальної теорії корпусної лінгвістики, над якою працюють Д. Байбер, Дж. Синклер, В. Тойберт; по-друге, кореляції корпусної

лінгвістики та інших лінгвістичних дисциплін; по-третє типології корпусів та методики інтерпретації корпусних даних; по-четверте, розроблення загальних засад створення природним мов тощо (праці Б. Алтенберга, М. Баньки, У. Френсиса, Г. Кеннеді, Г. Ліча, А. Баранова, М. Михайлова, Р. Рикова, Л. Ричкової, С. Шарова та ін.).

Корпусні дослідження в Україні ще, на жаль, не набули широкої популярності й перебувають на початковому етапі свого становлення. На разі ведеться робота по створенню загальномовних корпусів української мови, що проводиться двома незалежними установами: Національний корпус української мови – в Інституті української мови НАНУ та Український національний лінгвістичний корпус – в Українському мовно-інформаційному фонді НАНУ.

Над проблемами створення та використання корпусів інтенсивно працюють наукові колективи лабораторій комп'ютерної лінгвістики Київського національного лінгвістичного університету та Національного університету «Острозька академія».

Обов'язковими корпусними ознаками, згідно з твердженням О. Демської-Кульчицької, є: **відібраність**, яка ставить вимогу відбору фактичного матеріалу; **репрезентативність**, яка полягає в здатності корпусу відобразити всі властивості предметної галузі; **збалансованість**, що полягає у введенні до корпусу пропорційної кількості текстових ресурсів; **машиночитаність** є визначальною ознакою до сучасного електронного текстового корпусу природної мови; **стандартність** забезпечує узаконене, однозначне, мовнонезалежне оброблення даних довільної природної мови.

Важливим у корпусній лінгвістиці залишається питання створення засобів автоматичного (чи, принаймні, автоматизованого) анотування текстів за різними критеріями – морфологічними, орфоепічними, семантичними, синтаксичними тощо. Автори монографії «Корпусна лінгвістика» говорять про такі критерії застосування стандарту: 1) достатність – набір структурних

елементів повинен бути достатньо широким, щоб забезпечити хоча б більшість вимог. Водночас бажано, щоб схема розмітки не містила надлишкову інформацію; 2) несуперечливість – схема розмітки має бути сформована на базі несуперечливих правил, які б дозволяли однозначно визначити, які об'єкти належать до тегів, які – до атрибутів, що є вмістом тега тощо; 3) відтворюваність – схема кодування повинна ґрунтуватися на чітко визначених правилах, що дає можливість відтворення вихідного тексту за допомогою простих алгоритмів; 4) коректність – за допомогою спеціального програмного забезпечення відбувається перевірка відповідності міток у документах їх структурним специфікаціям; 5) можливість збору даних – збір даних включає безпосереднє накопичення даних (за допомогою ручного вводу або з використанням автоматичного розпізнання тексту) та проведенням кодування даних; 6) технологічність – урахування потреб, пов'язаних з автоматичною обробкою текстів (вибір тексту згідно зі встановленими критеріями, використання спеціальних механізмів, типу міжтекстових покажчиків, поєднання текстів або інших елементів корпусу) тощо; 7) можливість масштабування – важливо, щоб будь-яка створена схема мала можливість поповнюватися; 8) компактність – проведення розмітки може істотно вплинути на розмір файлу, від чого залежить швидкість обробки даних текстів. Серед можливих методів досягнення компактності називають: мінімізацію тегу, наприклад, пропущення або скорочення кінцевого тегу; застосування специфічних кінцевих тегів елементів або відмова від останніх; використання XML схеми розмітки тощо; 9) зрозумілість – коли виникає потреба у безпосередній роботі користувача з текстом без використання спеціального програмного супроводу, прозорість розмітки є досить важливою.

З погляду типологічно-аплікативних характеристик авторський корпус можемо розглядати як: **ілюстративний** – створюватиметься після визначення й детального вивчення ідіолекту письменника;

**повнотекстовий** – збудований із цілих текстів творів автора; статичний: не передбачає перманентного поповнення множини корпусних текстів; **синхронний** – охоплює рівень сучасної української мови; **мови автора** – тільки тексти одного письменника входять до складу корпусу; **мономовний** – усі тексти є результатом мовної діяльності носія-кодифікатора сучасної української мови; **писемний** – корпус становить зібрання писемних текстів; **концептно анотований** – текстові дані предметної галузі розмічені до рівня фраземи з частковим граматичним маркуванням іменникових репрезентантів.

Взаємодія знань корпусної лінгвістики та інформаційних технологій може мати значний вплив на навчальний процес. Корпусна лінгвістика вивчає лінгвістичні явища за допомогою великих наборів текстових даних – корпусів. Інформаційні технології надають засоби для збору, оброблення, аналізу та візуалізації цих даних.

У поєднанні цих двох галузей можна отримати численні переваги:

1. Покращання якості навчання:

Збір та аналіз даних із корпусів може допомогти визначити типові помилки здобувачів вищої освіти і сформулювати цілісні правила у правописі, граматиці та стилістиці. Це дозволить розробити ефективні методи навчання, які будуть враховувати конкретні потреби студентів.

2. Підвищення мотивації до навчання:

Використання корпусів і інформаційних технологій може зробити навчання більш цікавим та практичним. Наприклад, студенти можуть досліджувати реальні тексти з корпусу і порівнювати їх зі своїми власними текстами. Це може стимулювати їх до поліпшення своїх лінгвістичних навичок та мотивувати до подальшого вивчення мови.

3. Використання реальних прикладів:

Корпуси містять велику кількість реальних текстів, що використовуються носіями мови. Вони можуть бути використані як приклади

для навчання, надання прикладів різних лінгвістичних явищ, а також як основа для створення вправ та завдань.

#### 4. Розвиток корпусної компетенції:

Вивчення корпусної лінгвістики та інформаційних технологій дозволить учням розвивати навички роботи з корпусом. Вони зможуть вчитися знаходити та аналізувати лінгвістичну інформацію у великих обсягах текстів. Це дозволить їм бути більш самостійними та ефективними у вивченні мови.

#### 5. Створення нових інструментів навчання:

Корпусно-орієнтовані інформаційні технології дозволяють розробляти нові інструменти для навчання мови. Наприклад, створення електронних підручників із корпусною підтримкою, де студенти можуть знайти велику кількість прикладів вживання лексичних одиниць, граматичних структур та інших лінгвістичних явищ.

Незважаючи на революційні можливості корпусної лінгвістики, вона є лише частиною численного методологічного інструментарію сучасної лінгвістики. Навіть великі за обсягом корпуси не в змозі відобразити все можливе в мові, а натомість і незначні за обсягом корпуси можуть надати інформацію, яку нереально було б отримати не звертаючись до корпусного дослідження.

Отже, взаємодія знань корпусної лінгвістики та інформаційних технологій може значно поліпшити навчальний процес і навчання мови в цілому. Вона допоможе студентам розвивати мовні навички та мотивацію до вивчення мови шляхом використання реальних текстів та сучасних інструментів.

#### **Список використаної літератури**

1. Демська-Кульчицька О. Основи національного корпусу української мови: монографія. Київ: Наукове видання Ін-ту укр. мови НАН України, 2005. 218с.
2. Жуковська В. В. Вступ до корпусної лінгвістики: навчальний посібник / В. В. Жуковська Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 142 с.

3. Корпусна лінгвістика / [Широков В.А., Бугаков О.В., Грязнухіна Т.О. та ін.] Київ: Довіра, 2005. 471 с.
4. Селіванова О.О. Корпусна лінгвістика // Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. С. 667-669.

## **МАТЕРІАЛИ ДО СЛОВНИКА МІЖМОВНИХ ОМОНІМІВ: УКРАЇНСЬКА МОВА Й ІЗОЛЯТИ / НЕКЛАСИФІКОВАНІ МОВИ АФРИКИ**

**Олег АНДРІШКО**

*викладач кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних  
дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

У цьому дослідженні порівнюється українська мова – одна з найпоширеніших європейських мов з ізольованими та некласифікованими мовами Африки: бангіме, лаал, сандаве, шабо – з метою привернення уваги до мов, які перебувають під загрозою зникнення, а також до мов, чий словниковий склад і зв'язки з іншими мовами малодосліджений (насамперед це стосується некласифікованих мов). В окремих випадках виявлено цікаві лексичні збіги (очевидно, вони є саме збігами, а не спричинені мовними контактами). Дані, наведені у дослідженні, можуть стати матеріалом для подальшого вивчення і створення більшого за обсягом словника міжмовних омонімів (можливо, з охопленням ізолятів не лише Африки, а й інших континентів).

**Ключові слова:** Українська мова, бангіме, лаал, сандаве, шабо мовний ізолят, некласифікована мова, міжмовні омоніми, словник.

This study compares the Ukrainian language (the author's native language) – one of the most common European languages (belonging to the Slavic group) with isolated and unclassified African languages: Bangime, Laal, Sandawe, Shabo – with the aim of drawing attention to languages, which are under threat of extinction, as well as to languages whose vocabulary and connections with other languages have been little studied (primarily this applies to unclassified languages). In some cases, interesting lexical coincidences were found (obviously, they are precisely coincidences, and not caused by language contacts). The data presented in the study can become material for further study and the creation of a larger dictionary of cross-language homonyms (perhaps including isolates not only from Africa, but also from other continents).

**Keywords:** the Ukrainian language, Bangime, Laal, Sandawe, Shabo, language isolate, unclassified language, cross-language homonyms.

Безперечним є факт, що всі мови світу можуть бути об'єднані у споріднені сім'ї. Однак існує невелика кількість мов, які можна вважати ізольованими, тобто такими, що не мають «родичів». А ще мовознавці виділяють некласифіковані мови, статус яких є суперечливим через недостатню кількість даних або з інших причин.

Ізольовані мови зазвичай перебувають під загрозою, і кількість носіїв їх невелика. Відповідно, більшість із цих ізолятів не має офіційного статусу, а носії можуть переходити на «престижніші» мови, вбачаючи в цьому значні перспективи для кар'єри, спілкування тощо (за винятком ізольованих мов Європи та Азії: баскської та корейської, – які мають офіційний/державний статус (Країна Басків, Наварра і Республіка Корея та КНДР відповідно)).

Що стосується Африки, то тут зазвичай виділяють такі ізольовані мови: бангіме, гадза, лаал, сандаве, шабо та ін., серед яких у відносній безпеці перебувають лише бангіме та сандаве. Однак лінгвісти мають різні погляди на склад ізольованих і некласифікованих мов цього континенту.

Р. Бленч дає таку класифікацію:

1. Африканські ізоляти, безперечні: бангі ме (бангіме), гадза, джалаа, лаал;

2. Африканські ізоляти, спірні або невизначені: беосі, гумуз, шабо, онгота, мероїтська, оропом, сандаве, кваді, куярде, домпо, мбре, мпра, гуанчська [4].

Згідно з іншою класифікацією, в Африці існує 10 мовних ізольованих мов: бангі-ме, центуум, гадза, джалаа, кваді, лаал, мікеїр (шабо), мероїтська (вимерла), онгота (бірале), сандаве [5, с. 21].

Водночас гумуз не може бути ізолятом і пов'язаний із команською сім'єю [2, 2013], вимерла мова оропом «має занадто мало ненілотських елементів, щоб вважатися ізолятом» [8, с. 194].

Необхідні подальші дослідження для уточненого списку лінгвістичних ізольованих і некласифікованих мов Африки. У цьому дослідженні я порівнюю такі мови: бангіме, лаал, сандаве, шабо з українською. На перший погляд, таке порівняння дивне і нелогічне. Можливо, однак, що отримані дані були б корисними для типологічної лінгвістики та перекладознавства, зокрема, щоб полегшити вивчення цих мов і привернути увагу до мовних ізолятів.

Для кращого порівняння обрано форму словника міжмовних омонімів.

### Бангіме

Мова бангіме – це мовний ізолят. Кількість мовців – 2,000 (2005 рік) у північній частині Республіки Малі [1, с. 144].

Українська	Бангіме [3]	Значення
<i>Два</i>	<i>Dwa</i>	Дерево
<i>Де</i>	<i>De</i>	1. Насіння / кісточка; 2. Солодкий; 3. Добрий
	<i>Dε</i>	Лизати
<i>Не</i>	<i>Nε</i>	Сонце
<i>Дія</i>	<i>d̥yà</i>	Село
<i>На</i>	<i>na</i>	Мама
<i>Я</i>	<i>Ya</i>	Труп
<i>Сіра</i>	<i>Sira</i>	Ріг
<i>Ті</i>	<i>Tĩ</i>	1. Хвіст; 2. Віяло
	<i>Kuuy</i>	Перо
<i>То</i>	<i>Tõ</i>	Гроші
<i>Сі</i>	<i>Sĩ</i>	1. Тінь; 2. Сеча
<i>Насіння</i>	<i>Nasiŋ</i>	Зуб
<i>Ква</i>	<i>Kwa</i>	Шия
<i>Ні</i>	<i>Ni</i>	Рука
	<i>Nii</i>	Скільки?
<i>Кури</i>	<i>Kuri</i>	Шлунок
<i>Бікіні</i>	<i>Bikini</i>	Серце
<i>На</i>	<i>Na</i>	Корова
<i>Яра</i>	<i>Yara</i>	Лев
<i>Тура</i>	<i>Tura</i>	Митися
	<i>Ture</i>	Гієна
<i>Кує</i>	<i>Kuue</i>	Даман капський <sup>1</sup>
<i>Ба</i>	<i>Bã</i>	1. Варан; 2. Ніж
	<i>Va</i>	1. Вийти; 2. Краватка
<i>Миро</i>	<i>Mirɔ</i>	Бджола

<sup>1</sup> Невелика трав'яниста тварина, зовні схожий на гризуна.

	<i>Miro</i>	Замочити
<i>Сама</i>	<i>Sama</i>	Воша
<i>Дама</i>	<i>Damma;</i> <i>damba</i>	Мотика
<i>Дамба</i>		
<i>Те</i>	<i>Te</i>	Кошик
<i>Тема</i>	<i>Тетε</i>	Сито
<i>Мізинець</i>	<i>Misina</i>	Голка
<i>Міна</i>	<i>Minna</i>	Двері
<i>Тумба</i>	<i>Tumba</i>	1. Брязкальце; 2. Тиква звичайна
<i>Не</i>	<i>Nne</i>	Чотири
<i>Коло</i>	<i>Kolo</i>	Твердий, важкий
<i>Ну</i>	<i>Nu</i>	1. Прибути; 2. Прийти
<i>Кума</i>	<i>Kuuma</i>	Будувати
<i>Кара</i>	<i>Kara</i>	1. Знайти; 2. Навчати
	<i>Ma</i>	Сміятися
<i>Та</i>	<i>Ta</i>	Стріляти
<i>До</i>	<i>Do</i>	Спати
<i>Міра</i>	<i>Mira</i>	Ластівка
<i>Няв</i>	<i>Nyaw</i>	Брати
<i>Пара</i>	<i>Para</i>	Насіння кунжуту

### Лаал

Мова лаал – це неklasифікована мова. Мова має 2 діалекти. Кількість мовців – 750 (2000 рік) у Республіці Чад [1, с. 813].

Українська	Лаал [9]	Значення
<i>Бери</i>	<i>Bərī</i>	Корі
<i>Ме</i>	<i>Mé</i>	Померти
<i>Гуру</i>	<i>Gūrū</i>	Їсти (кашу)
<i>Та</i>	<i>Tā:</i>	Риба
<i>Я</i>	<i>Já</i>	Я
<i>Се</i>	<i>Sē</i>	Вбити
<i>Тінь</i>	<i>Tīn</i>	Брехня
<i>Но</i>	<i>Nō</i>	Особа
<i>Тіла</i>	<i>Tīlá</i>	Пісок

<i>Сам</i>	<i>Sā:m</i>	Шкіра
Є	<i>Yé</i>	Який

### Сандаве

Мова сандаве – це член галузі сандаве хойсанської мовної родини. Мова має 2 діалекти. Кількість мовців – 40,000 (2000 рік) в Об'єднаній Республіці Танзанія [1, с. 1387].

Українська	Сандаве [6]	Значення
<i>Баба</i>	<i>Baba</i>	Батько
	<i>Bāba</i>	Стояти разом; лінія дерев, розташованих близько один до одного; масив, близька послідовність
<i>Бабo</i>	<i>Babo</i>	Тримати (худобу)
<i>Бак</i>	<i>Vak'</i>	Залишатися
<i>Бані</i>	<i>Vani</i>	Яма-пастка для лову свиней і бабуїнів
<i>Бе</i>	<i>Ve</i>	Відкладати, зберігати
<i>Бо</i>	<i>Vo</i>	1. Дівоча пліва; 2. Цвісти
<i>Бурі</i>	<i>Buri</i>	Трав'яний пацюк
<i>Дама</i>	<i>Dáma</i>	Телиця, теля
<i>Де</i>	<i>Dé</i>	Багато
<i>Деру</i>	<i>Deru</i>	Борода
<i>До</i>	<i>Do</i>	Чекати
	<i>Dō</i>	Губа; крайка, обідок; край столу, полиці
	<i>Dō</i>	Дерево з дуже твердою деревиною
<i>Дуб</i>	<i>Dubé</i>	Забивати; вдарити, вибити кулаком
<i>Гага</i>	<i>Gagá</i>	Маленький залізний ланцюжок
<i>Гава</i>	<i>Gáwa</i>	Пагорб, гора,

		гірський масив
<i>Губа</i>	<i>Gúba</i>	Матка; плід; вагітність
	<i>Huba</i>	Плацента
<i>Га</i>	<i>Há</i>	Там
	<i>Ha</i>	І
<i>Габа</i>	<i>Haba</i>	Привид, дух; полтергейст
	<i>Habá</i>	Виношувати (дитину), народжувати
<i>Гама</i>	<i>Háma</i>	Витерти, очистити, зняти губкою
	<i>Hamá</i>	Лаятися, нецензурно висловлюватися; паплюжити, ображати, ганьбити
<i>Гума</i>	<i>Huma</i>	1. Перевершити (перемогти); 2. Зламати (ногу)
	<i>Humá</i>	Різний, різноманітний; окремо
<i>Кого</i>	<i>Koho</i>	Листя (стебла) трави, які носять навколо талії (прикраса)
<i>Коло</i>	<i>Kolō</i>	Мотика
<i>Колода</i>	<i>Kolōdo</i>	Свійські тварини, стадо
<i>Коли</i>	<i>Kōli</i>	Припуститися помилки
<i>Кора</i>	<i>Kóra</i>	Гримати, трясти
<i>Косá</i>	<i>Kósa</i>	Вігна китайська (коров'ячий горох, лагута); чорноокий горох
<i>Кóса</i>		
<i>Косите</i>	<i>Kosite</i>	Рано
<i>Куку</i>	<i>Kuku</i>	Горб на спині; коров'ячий горб
<i>Кума</i>	<i>Kumā</i>	Кут кімнати

<i>Ква</i>	<i>Kwa</i>	Щоб
<i>Хіба</i>	<i>Khiba</i>	Можливо
<i>Кала</i>	<i>K'ala</i>	1. Рослина; 2. Велика м'яка трава
<i>Леле</i>	<i>Lele</i>	Поспішати
<i>Легені</i>	<i>Legeni</i>	Чорна корова з білими плямами на шиї і грудях
<i>Макет</i>	<i>Makētá</i>	Великий хижий птах
<i>Мама</i>	<i>Mama</i>	1. Прабабуся; 2. Бабуся
<i>Мана</i>	<i>Mána</i>	Привести до; спричинити
	<i>Maná</i>	Знати
<i>Мара</i>	<i>Mara</i>	Бути барвистим
	<i>Márá</i>	Бути інтелігентним
<i>Мета</i>	<i>Meta</i>	Кількість, невелика купа
<i>Міра</i>	<i>Míra</i>	Вим'я
<i>Молола</i>	<i>Molola</i>	Привозити або брати з собою під супроводом; супроводжувати
<i>На</i>	<i>Na</i>	Що
<i>Не</i>	<i>Ne</i>	Тут
<i>Ні</i>	<i>Ni</i>	Згодом
<i>Німа</i>	<i>Nima</i>	Східноафриканська вівера <sup>2</sup>
<i>Ну</i>	<i>Nu</i>	Прикривати; гасити
<i>Па</i>	<i>Pa</i>	І; але
<i>Пере</i>	<i>Pere</i>	Великий ріг куду <sup>3</sup> , який використовується в деяких танцях
<i>По</i>	<i>Po</i>	Давати
<i>Поки</i>	<i>Pōki</i>	Сваритися, шуміти
<i>Пума</i>	<i>Puma</i>	Дух скелі
<i>Пхе</i>	<i>Phe</i>	Завтра

<sup>2</sup> Хижий ссавець підряду Котовиді.

<sup>3</sup> Вид антилопи.

<i>Сало</i>	<i>Salō</i>	Дерев'яне брязкальце
<i>Сам</i>	<i>Sám</i>	Стогнати
<i>Саме</i>	<i>Samé</i>	Бажати мати приємний вигляд
	<i>Same</i>	Сусід; найближчий, наступний
<i>Ci</i>	<i>Si</i>	Бути
	<i>sí</i>	Взяти, прийняти; мати
<i>Солі</i>	<i>Solí</i>	Біла корова; біла чи світло-сіра тварина
<i>Сука</i>	<i>Suká</i>	Виробляти масло, пряжене масло
<i>Сума</i>	<i>Súma</i>	Уникати когось
<i>Та</i>	<i>Ta</i>	Надавати перевагу
<i>Така</i>	<i>Taka</i>	Маленька подряпина
<i>Тара</i>	<i>Tara</i>	Відчепитися; розхитатися
	<i>Tarā</i>	Шикувати, ставити один біля одного
<i>Татару</i>	<i>Tatari</i>	Бути тимчасовим, минушим
<i>Ti</i>	<i>Ti</i>	Натиснути
<i>Tini</i>	<i>Tíní</i>	Мозок
<i>To</i>	<i>Tó</i>	Завершити, довести до кінця
	<i>To</i>	Вставити, копати
	<i>Tō</i>	Порода дерева, що використовується до виробництва ступ
<i>Тура</i>	<i>Tura</i>	Западина
<i>Туба</i>	<i>Tūbe</i>	1. Джерело; 2. Нахилити
<i>Тло</i>	<i>Tlo</i>	Витрусити
<i>Вагіна</i>	<i>Waginé</i>	Незнайомиць, іноземець
<i>Вакса</i>	<i>Waxa</i>	Родич
<i>Вето</i>	<i>Weto</i>	Зовиця

<i>Ха-ха</i>	<i>Хахá</i>	Бути спритним
--------------	-------------	---------------

### Шабо

Мова шабо – це неklasифікований член ніло-сагарської мовної родини. Кількість мовців – 450 (2000 рік) у Народній Демократичній Республіці Ефіопія [1, с. 1755].

Українська	Шабо [7]	Значення
<i>Гама</i>	<i>Gama</i>	Підборіддя
<i>Се (це)</i>	<i>Se</i>	Око
<i>Німа</i>	<i>Nima</i>	Шия
<i>Куті</i>	<i>Kuti</i>	Коліно
<i>Куку</i>	<i>K'uk'u</i>	Шип
<i>Га</i>	<i>Ha</i>	М'ясо
<i>Гам</i>	<i>Ham</i>	Давати
<i>Баба</i>	<i>Bab</i>	Два
<i>Мати</i>	<i>Mati; ba:be</i>	Батько
	<i>Mati:</i>	Великий
<i>Балан</i>	<i>Balan</i>	Вихід
<i>Гума</i>	<i>Gum</i>	Палиця
	<i>Guma</i>	Грім
<i>Мана</i>	<i>Ma:na</i>	Камінь
<i>Дама</i>	<i>Da:ma</i>	Жовтий
	<i>Da:ma</i>	Довгий
<i>Білі</i>	<i>Bi:li</i>	Товстий
<i>Бог</i>	<i>Bo:go</i>	Важкий; важко
<i>Босі</i>	<i>Bosi</i>	Білий
<i>Мого</i>	<i>Mo:ho</i>	Це
<i>Тека</i>	<i>Te:k'a</i>	Лягати, залягати
<i>На</i>	<i>Da</i>	І
<i>Де</i>	<i>De</i>	Знати

На мою думку, ізольовані та неklasифіковані мови є багатим джерелом для створення словника міжмовних омонімів. Порівнявши такі мови Африки з українською, можна простежити цікаві паралелі, наприклад, омоніми українських слова «Де» і «На» наявні в трьох проаналізованих африканських мовах:

**Бангіме:**

*De* 1. Насіння; 2. Солодкий; 3. Добрий

*De* Лизати

**Сандаве:**

*Dé* Багато

**Шабо:**

*De* Знати

**Бангіме:**

*na* Мама

*Na* Корова

**Сандаве:**

*Na* Це

**Шабо:**

*Da* І

Також цікаві паралелі можна провести між словами «Баба» в українській та «*baba*» в сандаве: українське «баба» переважно означає стару жінку, а в сандаве – «*батько*». В сандаве значення цього слова близьке до тюркських мов. І якщо українська мова контактувала з турецькою через географічну близькість та історичні події, то в сандаве це схоже на звичайний збіг або ж потрібні подальші дослідження мовних контактів. Крім цього, маємо такі значення в мові шабо: «*mati*»; «*ba:be*» – «*батько*».

Отже, матеріали для такого словника можуть зацікавити як європейського, так і африканського читача, які вивчають або досліджують іноземні мови.

**Список використаної літератури**

1. Левицький Ю. М. Людські мови : енциклопедичний довідник: у 2 т. Т. 1. Монреаль-Львів. 2013. 1804 с.
2. Ahland C. The status of Gumuz as a language isolate. *LSA Meeting Extended* 57. 2013.
3. Blench R. *Bangi me, a language of unknown affiliation in Northern Mali*. 2007.

4. Blench R. African language isolates. *Language Isolates*. Editors: Lyle Campbell, Alex Smith, and Thomas Dougherty. Series: Routledge Language Family Series. 2014.
5. Campbell L. Language Isolates and Their History, or, What's Weird, Anyway? *Berkeley Linguistics Society*. 2010. Pp. 16-31.
6. Ehret Ch., P. Ehret and E. ten Raa. A dictionary of Sandawe: the lexicon and culture of a Khoesan people of Tanzania. Köln: Rüdiger Köppe Verlag. 2012. 217 pp.
7. Jordan L., H. Mohammed, and J. Netzley. Sociolinguistic Survey of the Shabo of Ethiopia. SIL International. 2015. 38 pp.
8. Hammarström H. The status of the least documented language families in the world. *Language Documentation & Conservation*. Vol. 4. 2010. Pp. 177-212.
9. Lionnet F. Laal Swadesh list. Manuscript. Paris: Langage, Langues et Cultures d'Afrique (LLACAN), Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS). n.d.

## **МИСТЕЦТВО ГОВОРІННЯ І СЛУХАННЯ: КЛЮЧІ ДО ЕФЕКТИВНОГО СПІЛКУВАННЯ**

**Марина ВАРАКУТА**

*викладач кафедри психології*

*ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»,*

*аспірантка, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя, Україна*

У цій статті розглядаються ключові аспекти успішного спілкування та говоріння, надаючи читачу цінні поради для поліпшення комунікативних навичок. Стаття детально аналізує звички слухання, розкриваючи сильні та слабкі сторони, і вказує на важливість відповідальності та уваги при спілкуванні. Автор надає конкретні поради щодо покращання вмінь слухати та ефективно взаємодіяти з іншими.

Додатково розглядається аспект говоріння, зокрема, роль глибокого знання предмета мовлення та володіння навичками публічного виступу. Стаття підкреслює важливість імпровізації як вищої форми ораторського мистецтва та розглядає якість голосу як чинник, що відображає особистість оратора.

Загальною метою статті є надання читачам інструментів для покращення їхніх навичок спілкування та розвитку ефективного говоріння. Вона акцентує на важливості уважності, позитивної реакції та розуміння емоційного контексту комунікації.

**Ключові слова:** спілкування та слухання, говоріння, риторика, ораторське мистецтво, стрес-методи, вплив голосу на особистість

This article discusses the key aspects of successful communication, providing the reader with valuable tips for improving communication skills. The article analyzes listening habits in detail, revealing strengths and weaknesses, and points out the importance of responsibility and attention when communicating. The author provides specific advice on how to improve listening skills and interact effectively with others.

In addition, the author discusses the aspect of speaking, in particular, the role of in-depth knowledge of the subject matter and public speaking skills. The article emphasizes the

importance of improvisation as the highest form of public speaking and considers the quality of the voice as a factor that reflects the speaker's personality.

The overall goal of the article is to provide readers with tools to improve their communication skills and develop effective speaking. It emphasizes the importance of attentiveness, positive response and understanding of the emotional context of communication.

**Keywords:** communication and listening, speaking, rhetoric, oratory, stress methods, influence of voice on personality.

Мистецтво ефективного спілкування визнається однією з ключових навичок у сучасному суспільстві. При цьому важливою передумовою для успішного взаєморозуміння та взаємодії є належне володіння мистецтвом говоріння і слухання. Ця стаття присвячена аналізу та розгляду важливості вмінь слухати та говорити в контексті психології спілкування.

### **Слухання як психологічний компонент вербальної комунікації**

Перед введенням у теоретичні аспекти говоріння, слід ретельно розглянути психологічний аспект слухання. Слухання визнається ключовим компонентом вербальної комунікації та методом декодування та сприймання інформації. Відповідно до статистичних даних, отриманих у результаті аналізу часу, витраченого на комунікацію, дозволяємо собі визначити вагу цього елемента в процесі взаємодії. Як показує статистика, 45% нашого часу витрачається на слухання [1], роблячи його найбільш витратним аспектом комунікації.

Здатність до ефективного слухання дозволяє реципієнту розкривати смисл інформації, отриманої від комунікатора. Це стає можливим завдяки усвідомленню ситуації спільної діяльності, яке входить у процес декодування. Однак не всі мають цю властивість, оскільки вона може бути обмеженою часом, емоційним станом, чи іншими факторами.

Ключовим аспектом ефективного слухання є «слухати всім тілом». Це виявлення зацікавленості в розмові, встановлення візуального контакту та стимулювання спілкування. Справжнє слухання – це не лише чуттєвий акт, а й психологічний процес, що вимагає концентрації уваги та відданості. Психологічні процеси «слухати» і «чути» відрізняються один від одного. Слухати означає активну увагу до словесного висловлення, тоді як чути

включає у себе фільтрацію інформації мозком та концентрацію на значущих деталях. Таким чином, слухаючи, ми можемо не чути, коли увага зосереджена на інших питаннях чи думках.

Уточнюючи, оцінюючи, аналізуючи інформацію під час діалогу, можна припуститися перешкод у сприйнятті повідомлення. Часто люди слухають лише те, що хочуть почути, і це впливає на об'єктивність сприйняття. У конфліктних ситуаціях це особливо актуально, де реакція на співрозмовника може виявитися більш обтяжливою, ніж зрозуміння його точки зору.

Слухання, як важливий елемент вербальної комунікації, може приймати різні форми в залежності від поведінки учасників комунікативного процесу. Виділяють нереклексивне, рефлексивне, критичне та емпатійне слухання як ключові аспекти взаємодії.

***Нереклексивне слухання.*** Основною ознакою нереклексивного слухання є мінімальне втручання у мову співрозмовника, що може бути умовно-пасивним. У таких випадках співрозмовнику надається підтримка, схвалення чи розуміння за допомогою лаконічних відповідей, які допомагають утримати бесіду. Це ефективне слухання в ситуаціях, коли співрозмовник намагається висловити свої думки або розчуті події. Однак воно стає недоцільним, коли співрозмовник не зацікавлений у розмові або його зусилля слухати сприймаються як згода чи співучасть.

***Рефлексивне (активне) слухання.*** Рефлексивне слухання передбачає регулярне використання зворотного зв'язку для досягнення більшої точності в розумінні партнера. Цей тип слухання виявляється у спробах виражати розуміння і схвалення через активне використання відповідей, підтримки та діалогу.

***Критичне слухання.*** Критичне слухання вимагає від учасника спілкування спочатку аналізу повідомлення, а потім – його розуміння. Цей тип слухання є прийнятним під час ділових нарад, конференцій та дискусій, де обговорюються проблеми, ідеї та нові проєкти. Проте, у ситуаціях, де

надходить нова інформація, наприклад, на лекціях, критичне слухання може бути непродуктивним, оскільки відторгнення інформації не сприяє засвоєнню цінного матеріалу.

**Емпатійне слухання.** Емпатійне слухання передбачає акцент на «зчитуванні» почуттів, а не слів. Воно є ефективним, коли комунікатор викликає позитивні емоції такі, як: радість чи сподівання на краще. Емпатійне слухання може бути неефективним, якщо воно провокує негативні емоції, такі як страх чи тривога.

У своїх дослідженнях О. Сидоренко визначає активне та пасивне слухання, розкриваючи їхні основні риси та відмінності [3]. Зокрема, активне слухання спрямоване на активну участь у комунікативному процесі, має на меті формулювання та вирішення завдань спілкування. Порівнюючи його з пасивним слуханням, яке характеризується зміною станів під впливом комунікативних стимулів, можна виділити ключові особливості обох підходів.

**Активне слухання:** Спроби спонукати партнера до розмови: активні слухачі активно заохочують співрозмовника висловлювати свої думки та переконання, створюючи відкрите та доброзичливе спілкування.

Спроби точно сприйняти сказане: вони звертають свою увагу на точне розуміння того, що сказав партнер, і намагаються уникнути непорозумінь.

Зусилля контролювати розмову з особою, яка демонструє надмірну лаконічність або відхиляється від основної теми, у практиці спілкування, спрямовані на регулювання обговорення та відновлення основного напрямку розмови.

**Пасивне слухання:** Терпеливе очікування початку розмови: пасивні слухачі виявляють терпіння, очікуючи, коли партнер сам почне розмову, не прагнучи активно її спонукати.

Вільний потік асоціацій: під впливом власних думок і уваги вони дозволяють собі вільно розгортати свої асоціації, не намагаючись стримувати потік своїх думок [2; 3].

Обидва підходи мають свої сценарії та використовуються в різних ситуаціях. Активне слухання акцентується на взаємодії та вирішенні завдань, в той час як пасивне слухання здебільшого стосується терплячого очікування та вільного висловлення думок. Оцінка та розуміння цих різниць може сприяти покращанню навичок слухання та підвищенню ефективності комунікації.

На думку вченого Іствуда Атвагера, навіть у випадках, коли мета спілкування не зв'язана з вирішенням конфлікту, техніки ефективного слухання завжди можуть бути корисними. Подальше розглядання основних технічних прийомів слухання дозволить краще їх усвідомити та застосовувати у відповідних ситуаціях. Розглянемо основні з них:

### ***1. Аналіз своїх звичок щодо слухання:***

Перш ніж покращувати своє вміння слухати, важливо визначити сильні та слабкі сторони, а також помилки, які можуть допускатися. Самоаналіз допомагає усвідомити свої тенденції, такі як оцінювання людей, перебивання супротивника та інші, що можуть впливати на якість спілкування.

### ***2. Відповідальність при спілкуванні:***

Спілкування – це взаємодія, де обидва учасники беруть у ній участь рівноправно. Важливо вміти показати співрозмовнику, що ви не лише слухаєте, але і розумієте його. Використовуйте уточнюючі запитання та активні емоції для підтримки діалогу.

### ***3. Уважність та візуальний контакт:***

Підтримуйте візуальний контакт, щоб показати співрозмовнику, що ви його слухаєте. Важливо бути уважним, але уникаючи настирливості чи пильного погляду, що може сприйматися як ворожість.

#### ***4. Зосередження та уникнення перешкод:***

Зосередження на тому, що говорить учасник діалогу, вимагає свідомих зусиль. Важливо уникати ситуаційних перешкод, таких як відволікання від розмови телевізором чи телефоном.

#### ***5. Розуміння почуттів співрозмовника:***

Розуміння емоцій та почуттів співрозмовника є невід'ємною частиною справжнього слухання. Під час активного слухання важливо враховувати не лише слова, а й «закодовані» сигнали, якими люди виражають свої думки та почуття. Звертайте увагу на невербальні елементи комунікації, такі як міміка обличчя, контакт очей, поза та інші, оскільки вони становлять суттєву частину спілкування та виражають емоційний стан співрозмовника.

#### ***6. Схвальна реакція та утримання від суджень:***

Підтримайте співрозмовника схвальною реакцією, що допоможе точніше виразити його думки. Утримуйте себе від негативних суджень, оскільки вони можуть призвести до оборонної реакції.

#### ***7. Самоспостереження:***

Спостерігайте за своєю власною реакцією та емоційною неврівноваженістю. Якщо думки або поведінка співрозмовника зачіпають вас, спробуйте виразити свої почуття, що може допомогти в усуненні перешкод у діалозі.

Ці технічні прийоми є важливими компонентами розвитку мистецтва слухання, допомагаючи створити позитивний та ефективний комунікативний процес. Усвідомлення та вдосконалення цих навичок може виявитися корисним для досягнення взаєморозуміння та покращання взаємовідносин.

**Говоріння та його аспекти.** Додатковим ключовим аспектом міжособистісного спілкування, який визначається обміном інформацією, є вміння ефективно говорити, висловлювати думки та будувати змістовні речення. Говоріння виступає як важливий елемент взаємодії, що розкриває здатність особи до власного висловлення та комунікації.

Науковий аспект цього вміння детально вивчається у галузі риторики, або теорії красномовства [1]. Ритор або оратор має за завдання розвивати та вдосконалювати сукупність комунікативних якостей, які стають визначальними для досягнення великого успіху під час виступу. Серед цих ключових якостей особливу вагу приділяють трьом:

Знання предмета мовлення: Оратор повинен володіти глибоким знанням теми свого виступу та вміння висловлювати її істотні аспекти. Це не лише надає авторитету, але і впливає на психологічний стан самого оратора.

Володіння навичками публічного мовлення: Вміння говорити перед аудиторією, використовуючи різноманітні елементи риторики, є ключовим для успішного виступу. Заплановані імпровізації та ефективна реакція на аудиторію допомагають підтримати інтерес слухачів. Навички мовлення включають в себе вміння підібрати матеріал, організувати промову, ефективно взаємодіяти з аудиторією та реагувати на її поведінку. Особистість оратора виявляється не лише в інформації, а й у його голосі та невербальних елементах.

Престиж промовця, що визначається його особистістю та вмінням позитивно впливати на аудиторію через невербальні елементи та стиль виступу. Оратор повинен бути свідомим впливу свого голосу, міміки, жестів та постави на аудиторію. Важливо створити позитивне враження з самого початку, використовуючи паузи, правильні рухи та взаємодію з аудиторією.

Невербальні комунікативні елементи, такі як жести, міміка та постава, є сильними засобами взаємодії з аудиторією. Оратор повинен бути уважним до своєї зовнішності та ставлення до аудиторії, уникаючи непотрібних жестів-паразитів.

Риторика й вміння оратора впливати на аудиторію – це набір засобів, серед яких особливе значення мають мовленнєві навички. Оратор не лише поширює інформацію, а й виступає в ролі виконавця свого твору. Йому необхідно володіти не лише вмінням підготувати матеріал, а й

демонструвати впевненість на трибуні, бездоганно контролювати голос, жести, міміку та реагувати на аудиторію.

Для успішної промови кожен аспект ораторської майстерності має значення: недоліки чи сумлінні помилки помітні для аудиторії та можуть знизити ефективність навіть найкращого виступу. Оратор має засвоїти техніку ведення промови, а також майстерно володіти мовленнєвими інструментами, аби принести слухачам не тільки інформацію, але й емоційний вплив.

Залучаючи всі ці елементи, оратор будує не лише словесну, але й візуальну споруду публічного мовлення, що робить його виступ ефективним та запам'ятовуваним. Таким чином, говоріння, підкріплене власною особистістю та майстерністю, визначає успіх оратора у виступах перед аудиторією.

Глибоке знання предмета виступу виступає не лише як вимога для ефективного мовлення, але й як безпосередній засіб психологічного впливу на самого оратора. Це особливо важливо в контексті професійного захворювання, відомого як «хвороба аудиторії». Симптоми цієї хвороби можуть торкатися будь-якого оратора, від початківців до досвідчених мовців.

Найяскравіші прояви «хвороби аудиторії» включають нелишене мовлення, голос, який зривається, тремтіння в колінах, холодний піт та пересихання горла. Ці фізичні та емоційні симптоми можуть значно ускладнити виступ та спричинити незручності для оратора.

Проте існує ефективне «лікування» цієї хвороби, яке полягає в твердому знанні теми та відмінному володінні матеріалом. Глибокі знання предмета дозволяють оратору впевнено виступати, а його ретельна підготовка допомагає впоратися з тривогами та стресом перед публічним виступом.

Ще однією важливою складовою ораторської майстерності є імпровізація, вища форма використання слова. Вміння реагувати та

висловлювати думки спонтанно в полеміці, відповідях на запитання чи коротких виступах є ключовим для успіху оратора. Імпровізаційна промова приносить більше емоцій та енергії, піднімаючи авторитет мовця.

Важливо пам'ятати, що баланс між глибоким знанням та імпровізацією є ключем до ідеальної ораторської промови. Це вимагає великої винахідливості та ерудиції, але водночас відсутність перебільшення імпровізації, оскільки це може призвести до неточностей та втрати важливості інформації.

Крім цього, важливою є репутація оратора та його авторитет у конкретній аудиторії. Ці аспекти викликають віру та довіру до його слова. Оратор, який володіє знанням, вміннями, поважає свою аудиторію й використовує слово в мудрий спосіб, здобуде довіру слухачів. Однак це важка робота, адже авторитет легко втрачається й важко відновлюється.

У підсумку можна визначити, що мистецтво говоріння та слухання є невід'ємними складниками ефективного спілкування. Спілкування, що базується на вмінні ефективно висловлювати власні думки та уважно слухати інших, є важливою частиною будь-якого міжособистісного взаємодії.

Ключовим елементом є не лише власність цих навичок окремого індивіда, але і їх розвиток в суспільстві загалом. Ефективне спілкування стає підґрунтям для побудови міцних міжособистісних відносин, вирішення конфліктів та спільного досягнення цілей.

Важливо підкреслити, що мистецтво говоріння та слухання є динамічним процесом, який потребує постійного вдосконалення. Навички спілкування сприяють розумінню різноманітності поглядів та підвищують загальний рівень взаєморозуміння в суспільстві. Таким чином, вдосконалення цих навичок стає ключем до покращання якості спілкування на всіх рівнях.

### Список використаної літератури

1. Ділове спілкування: Навчальний посібник. О. О. Авраменко, Л. В. Яковенко, В. Я. Шийка. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2015. 160 с. С. 72.
2. Ковальська Н. А., Кравчук Д. І. Уміння слухати як важлива складова культура професійного спілкування The 8th International scientific and practical conference «Topical issues of the development of modern science» (April 8-10, 2020) Publishing House «ACCENT», Sofia, Bulgaria. 2020. 577 с. С. 299.
3. Марченко Ю. Уміння активного слухання як складова комунікативної компетентності майбутнього юриста. Наукові записки. Серія: Педагогіка. 2006. № 9. С. 53-58.

## ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОРТРЕТ КАТЕРИНОСЛАВА. ІВАН МАНЖУРА (1851-1893) – УКРАЇНСЬКИЙ ПОЕТ, КАЗКАР, ВЧЕНИЙ-ФОЛЬКЛОРИСТ. КОНЦЕПТУАЛЬНІ РОЗДУМИ ТА МУЗЕЙНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

**Наталія ВАСИЛЕНКО**

*науковий співробітник*

*Дніпропетровського національного  
історичного музею ім. Д. І. Яворницького*

Уперше подаються концептуальні роздуми над літературним портретом Катеринослава другої половини ХІХ ст. на прикладі творчості українського поета, фольклориста, етнографа І. І. Манжури, муза якого, в умовах заборони всього українського, народжувала і формувала українську націю, відроджувала і розширювала межі духу українців у колонізованому Російською імперією козацькому краї; свідомого українця по духу, який подвижницькою творчою і науковою діяльністю задекларував свою українську ідентичність. Наводяться різні музейні інтерпретації теми за 32 роки (1986-2018): літературні та літературно-мистецькі виставки, свята, вечори, акції, присвячені І. І. Манжурі.

**Ключові слова:** літературний портрет Катеринослава, Іван Манжура, концептуальні роздуми, музейні інтерпретації, національна ідентичність.

The article presents conceptual reflections on the literary portrait of Katerynoslav for the first time in the second half of the nineteenth century on the example of the works of the Ukrainian poet, folklorist, and ethnographer I. I. Manzhura, whose muse, under the conditions of the ban on everything Ukrainian, gave birth and formed the Ukrainian nation, revived and expanded the boundaries of the Ukrainian spirit in the Cossack region colonised by the Russian Empire; I. I. Manzhura was a conscious Ukrainian, who declared his Ukrainian identity through his ascetic creative and scientific activities. The article presents various museum interpretations of the topic over 32 years (1986-2018): literary and artistic exhibitions, holidays, evenings, and events dedicated to I. I. Manzhura.

**Keywords:** literary portrait of Katerynoslav, Ivan Manzhura, conceptual reflections, museum interpretations, national identity.

Літературний портрет Катеринослава – це узагальнений художній образ краю зі своїм індивідуальним обличчям в історії національної літератури, який ґрунтується на зібранні літературних раритетів цілої когорти творців мистецько-культурних цінностей Придніпров'я, імена та творчі здобутки яких стали знаковими в національному культурному просторі. Разом із тим, це велетенський мемуарно-біографічний нарис, в якому представлені літературні портрети багатьох письменників, діячів культури та мистецтва, життя і творчість яких увійшли до скарбниці регіональної та національної літератури. Один із них І. І. Манжура – ключова, знакова постать у літературному та науковому житті Придніпров'я другої пол. ХІХ ст. Видатний український поет, фольклорист, етнограф, ім'я якого стоїть поряд з іменами найвидатніших діячів української літератури другої пол. ХІХ ст., більше двадцяти років прожив на Катеринославщині (1872-1893), своєю багатогранною творчою працею сприяв активному формуванню та розвитку етнографії та фольклористики на Півдні України, відродженню національної культури, літератури, мови. На Придніпров'ї розквітнув поетичний талант Манжури. Високу оцінку його діяльності дали О. Потебня, М. Сумцов, І. Франко, П. Шейн, польські та французькі вчені [1; 2; 9; 10; 11; 12; 13; 14]. Він стояв біля витоків зародження української дитячої літератури в Катеринославі та видання перших книжок для дітей, став першим письменником-казкарем Придніпров'я. Увічнений Манжурою образ-символ духовного лицаря Трьомсина Богатиря за вартового височіє над урочистою величною ходою всіх учасників літературного процесу краю другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст.

Науково-літературна спадщина, подвижницька праця вченого, поета, палкого патріота – первоцвіту національної фольклористики та літератури – посприяли інтелектуальному та духовному розвою України. Він є автором першого регіонального фольклорного збірника «Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ. И. И. Манжурою»

(1890) та першої поетичної збірки Придніпров'я «Степові думи та співи» (1889), виданих за сприяння О. О. Потебні; першої української дитячої книжки в Катеринославі – літературних казок у формі оповідань «Як чорт шматочок хліба одслужував» (1885), «Лиха Година» (1886), виданих за підтримки О. І. Єгорова. Саме він сказав своє перше слово в Шевченкіані Придніпров'я як автор вірша пам'яті Т. Шевченка «26 лютого» та статті «XXV годовщина смерті Т. Г. Шевченка» (1886), дебютував як український поет на сторінках катеринославської преси – газети «Степь» віршем «Босяцька пісня» (1885). З його творчістю бере свій початок літературна казка Придніпров'я. Він є автором цілого ряду віршованих та прозових казок – «Трьомсин Богатир», «Іван Голик, «Казка про хитрого Лисовина» (переробка поеми Гете «Рейнеке-Лис»), «Червоний горицвіт», «Злидні», «Батьківський заповіт», «Не судьба, а щира правда», «Як ми з дідом багатіли, а батька ще на світі не було» та ін. Написані вони були протягом 1880-1890-років у Катеринославі. На жаль, за життя поета були надруковані під псевдонімом Іван Калічка тільки дві із них «Як чорт шматочок хліба одслужував» та «Лиха Година». Інші ж через цензурні утиски дійшли до читача набагато пізніше [4; 5; 8; 7].

Казкова карта України неможлива без казок Нижньої Наддніпряни, їх непересічних героїв, серед яких непереможний Трьомсин Богатир. Герой народних казок, легенд, реальних історичних подій, майстерно інтерпретованих Манжурою в однойменний літературний твір – поему-казку «Трьомсин Богатир», живе в літературі Придніпров'я не одне століття, уособлює найвищі духовні цінності, які цінуються в усьому світі, відображає цілий світ поетичної вигадки нашого народу, згуртовує українців і водночас єднає і братає з іншими народами. Це ім'я спонукає до творчості все нові й нові покоління митців, відкрите до спілкування з кожним, хто вірить, що богатирська сила насправді є у кожному з нас, а найцікавіша казка для кожного з нас – ми самі. Ім'я Трьомсина – духовного лицаря Придніпров'я,

заслуговує на увічнення в людській пам'яті не тільки в слові, а й в усіх жанрах мистецтва. Цей образ назавжди увійшов в історико-культурний простір Дніпропетровщини, є гідним втіленням історії і слави запорозького козацтва, монументом віковій мрії людства про найдорожче – про щастя, про любов, про торжество добра над злом, світлих почуттів над темними силами [6].

Манжура завжди захоплювався героїчною людиною, яка не шкодує сил і власного життя в боротьбі за щастя народу. В поемі-казці «Трьомсин Богатир» він створив реалістичний, не дивлячись на казкову основу, образ богатиря, в якому знайшли відображення народні уявлення про ідеал людини-героя, що уособлює в собі риси національного характеру, погляди народу на добро і зло, правду і кривду. Манжура мав за мету засобами поетичного слова оживити образи лицарів-богатирів. Він писав, що за народною уявою богатирі з'являються і тепер. В основу сюжету поеми-казки покладені народні пісні, легенди, перекази, казки про запорозьких козаків, лицарів-богатирів, елементи сюжетів стародавнього грецького міфу про Мінотавра, біблійної легенди про святого Юрія Змієборця, легенди, яка лежить в основі трагедії Шекспіра «Гамлет», поеми-казки І. Котляревського «Енеїда», казки П. Єршова «Горбоконики» та реальні події – загадкова легенда родини Івана Василенка, нащадка козацького старшини Григорія Василенка на прізвище Трьомсин, ім'я якого увійшло в історію заселення Придніпровського краю. Родина благодійників Василенків в житті поета мала доленосне значення. Саме вони прихистили талановитого юнака, звільненого з Харківського ветеринарного інституту, підтримали і посприяли початку його фольклорно-етнографічної діяльності на Катеринославщині.

У фондовому зібранні ДНІМ зібранні прижиттєві видання фольклорно-етнографічних матеріалів, літературних творів І. Манжури, наукові дослідження та мемуари видатних вчених, присвячених Манжурі (зібрані ще Д. Яворницьким журнальні томи «Киевской старины», «Русской старины»,

«Этнографического обозрения», фольклорні збірники М. Драгоманова, В. Антоновича, О. Потебні, М. Сумцова, І. Манжури, книжкові, періодичні видання XIX ст. з прижиттєвими публікаціями фольклорно-етнографічних матеріалів, літературних творів І. Манжури, в яких він *«істиха заспівав»*, як поет, наукових досліджень та мемуарів видатних вчених, присвячених І. Манжурі, датованих 1870-1920 рр.); унікальний автограф – рукопис Манжури *«Дикий поп»* [3] про легендарного священника Кирила Тарловського та книга з автографом поета *«Лиха Година»*, оригінали світлин, які ілюструють життєвий і творчий шлях українського поета, казкаря, вченого-фольклориста, характеризують його оточення. Основну концепцію його життя сформулював сучасник поета Микола Биков: *«Він жив, як птах небесний»*. Життя Манжури можна порівняти із життям стародавніх українських мандрівних поетів-дияків, яким жив і славетний український філософ Григорій Сковорода: ніколи не мав власного дому, сім'ї, повсякчас терпів матеріальні нестатки, обійшов пішки всю Харківську та Катеринославську губернії, зібрав тисячі пісень, сотні казок, легенд, переказів, прислів'їв та приказок, не одну ніч проспав під зорями, в садку, живучи в простих хатах і постійно перебуваючи серед простого народу. Став поетом українського степу, не раз терпів голод і холод, але душею був завжди там, де підноситься дух – невичерпне джерело людського буття. Протиставленням скаліченому життю Манжури стало його міцне поетичне слово, багатогранна наукова діяльність. Придніпров'я щедро обдарувало свого обранця. Воно розкрило йому найпотаємніше, довірило взяти найсвятіше – скарби людської пам'яті, заховані у слові. Степовий дух, неначе приборканий велетнем-лицарем, підкорився Манжурі, як рівному, простягнувши духовний меч-оберіг краю, визнавши: *«А есть же велетні душею...»*.

Невтомний мандрівник Придніпровських степів, дбайливо збираючи щедро розсипані в народі перлини усної народної творчості, нотуючи кожне

слово і зберігаючи його для нащадків, від села до села, від хутора до хутора, від містечка до містечка сходив майже всю південну Степову Україну. Як квітка весняного первоцвіту, долаючи перешкоди, розквітає, даруючи надію, так і Манжура своїм творчим життям наперекір переслідуванням, цензурним утискам проніс *«дари своєї-бо душі»*, надаючи великого значення піднесенню свідомості народу, розвитку його освіти, всіляко підтримував його дух, плекав віру в майбутнє, боронив правду, добро, красу, стверджуючи *«Не треба мені тії слави людської...»*. Його науковий та літературний доробок переконливо доводить, що фольклор Нижньої Наддніпрянщини – невичерпна духовна спадщина, багата і різноманітна, вагома складова загальноукраїнської скарбниці народної творчості, високохудожні зразки якої створюють такий образ України, прадавньою історією якої, легендами та міфами можна не менше пишатися, ніж легендами та міфами стародавньої Греції та Індії. У ньому закладена висока мораль, любов і повага до людини, до мужнього оборонця добра і краси, захисника рідної землі – найвищих духовних цінностей, які цінуються в усьому світі.

Тема апробована циклом літературно-художніх виставок, акцій, свят, театралізованих вечорів, присвячених І. Манжурі, проведених у межах музейної мистецької програми «Казки Придніпров'я» та до Свята Івана Манжури в Дніпропетровському національному історичному музеї ім. Д. І. Яворницького, музеї «Літературне Придніпров'я», с. Рубанівському на Васильківщині за 32 роки (1986-2018).

Життя і творчість І. Манжури це декларація української національної ідентичності. Багатогранна постать І. Манжури заслуговує на створення окремого музею поета-казкаря, відкриває перспективу популяризації ідеї створення пам'ятника літературному герою Трьомсину Богатирю у місті.

Дивись «Додаток».

## ДОДАТОК

*Літературні та літературно-мистецькі виставки, свята, вечори, акції,  
присвячені І. І. Манжури*

**1986**

1. Літературна виставка. **Літературне Придніпров'я.**  
(ДНІМ, Білий зал)

**1991**

2. Літературна виставка. До 140-річчя з дня народження І. І. Манжури. **Останній мандрований поет.**  
(ДНІМ, Білий зал. Автор – Н. Василенко)

**1998**

3. Експозиційний комплекс літературної виставки «Сторінки літературної історії Придніпров'я»: міні-інтер'єр «**Редакція катеринославського літературно-громадського тижневика «Степь» (1885-1886)**».  
(Музей «Літературне Придніпров'я», зал № 1. Автор – Н. Василенко)
4. Літературна виставка. До 105-річчя з дня смерті українського поета, фольклориста, етнографа І. І. Манжури. «**З народних уст зібрав і у вірші склав...**».  
(Музей «Літературне Придніпров'я», зали № 2, 3. Автор – Н. Василенко)

**2001**

5. Літературно-мистецька виставка. До 150-річчя з дня народження українського поета, фольклориста, етнографа І. І. Манжури. «**А єсть ще велетні душею...**».  
(Музей «Літературне Придніпров'я», зали № 2, 3. Автор – Н. Василенко)
6. Мистецька виставка. «**Художники Дніпропетровщини – Івану Манжури**»  
(створення серії творів образотворчого мистецтва до ювілею І. Манжури художниками міста).  
(Музей «Літературне Придніпров'я», зали № 5, 6, 7. Автор проєкту – Н. Василенко)
7. Літературна міні-виставка. До 90-річчя з дня видання поеми-казки **Івана Манжури «Трьомсин Богатир».**  
(Музей «Літературне Придніпров'я», зал № 1. Автор – Н. Василенко)

**2004**

8. Літературно-мистецька виставка. **Казки Придніпров'я**  
(презентація музейної мистецької програми «Казки Придніпров'я»; створення серії ілюстрацій до казок І. Манжури учнями міської дитячої школи № 1, директор М. Ф. Хандога).  
(Музей «Літературне Придніпров'я», зали № 2, 3; 5, 6, 7. Автор проєкту – Н. Василенко)

### **9. Театральний вечір.**

Театралізована постановка уривку з поеми-казки І. Манжури «Трьомсин Богатир» у виконанні театального колективу «СТЕМ» кафедри українознавства Юридичної академії МВС України (керівник Т. В. Крашеніннікова) в музичному супроводі бандуриста В. Мерзленка (у межах музейної мистецької програми «Казки Придніпров'я» до відкриття літературно-мистецької виставки «Казки Придніпров'я»)).  
(Музей «Літературне Придніпров'я», зал № 3. Автор проєкту – Н. Василенко)

**2006**

10. Літературно-мистецьке **Свято Івана Манжури в Рубанівському**  
(започатковане 2006; з 2009 – двічі на рік: весняне – в день пам'яті поета, осіннє – в день його народження).  
Музей «Літературне Придніпров'я», с. н. с. Н. Василенко спільно зі священником Василем Пишним та культурно-освітнім центром Свято-Покровського храму села Рубанівського Васильківського р-ну Дніпропетровської обл.).

(с. Рубанівське, Васильківський р-н Дніпропетровської обл.)

### 2011

11. Літературно-мистецька виставка. До 160-річчя з дня народження українського поета, фольклориста, етнографа І. І. Манжури. **Первоцвіт наш**

(створення серії творів образотворчого мистецтва та художніх портретів поета І. Манжури колективом майстрів Клубу екслібрису та графіки «Кобзар» – В. Хворост, А. Дерев'яно, А. Худяков, А. Гармаш, Жанна Воробйова, Ірина Колядіна, С. Алієв-Ковика, О. Василенко, А. Соколенко, Алла Кузнецова в рамках музейної мистецької програми «Казки Придніпров'я» до Свята Івана Манжури)

(Музей «Літературне Придніпров'я», зали № 2, 3. Автор проєкту – Н. Василенко)

12. Мистецька виставка. **«Казкове коло»:** Ілюстрації художника С. Алієва-Ковики до книги українських народних казок Нижньої Наддніпряниці «Народні казки Придніпров'я»

(створення серії ілюстрацій до народних казок Придніпров'я у межах музейної мистецької програми «Казки Придніпров'я» до відкриття літературно-мистецької виставки «Первоцвіт наш» до Свята Івана Манжури).

(Музей «Літературне Придніпров'я», зали № 3. Автор проєкту – Н. Василенко)

13. **Літературно-мистецька акція «Первоцвіт наш»**

(у межах відкриття літературно-мистецької виставки «Первоцвіт наш»).

(Музей «Літературне Придніпров'я», зал № 3)

### 2012

14. Літературно-мистецька виставка. **Казкове коло Івана Манжури в малюнках Володимира Єрмакова.**

Презентація першої персональної мистецької виставки художника (спільно з художником В. Єрмаковим та культурно-просвітницьким центром Свято-Покровського храму села Рубанівського на Васильківщині у межах музейної мистецької програми «Казки Придніпров'я» до Свята Івана Манжури).

Презентація пісень на слова І. Манжури у виконанні фольклорного колективу «Голоси України» Лоц-Кам'янського будинку культури, хормейстер Марк Намус.

(Музей «Літературне Придніпров'я», зали № 2, 3. Автор проєкту – Н. Василенко)

15. **Літературно-мистецька акція. «Казкове коло І. Манжури в малюнках В. Єрмакова»**

(у межах відкриття літературно-мистецької виставки «Казкове коло І. Манжури в малюнках В. Єрмакова»).

(Музей «Літературне Придніпров'я», зал № 3. Модератор – Н. Василенко)

### 2013

16. Літературно-мистецька виставка. До 100-річчя з дня надрукування казки І. Манжури «Трьомсин Богатир». **Богатирі з'являються і тепер**

(у межах музейної мистецької програми «Казки Придніпров'я» до Свята Івана Манжури презентація чотирьох серій ілюстрацій за сюжетом поеми-казки «Трьомсин Богатир» художників І. Стеценка (Катеринослав, 1917), О. Лопухова (Київ, 1958), В. Єрмакова (с. Рубанівське, 2006), С. Алієва-Ковики (Дніпропетровськ, 2012).

(Музей «Літературне Придніпров'я», зали № 2, 3. Автор проєкту – Н. Василенко)

17. Театральний вечір. Літературно-музична композиція «Тихий вечір» викладачів та студентів оперної студії Дніпропетровської консерваторії ім. М. І. Глінки, керівник – М. Козолуп (у межах відкриття літературно-мистецької виставки «Богатирі з'являються і тепер»). (Музей «Літературне Придніпров'я», зал № 5)

18. **Літературно-мистецька акція. «Богатирі з'являються і тепер»**

(у межах відкриття літературно-мистецької виставки «Богатирі з'являються і тепер»).

(Музей «Літературне Придніпров'я», зал № 3. Модератор – Н. Василенко)

## 2016

19. Відкритий міський літературно-мистецький проєкт. До 165-річчя від дня народження І. І. Манжури (1851-1893), 160-річчя від дня народження І. Я. Франка «Трьомсин Богатир» (у межах музейної мистецької програми «Казки Придніпров'я» до Свята Івана Манжури спільно з Дніпропетровською дитячою художньою школою № 1 (директор М. Ф. Хандога), художніми школами та школами мистецтв України створення колекції дитячих художніх творів до казки «Трьомсин Богатир» за основними напрямками: живопис, графіка, декоративно-ужиткове мистецтво, кераміка (скульптура), що відкриває перспективу популяризації ідеї створення пам'ятника літературному герою Трьомсину Богатиру у місті). Театралізована постановка уривку з поеми-казки І. Манжури «Трьомсин Богатир» у виконанні театрального колективу Дніпропетровського ліцею інформаційних технологій (керівник – викладач Г. В. Кравчик, режисер – В. І. Бандур, завідувач Центром української культури «Коло Калинове» міського Палацу дітей та юнацтва, сценарій – Н. Є. Василенко).

(Музей «Літературне Придніпров'я», зали № 2, 3. Автор проєкту – Н. Василенко)

## 2018

20. Літературна виставка. **Літературний портрет Катеринослава. 1870-1910-і рр. Новий поступ українського відродження.**

За участі Павлоградського народного ансамблю «Надія» з програмою «З українською піснею в серці». Художній керівник Ірина Головка.

(Музей «Літературне Придніпров'я», зали № 2, 3. Автор проєкту – Н. Василенко)

## Список використаної літератури

1. Березовський І. П. Іван Манжура: (Нарис життя і діяльності). Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 124 с.
2. Бернштейн М. Д. Іван Манжура: Життя і творчість. Київ: Дніпро, 1977. 188 с.
3. Василенко Н. Є. Автографи Івана Манжури в зібранні Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького. Музейний предмет: атрибуція, систематизація, евристичні можливості: зб. наук. праць з проблем музеєзн. та краєзн., присвяч. міжнар. дню музеїв. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2015. С. 173–180.
4. Василенко Н. Є. Іван Манжура. Фольклорні записи. Вірші. Трьомсин Богатир: поема-казка; Лиха Година: великоденне оповідання. Літературне Придніпров'я: навч. посібник з хрестоматійними матеріалами до шкільних програм. У 2-х томах. Т. 1. Розділ 4. Дніпропетровськ, 2005. С. 369–377.
5. Василенко Н. Казка Івана Манжури «Лиха Година» і українська дитяча книжка в Катеринославі. Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. пр. / ред. кол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2007. Вип. 4. С. 72–83.
6. Василенко Н. Поема-казка І. Манжури «Трьомсин Богатир» (сучасний погляд на твір). «У тридевятому царстві»: Феномен казки в літературі, фольклорі і медіа: матеріали Міжнародної наукової конференції (25–26 вересня 2014). Збірн. Бердянськ, 2014. С. 36–38.
7. Василенко Н. Є. Катеринославські письменники – дітям (1883–1910-і рр.). Українська дитяча книжка в Катеринославі [передм. та біограф. дов. авторів]. Сяєво жар-птиці: антологія літератури для дітей та юнацтва Придніпров'я

- (1883–2008 pp.) / упоряд. та автори передм.: І. Прокопенко, Леся Степовичка. Дніпропетровськ: ПП «Ліра ЛТД», 2009. Ч. І. С. 14–179.
8. Василенко Н. Є. Українська дитяча книжка в Катеринославі (1880–1910-і pp.). Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки: наук. щорічник / гол. ред. Г. К Швидько. Київ: Нац. гірничий університет, видавець Олег Філюк, 2015. Вип. 11. С. 43–52.
9. Вирський Д. С. Манжура Іван Іванович. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2009. Т. 6: Ла–Мі. С. 491.
10. Заремба В. І. Зажурена калина. Заремба В.І. Три шляхи до вівтаря: Історичні повісті. Дніпропетровськ: Січ, 1992. 455 с.; С. 4–174.
11. Іваннікова Л. В. Видатний учень вченого О. О. Потебні (І. І. Манжура). Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України: сторінки історії. Запоріжжя, 2008. С. 51–80.
12. Каширіна Л. Іван Манжура та українська народна пісня. Народні пісні в записках Івана Манжури. Київ: Музична Україна, 1974. С. 5–13.
13. Поповський А. М. Південноукраїнські джерела в історії формування української літературної мови: монографія. Дніпро: Ліра, 2018. С. 250, 258.
14. Світленко С. І. Іван Манжура. Світленко С. І. Суспільний рух на Катеринославщині у 50–80-х роках ХІХ століття: Монографія. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2006. С. 87–95.

## **ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ПЕРЕКЛАДУ ЛІТЕРАТУРИ ЗА ДОПОМОГОЮ НЕЙРОМЕРЕЖІ: ПЕРЕВАГИ ТА ВИКЛИКИ**

**Ганна ГЛУЩЕНКО**

*старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін  
та мовної підготовки КЗВО «Хортицька національна навчально-  
реабілітаційна академія»*

Великі мовні моделі, як-от ChatGPT, можуть надавати послідовні, релевантні, природні та адекватні рішення для багатьох завдань обробки природної мови (Natural language processing, NLP). Ця стаття використовує машинний переклад на рівні цілісного літературного твору, щоб оцінити здатність нейромережі перекладати з урахуванням контексту (як у межах тексту, так і поза ним), стилевих особливостей і стилістичних засобів. Для оцінки якості перекладу використовувалися як метричні показники (sacreBLEU, TER, document-level sacreBLEU), так і суб'єктивне оцінювання людьми (носіями мови та професійними перекладачами), які звертали увагу на природність, послідовність, цілісність, вибір слів тощо. За результатами оцінювання нейромережа продемонструвала високі продуктивність і потенціал у перекладі на рівні літературного тексту, здатність досліджувати лінгвістичні дані. Робота окреслює проблеми та можливості ChatGPT у машинному перекладі, які стануть у пригоді як перекладачам-практикам, так і розробникам мовних моделей.

**Ключові слова:** великі мовні моделі (LLM), нейромережа, NLP, ChatGPT

Large language models, such as ChatGPT, can provide consistent, relevant, fluent and adequate solutions for many natural language processing (NLP) tasks. This article utilizes machine translation at the level of a literary work to evaluate the neural network's ability to translate with account for context (both within and beyond the text), stylistic features and means. Both evaluation metrics (sacreBLEU, TER, document-level sacreBLEU) and subjective evaluation by humans (native speakers and professional translators) were used to assess translation quality with human focus on consistency, coherence, word choice, and more. On evaluation, the large language model demonstrated high performance and showed potential in translating at the level of a literary work, demonstrated its ability to explore linguistic data. The work outlines the challenges and opportunities of ChatGPT in machine translation, which will be beneficial for both practicing translators and language model developers.

**Keywords:** large language models (LLM), NLP, ChatGPT

Питання автоматизації перекладу давно розглядаються (і вирішуються) лінгвістами усього світу як у теоретичній, так і в практичній площині. За понад сорок років ми пройшли довгий шлях від провальних спроб створити програму, що перекладатиме, як людина, до принципово іншого підходу з використанням CAT-інструментів, принципів машинного навчання, залучення великих даних і, зрештою, – великих мовних моделей (Large Language Models, LLMs), які й лягли в основу нейромереж.

Обсяг даних, які потребують перекладу, невпинно зростає, і деякі завдання неможливо виконати силами людей-перекладачів. Так, керівник підрозділу Європейської Комісії з досліджень та інновацій і розробник європейської стратегії у сфері даних Кіммо Россі пригадує, що під час вступу його батьківщини, Фінляндії, до Євросоюзу необхідно було перекласти всі нормативно-правові документи ЄС фінською мовою, щоб усі громадяни нової країни-члена отримали повний доступ і цілковите розуміння цих документів і почувалися рівноправними громадянами Євросоюзу. На той момент обсяг роботи становив понад 60 000 сторінок, і переклад виконувався людьми, але за десяток років обсяг виріс до 6 мільйонів сторінок. За розрахунками Россі, перекладачам Єврокомісії знадобилося б близько 100 років, щоб перекласти таку кількість нормативних документів усіма офіційними мовами ЄС – і це не враховуючи 2–3 млн сторінок документів, що додаються щороку. Лише для перекладу цих нових документів штат людей-перекладачів довелося б збільшити до 40–50 тисяч, щоб контент

залишався актуальним [6]. Натомість цю роботу виконує система MT@EC, в якій реалізовано парадигму статистичного машинного перекладу (Statistical Machine Translation, SMT) і машинного навчання на основі якісних перекладів, зроблених людиною. До системи вже додавали нову мову (норвезьку), тож після вступу України до ЄС систему можна буде навчити й українському перекладу.

І це лише один із багатьох аспектів. Наприклад, єдиний ринок європейських країн передбачає, що люди повинні мати змогу замовляти товари різних виробників, а, відповідно, розуміти інформацію на їхніх вебсайтах. Це стосується й глобальної економіки, тож великі маркетплейси, як-от Amazon чи AliExpress, давно розробляють і використовують власні системи, які базуються на тих ж принципах.

Коли наявні алгоритми (deep neural learning) поєдналися з критичною масою даних і збільшеною обчислювальною потужністю, відбувся той якісний стрибок, який уможливив ChatGPT і дав неспеціалістам шанс скористатися можливостями штучного інтелекту, а спеціалістам – дослідити ці можливості.

За останні кілька років машинний переклад досяг значного прогресу завдяки використанню попередньо навчених моделей, зокрема BERT, GPT-2 і T5. Ці моделі продемонстрували вражаючу продуктивність машинного перекладу [1; 2; 3], однак здебільшого роботи стосувалися перекладу на рівні речень, що призводить до генерації цільових перекладів, які логічно не пов'язані або не враховують контекст. Останнім часом спостерігається зростання інтересу до перекладу на рівні документів, що передбачає переклад цілісного тексту та моделювання певних рис дискурсу [4; 5; 9]. Найпопулярніша велика мовна модель ChatGPT демонструє здатність підтримувати зв'язність і послідовність розмови, враховуючи попередні повороти бесіди. Крім цього, її навчали на великій кількості діалогових

даних, що дозволило їй вивчити шаблони й умовності людського спілкування та покращило здатність до розуміння та генерування на рівні документів.

Мета цієї роботи – з’ясувати, як великі мовні моделі, зокрема ChatGPT, працюють на рівні літературного твору, забезпечуючи узгодженість, послідовність і цілісність у перекладі, а також оцінити здатність нейромережі перекладати з урахуванням контексту (як у межах тексту, так і поза ним), стильових особливостей і стилістичних засобів.

Дослідження проводилося на матеріалі різних за стилем і розміром творів із використанням різних мовних пар, як показано в таблиці 1.

Стиль	Назва	Мовна пара	Розмір (слів)
Художній	«God's gift», оповідання сучасної шотландської письменниці Алі Сміт	EN>UA	2940
Публіцистичний	«How to bag a geek», стаття з журналу The Economist	EN>DE EN>UA	1012

*Таблиця 1. Дані матеріалів перекладу.*

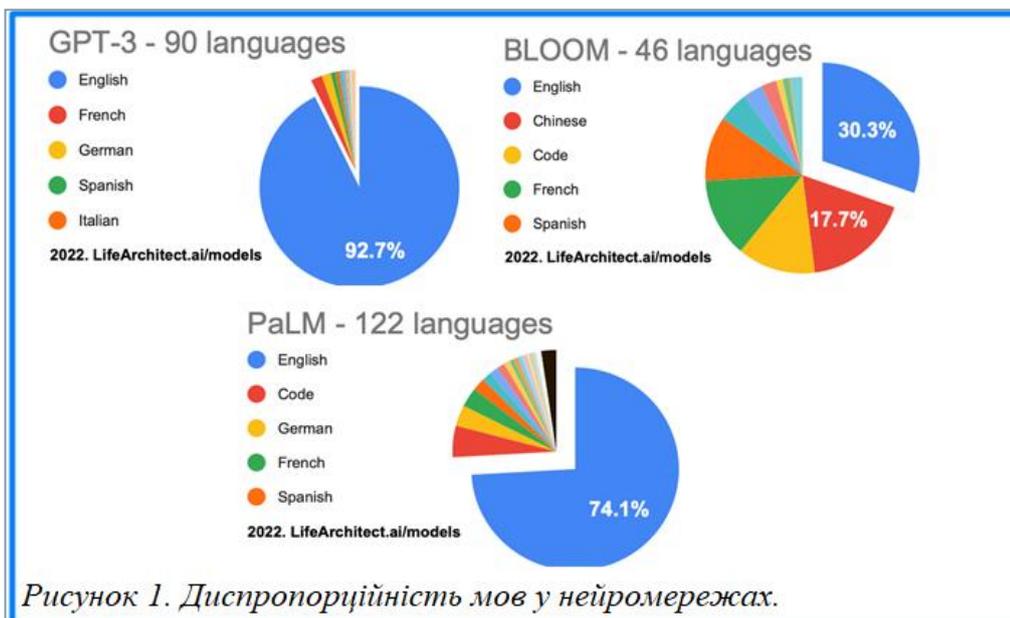
Для оцінювання якості перекладу використовувалися класичні метричні показники: sacreBLEU (Post, 2018) і TER (Snover 2006) на рівні речення, а також d-BLEU (document-level sacreBLEU) на рівні тексту [10]. Крім цього, проводилося суб’єктивне оцінювання людьми, які звертали увагу на природність, послідовність, цілісність, вибір слів тощо. Кожен переклад оцінили 4 людини (носії мови та професійні перекладачі) за шкалою 1–5 балів.

Найкращі показники отримано для публіцистичного тексту мовної пари EN>DE за умови використання контекстних підказок (таблиця 2).

BLEU			TER			d-BLEU			Людина		
худ	публ UA	публ DE	худ	публ UA	публ DE	худ	публ UA	публ DE	худ	публ UA	публ DE
13,3	22,1	26,7	76,3	59	62,2	16,5	27,4	29,1	2,5	2,7	3,5

*Таблиця 2. Показники якості перекладу.*

Частково ці результати були очікуваними. По-перше, існує значна диспропорція використання мов для створення й навчання всіх LLM або нейромереж (рис. 1) [7].



Ми бачимо, що, незважаючи на різноманіття мов, моделі здебільшого навчають саме на англійському контенті (окрім китайських систем, де доля китайської переважає). І якщо німецька входить до першої десятки мов, на українську припадає менше одного відсотка. Найкращим перекладом за таких умов був би переклад на англійську, а не з англійською на іншу, тут би



потенціал ШІ розкрився повною мірою. Крім цього, важливий і зміст контенту, на якому навчають LLM. Серед 10 основних наборів даних GPT-3 художня література не має переваги (рис. 2) [7].

Незважаючи на те, що тексти перекладалися реченнями, ChatGPT продемонстрував здатність моделювати довготривалу взаємозалежність. Що довшим ставав текст, то більше кількість вхідних даних підвищувала якість перекладу. Під час перекладу ChatGPT не завжди дотримувався меж і структури речення джерела, уникаючи інтерференції мови оригіналу в перекладі й імітуючи природній підхід, прийнятий людьми для перекладу текстів, який не вимагає перекладу від речення до речення. ChatGPT намагався забезпечити структурну цілісність і передати стиль автора.

Серед беззаперечних переваг перекладу за допомогою ChatGPT можна назвати такі:

- швидкість: штучний інтелект здатний обробляти великі обсяги тексту значно швидше, ніж людина; це прискорює переклад, що особливо важливо під час перекладу значних обсягів, як-от книжок;
- швидкий доступ до ресурсів: завдяки постійному доступу до баз даних (зокрема словників, термінологічних баз, довідкових матеріалів тощо) завжди є можливість знайти найкращий відповідник для перекладу не лише окремих слів чи термінів, а й сталих виразів, сленгових одиниць, безеквівалентної лексики тощо;
- нормативна правильність: хоча LLM не ідеальні, вони зменшують кількість граматичних, орфографічних і пунктуаційних помилок, опісок тощо;
- оптимізація відповідно до контексту: штучний інтелект аналізує та враховує контекст на рівні речення, що допомагає вибрати правильний варіант і уникнути двозначності в перекладі;

- дотримання стилю: навчені на великій кількості даних моделі можуть вдало відтворювати відповідний тон висловлювання, стиль автора, атмосферу оригіналу;

- багатоваріантність: у відповідь на запит ШІ може пропонувати альтернативні варіанти перекладу, допомагаючи підібрати найкращий відповідник у разі неоднозначності перекладу, стилістичних засобів тощо.

Варто взяти до уваги, що в питаннях стилю, контексту та варіативності довелося використовувати підказки, щоб спрямовувати ChatGPT до потрібного результату. Незважаючи на переваги, які надає використання штучного інтелекту, цілком покладатися на нього в перекладі художніх і публіцистичних текстів не варто, особливо в разі перекладу на таку «другорядну» в ієрархії LLM мову, як українська. ШІ не забезпечує уніфікацію скорочень і термінів протягом усього тексту, не завжди обирає точний відповідник чи розпізнає okazionalizmi, гру слів, метафори. Загалом відсоток речень, які не потребували корегування людиною (для перекладу на українську), становив лише 22 %.

Розглянемо приклад.

Оригінал: *Chunky signing-on bonuses and «precatations» – paid vacations before taking up a new position – are being dangled in front of tech folk to tempt them to jump ship.*

Переклад ChatGPT: *Перед технічними фахівцями висовуються великі бонуси за підписання контракту та «передплата» – оплачені відпустки перед прийняттям нової посади, щоб змусити їх перейти на інші проєкти.*

Перекласти *tech folk* як «технічні фахівці» було правильно по суті, але не по духу. Після корекції запиту ChatGPT миттєво запропонував кілька цікавих варіантів:

Технічні гуру

ІТ-віртуози

Програмістська братія

Комп'ютерні експерти

Гік-спільнота

Кодерське братство

Тех-маги

Інженери інновацій

Електронні генії

Інформаційні волхви

Корекція запиту спрацювала і з перекладом виразу *jump ship*, тобто скорегувати запит до нейромеріжі було швидше й простіше, ніж підбирати ці варіанти самостійно. А от у випадку *are being dangled* виявилось простіше перекласти самостійно, ніж пояснити метафоричність виразу (усілякі «приємності» виступають у ролі морквини перед носом віслюка, змушуючи його радо бігти в потрібному напрямку). Ось як виглядає переклад того ж речення людиною:

*Технарів заманюють і переманюють чималими вхідними бонусами й «передпустками» (оплаченими наперед відпустками перед вступом на нову посаду).*

Як ми бачимо, переклад людини виглядає природніше, враховує контекст, стиль і образність.

Крім цього, інколи терміни перекладаються ШІ буквально, без урахування специфічного контексту; зрідка трапляються граматичні й орфографічні помилки. Переклад не завжди точний із семантичної точки зору, не адаптований до цільової аудиторії, йому бракує творчого підходу. Нейромережа спирається на дані, на яких навчалася, а вони теж можуть бути помилковими. Так, у нашому тексті правильним варіантом перекладу *Silicon Valley* була б «Кремнієва долина», але нейромережа використала розповсюджений помилковий переклад «Силіконова долина», бо вона не може бути розумнішою, ніж її «вчитель» – масив даних. Але найголовніше – лише людина-перекладач може, в першу чергу, побачити ці прогалини,

скорегувати запит, спрямувати ШІ до довідкових матеріалів, пояснити задачу тощо.

Отже, під час роботи з нейромережею необхідно враховувати загальні обмеження великих мовних моделей, сформульовані Андреем Василевсом [8]:

- Розуміння контексту: хоча LLM здатні розуміти контекст у межах тексту, їм складно обробляти ширший контекст і бракує знань про реальний світ, яким їх не навчали.
- Залежність від даних: LLM не можуть генерувати точну інформацію, яка виходить за межі даних, на яких їх навчали, та інколи закріплюють наявну в цих даних упередженість.
- Креативність: LLM імітують творчість, спираючись на шаблони, але не творять у людському розумінні слова. Вони не продукують нові ідеї чи концепції так, як люди.
- Емоційний інтелект: у LLM відсутній емоційний інтелект, на відміну від людей вони не можуть по справжньому розуміти чи виражати емоції.
- Етичне судження: LLM не враховують етику й мораль і не розуміють моральні наслідки, які може мати згенерований ними текст.
- Надійність: відповіді LLM можуть бути неправильними чи взагалі не мати сенсу, тому необхідно враховувати це під час обробки важливої інформації.

Аналізуючи описаний досвід перекладу літератури за допомогою ChatGPT, можна дійти висновку, що цей процес потребує постійної взаємодії між людиною-перекладачем і штучним інтелектом, щоб досягти високої якості перекладу, оскільки кожна сторона привносить в процес свої унікальні можливості. Така взаємодія дає змогу поєднати точність і адекватність, адаптувати стиль і контекст, забезпечити якісну перевірку та редагування тексту. Поки що в цьому тандемі (більшою мірою для перекладу на українську) основним рушієм виступає людина. З розвитком алгоритмів і

технологій машинного перекладу ситуація може змінюватися, хоча й не схоже, що штучний інтелект зможе повністю замінити людину в творчому процесі.

Очікується, що штучний інтелект і надалі розвиватиметься в бік кращого розуміння контексту, стилю та культурних особливостей, що дасть змогу використовувати ШІ для попереднього перекладу й аналізу текстів (виявлення ключових термінів, стильових особливостей тощо). Наразі ChatGPT має кілька конкурентів у сфері перекладу (v. MarianMT, DeepL тощо), тож у подальшому буде цікаво порівняти процес і результат перекладу за допомогою інших нейромереж із отриманим досвідом роботи із ChatGPT.

### Список використаної літератури

1. Jinhua Zhu et al. *Incorporating BERT into Neural Machine Translation*. Conference proceedings at ICLR. 2020. URL: <https://arxiv.org/pdf/2002.06823.pdf>
2. Junliang Guo et al. *Incorporating BERT into parallel sequence decoding with adapters*. Advances in Neural Information Processing Systems. 2020. URL: <https://arxiv.org/pdf/2010.06138.pdf>
3. Linting Xue et al. *mT5: A massively multilingual pre-trained text-to-text transformer*. Proceedings of the 2021 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies. 2021. URL: <https://arxiv.org/pdf/2010.11934.pdf>
4. Longyue Wang et al. *Document-Level Machine Translation with Large Language Models*. 2023. URL: <https://arxiv.org/pdf/2304.02210.pdf>
5. Longyue Wang et al. *Findings of the WMT 2023 shared task on discourse-level literary translation*. Proceedings of the Eighth Conference on Machine Translation (WMT). URL: <https://arxiv.org/pdf/2311.03127.pdf>
6. Rossi K. *Translation in the future – The future of translation*. Ukrainian Translation Industry Camp. 2016. URL: <https://utic.eu/en/video/video-uticamp-2016/>
7. Thompson A. D. *Inside language models (from GPT-4 to PaLM)*. URL: <https://lifearchitect.ai/models/#emerging>
8. Vasiljevs A. *Back to the Future*. #2023TEF: Achieving excellence in translation. 2023. URL: <https://2023tef.b2match.io/components/32450?session=c2Vzc2lrbjoxNTQ4NTY%3D>
9. Voita E., Sennrich R., Titov I. *Context-aware monolingual repair for neural machine translation*. Proceedings of the 2019 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing and the 9th International Joint Conference on Natural Language Processing. 2019. URL: <https://arxiv.org/pdf/1909.01383.pdf>

10. Yinhan Liu et al. *Multilingual Denoising Pretraining For Neural Machine Translation*. Transactions of the Association for Computational Linguistics. 2020. URL: <https://arxiv.org/pdf/2001.08210.pdf>

## ПОЛІТИКА УКРАЇНІЗАЦІЇ НАПР. ХХ – НА ПОЧ. ХХІ СТ.

**Олена ДУДНИК**

*кандидат історичних наук, доцент кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»*

Процес українізації у сучасний період залишається одним із важливих завдань і однією з болючих проблем внутрішньої політики нашої держави. Його важливість визначається курсом на формування української політичної нації. В досліджуваний період приймаються постанови державних установ, які мають на меті розширення сфери використання української мови. Після початку повномасштабного вторгнення російської армії до України у лютому 2022 року, українізація отримала новий етап у розвитку. У статті аналізуються основні аспекти політики «українізації» наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття.

**Ключові слова:** українізація, влада, законодавство, українська мова, мовна політика.

The process of Ukrainization in the modern period remains one of the most important tasks and one of the painful problems of our country's national policy. Its importance is determined by the course of formation of the Ukrainian political nation. During the period under study, resolutions were adopted by state institutions aimed at expanding the scope of use of the Ukrainian language. After the beginning of the full-scale invasion of Ukraine by the Russian army in February 2022, Ukrainization entered a new stage in its development. The article analyses the main aspects of the Ukrainization policy in the late twentieth and early twenty-first centuries.

**Keywords:** Ukrainization, government, legislation, Ukrainian language, language policy.

Рівно 100 років тому в Україні офіційно стартувала відома кампанія широкої «українізації». Початок її прийнято відносити до 1923 року. На XII з'їзді РКП(б) Йосип Сталін заявив про необхідність розв'язати національне питання «в його практичному застосуванні». Кінцева мета: розворушити і революціонізувати в такий спосіб колоніальні країни і тим самим прискорити падіння імперіалізму. 1 серпня 1923 року – було ухвалене спільне рішення Раднаркому і Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української.

Період директивної «українізації» України закінчився так само раптово, як і розпочався.

**Постановка наукової проблеми та її значення.** З розбудовою незалежної Української держави розпочався процес формування української етнополітики, метою якої стало вирішення міжнаціональних суперечностей і врахування національних інтересів етнічних груп держави. Однією з таких міжнаціональних проблем є мовне питання. Хоча за українською мовою визнано державний статус, мовне питання в Україні залишається гостро актуальним, оскільки переважна більшість мешканців сходу, півдня, центру держави, розмовляє російською мовою. Звідси вельми актуальним виявляється вивчення політики українізації на сучасному етапі та об'єктивний аналіз особливостей її впровадження в Україні.

**Аналіз досліджень цієї проблеми.** Українізація у вказаних хронологічних межах фактично до останнього часу ще не була предметом спеціального дослідження. У наукових працях українських дослідників розглядається українізація як один із елементів розбудови української державності [2, 5].

**Виклад основного матеріалу.** Наприкінці ХХ-на початку ХХІ ст. у м'якій формі ця політика реалізовувалася за президентства Леоніда Кравчука, в обмежених масштабах – при Леоніді Кучмі, який є родоначальником ідеї про двомовність. Деякі елементи політики українізації були заявлені і під час президентства Віктора Ющенка.

Процес українізації на сучасному етапі залишається одним із важливих завдань і однією з болючих проблем внутрішньої політики нашої держави. Його важливість визначається курсом на формування української політичної нації. У широкому розумінні процес українізації в новітній час можна визначити як діяльність державних органів, громадських організацій, політичних партій трудових колективів, окремих осіб чи їх груп у справі формування позитивного ставлення до громадянства України, розбудови

незалежної економічно сильної держави із зміцненням національної ідентичності на основі патріотичних почуттів незалежно від їх етнічної належності чи віросповідання.

До 1989 р. законодавство України ігнорувало сферу етнокультурних відносин і впродовж 1989–1991 рр. українізація розвивалася на основі Закону про мови в Українській РСР. Ці процеси обмежувалася прагненням владних політичних сил не загострювати мовне питання задля забезпечення підтримки курсу на проголошення незалежності України представниками етносів, що проживали на українських землях.

У грудні 1989 р. Рада Міністрів УРСР затвердила «Державну програму розвитку української мови і інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року». Від так збільшується кількість шкіл, де поглиблено вивчалася українська мова, література та історія України [4, с. 283].

Складний період становлення української освіти в умовах незалежності з 1991 р., на жаль, мав недостатньо послідовний і рішучий характер; спостерігалися неоднозначні рішення щодо двомовності в освіті, чи у виборі мови навчання; не мав чіткого контролю за виконанням чинного законодавства України щодо освіти, викладання навчальних дисциплін, кадрового забезпечення у підготовці фахівців тощо.

Протягом 1992–1996 рр. процес українізації отримав новий поштовх після прийняття Законів «Про національні меншини в Україні», «Про освіту».

Конституція України визначила курс на формування української політичної нації – сукупності громадян України, які об'єднуються своєю приналежністю до однієї держави. Наукові установи, заклади освіти взяли активну участь у формуванні державницьких настроїв у суспільстві, особливо у середовищі молоді, шляхом звернення до історії України із виокремленням найбільш впливових її політичних лідерів відродження національних традицій української історіографії.

У лютому 1997 р. було створено Раду з питань мовної політики при Президентові України, а влітку того ж року – Департамент з мовної політики в структурі Державного комітету України в справах національностей та міграції.

У грудні 1999 р. Конституційний Суд України визначив: українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України під час здійснення повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування (мова актів, роботи, документації, діловодства), а також в інших сферах суспільного життя, які визначаються законом. Це рішення Конституційного Суду значною мірою сприяло розширенню функціонування української мови і певною мірою призупинило загрозливе для збереження ідентичності українців як нації звуження використання її в усіх сферах державного та суспільного життя.

Важливим кроком щодо зміцнення державної мови була Постанова про обов'язкове дублювання частини фільмів українською мовою (2006 р.). Документ передбачав обов'язкове дублювання та субтитрування всіх іноземних фільмів українською мовою [1]. Це викликало як обурення, так і зацікавлення серед населення. Після ухвалення постанови ситуація кардинально змінилася, почали з'являтися професійні студії дублювання найвищого рівня, а ринок дублювання українською почав стрімко розвиватися – Україна отримала неперевершений переклад низки художніх і мультиплікаційних фільмів.

Після прийняття Конституції України і до 2004 р. українізація здійснювалася в умовах поступового посилення політизації цього питання, яке активно використовувалося політичними силами для боротьби за електоральний вплив.

Активізації процесу українізації розпочинається з 2005 р. Так, у березні 2005 р. було затверджено Концепцію державної політики в галузі культури із збільшенням бюджетного фінансування відповідних державних програм.

Протягом 2007-2010 рр. Президент України Віктор Ющенко докладав великих зусиль для забезпечення конституційних гарантій українській мові, але обмеженість повноважень нерідко перетворювали його ініціативи на риторику, причому уряди і Януковича, і пізніше Тимошенко гальмували їх.

Зважаючи на скасування постанови про обов'язкове дублювання, озвучення або субтитрування державною мовою фільмів іноземного виробництва, Міністерство культури і туризму України в січні 2007 р. підписало з дистриб'юторськими компаніями Меморандум, відповідно до якого вони зобов'язані дублювати, субтитрувати, озвучувати українською мовою не менше 50% (дитячих фільмів не менше 100%) копій фільмів іноземного виробництва. Пізніше, в грудні 2007 р., риску під цією ситуацією підвів Конституційний Суд України, який у своєму рішенні записав, що іноземні фільми не підлягають розповсюдженню та демонструванню в Україні, якщо вони не дубльовані, не субтитровані чи не озвучені державною мовою, а Міністерство не може надавати суб'єктам кінематографії право на розповсюдження і демонстрування таких фільмів.

Упродовж 2007-2010 років Віктор Ющенко видав чимало важливих указів. Зокрема, на виконання трьох указів про Міжнародний конкурс з української мови імені Петра Яцика (листопад 2007 р. і жовтень 2008 р.) засновано 14 щорічних стипендій Президента України переможцям цього конкурсу, які почали виплачуватися з 1 січня 2009 р.

Іншим своїм указом, «Про деякі заходи щодо розвитку гуманітарної сфери в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі» (листопад 2007 р.), він доручив відповідним органам виконавчої влади розширити мережу навчальних закладів усіх типів з українською мовою навчання, збудувати нові загальноосвітні навчальні заклади з українською мовою навчання у містах Ялті, Алушті та Севастополі.

У лютому 2008 р. Віктор Ющенко запропонував урядові опрацювати питання щодо створення спеціально уповноваженого центрального органу

виконавчої влади з питань державної мовної політики. Урядом було встановлено доплати вчителям української мови та літератури, які працюють у навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин.

15 лютого 2010 р. Указом Президента України Віктором Ющенко була затверджена Концепція державної мовної політики. Крім розробки програми розвитку української мови, уряду доручено також удосконалити законодавство про мови, забезпечити розширення застосування української мови в засобах масової інформації, сфері культури, освіти й науки. Відповідно до Концепції, пріоритетом державної мовної політики має бути утвердження і розвиток української мови, а також забезпечення її функціонування у всіх сферах громадського життя.

«Держава повинна забезпечити безумовне виконання конституційної норми щодо всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Громадяни України, незалежно від етнічного походження, переконань та займаної посади, повинні володіти українською мовою як мовою свого громадянства. Володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування, є неодмінною умовою набуття громадянства України», – мовиться в Концепції.

За документом, мовна державна політика має бути спрямована на утвердження поваги до української мови і мов національних меншин та викорінювання будь-яких проявів неповаги до них.

За Концепцією пріоритетним у реалізації державної мовної політики, зокрема, має бути забезпечення прав громадян на одержання інформації українською мовою – через друковані ЗМІ, рекламу, а також на перегляд іноземних фільмів, дубльованих або озвучених українською мовою.

Серед пріоритетів також розвиток українського сегмента інтернету і комп'ютерного забезпечення українською, поліпшення якості українського мовлення на вітчизняних теле- і радіоканалах, створення системи дієвого

контролю за дотриманням законодавства про мови і механізм його здійснення, розробка механізмів захисту української мови і мов нацменшин від будь-яких проявів публічного приниження або неповаги [3].

У 2014 р., з ініціативи президента РФ Путіна, почала поширюватися кампанія по «захисту» росіян та російськомовного населення України від утисків української влади, що загрожує втратою нашої держави суверенітету. Навіть в умовах нечуваної за масштабом і цинізмом пропаганди ЗМІ Росії понад 70% російськомовного населення України заперечують факт утисків їхніх прав. Зрештою про це свідчить статистика Донбасу щодо мізерної кількості україномовних навчальних закладів, видань, культурно-масових заходів тощо [6, с. 16].

15 травня 2015 р. п'ятий президент України Петро Порошенко підписав закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної». До свого ухвалення цей закон пройшов через бурхливі обговорення, внесення численних правок та політичні парламентські баталії. Закон зобов'язує володіти українською мовою: держслужбовців, високопосадовців та кандидатів на посади: зокрема, президента, прем'єра, спікера та віце-спікера, міністрів, керівників усіх центральних органів влади та органів Автономної Республіки Крим, суддів, адвокатів, нотаріусів, працівників галузі освіти, системи охорони здоров'я, патронатної служби. Відповідно до документа українська мова має домінувати у сфері культури, медіа та інтернет-ресурсах, під час усіх публічних заходах, в сфері послуг [7].

Практичними кроками щодо реалізації закону було створено інституцію – Уповноважений із захисту державної мови (першим в історії України мовним омбудсменом стала Тетяна Монахова), Національну комісію зі стандартів державної мови як центральний орган виконавчої влади.

25 квітня 2019 р. Верховна Рада ухвалила Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а 16 січня 2021 р. набули чинності норми статті 30 Закону «Про забезпечення функціонування

української мови як державної», які регулюють використання державної мови у сфері обслуговування споживачів.

Сучасні умови державотворення немислимі без провадження державної політики щодо утвердження вітчизняної освіти, української за правовим статусом та за духом. Освіта належить до найважливіших напрямків державної політики України. Освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства, створення умов для самореалізації кожної особистості, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу держави.

В умовах повномасштабного вторгнення популяризація, впровадження та підтримка української мови є головним викликом для системи освіти. Державною службою якості освіти України та Уповноваженим із захисту державної мови було проведено дослідження щодо реального переходу громадян України на застосування української мови в усіх сферах суспільного життя. У межах дослідження опитали шляхом онлайн-анкетування понад 30 тисяч учнів, батьків та учнів. Що стосується вибору мови спілкування респондентів, то майже 94% вчителів, 93% батьків та 91% дітей зазначили, що вважають рідною мовою українську та використовують її в усіх сферах свого життя, для спілкування у родинному колі, у навчальній діяльності, культурній практиці.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** В Україні в досліджуваний період приймаються постанови державних установ, які мають на меті розширення сфери використання української мови. Здійснюється перехід освіти, теле- та радіомовлення на українську мову. Після початку повномасштабного вторгнення російської армії до України у лютому 2022 року, українізація отримала новий етап у розвитку.

Перспективою подальших досліджень є комплексна українізація, оскільки цей процес є одним із найбільш вагомих засобів згуртування

громадян України навколо ідеї зміцнення суверенітету власної держави із забезпеченням стрімкого економічного зростання.

### Список використаної літератури

1. Деякі питання порядку розповсюдження і демонстрування фільмів – Режим доступу: [zakon.rada.gov.ua/laws/show/20-2006-%D0%BF#](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20-2006-%D0%BF#)
2. Ковач Л. Мовна ситуація та мовна політика в Україні. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. №46. С. 138-158.
3. Концепція державної мовної політики в Україні. – Режим доступу: [gska.rada.gov.ua/pls/zweb-n/webproc34?L=&pf3511](http://gska.rada.gov.ua/pls/zweb-n/webproc34?L=&pf3511)
4. Національні меншини України у ХХ столітті: Політикоправовий аспект. К., 2000. 357 с.
5. Ніколаєць Ю. Українізація наприкінці ХХ ст.-на початку ХХІ ст. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010, №46. С. 158-169.
6. Панченко В. Статусні ігри. *Український тиждень*. 2014. № 19 (339), 8-15 травня. С. 16-17.
7. Про забезпечення функціонування української мови як державної – Режим доступу: [zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#)

## КОРОТКИЙ ЕКСКУРС У ІСТОРІЮ ЕТНОСЕМІОТИКИ, ПИТАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕТНОСЕМІОТИКИ ЯК НАУКИ

**Ліана КВІТИНСЬКА**

*викладач кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

У статті коротко розглянуто аспекти історії етносеміотики, типологія етносеміотики та питання і перспективи розвитку етносеміотики як науки у сучасний період. Перераховано галузі, у яких є доцільним використання етносеміотичного аналізу.

Проаналізовано низку сфер діяльності, де етносеміотика вживається із зазначенням сфер використання. Визначені сфери, де рекомендовано коректне і обережне використання знаків і символів з метою запобігання негативних наслідків на здоров'я людини. Зважаючи на розвиток нових технологій, вважаються перспективними дослідження у напрямку етносеміотики на стику наук – на базі медицини, біології, біоінженерії, кібернетики, які дозволять подальше вивчення впливу символів та знаків на біологічні системи. У статті згадуються засновники етносеміотики та етнічної семіотики як науки, які внесли значний вклад у розвиток цієї науки та є відомими і визнані науковою спільнотою у всьому світі. Матеріал представлено на прикладах знаків та символів з різних культур у різні періоди з їх поясненням. Матеріал статті супроводжується ілюстраціями з відкритих джерел.

**Ключові слова:** етносеміотика, етнічна семіотика, лінгвістика, знакові системи

The article briefly examines the aspects of the history of ethnosemiotics, the typology of ethnosemiotics, and issues and prospects for the development of ethnosemiotics as a science in the modern period. The fields, in which it is appropriate to use ethnosemiotic analysis are defined.

A number of spheres where ethnosemiotics is used are analyzed with the indications of spheres of use. The author defined the spheres where correct and careful use of signs and symbols is recommended in order to prevent negative consequences on human health. Taking into account the development of new technologies, studies in the direction of ethnosemiotics at the intersection of sciences such as medicine, biology, bioengineering and cybernetics will allow further study of the subject especially regarding the influence of symbols and signs on biological systems and the abovementioned attitude is considered the most promising. The article mentions the founders of ethnosemiotics and ethnic semiotics as a science who made a significant contribution to its development and are known and recognized by the scientific community around the world. The material is presented on examples of signs and symbols from different cultures in different periods with a short explanation. Illustrations from open sources accompany the materials of the article.

**Keywords:** ethnohemiotics, ethnic semiotic, linguistics and sign systems

Стаття носить інформаційний характер і окреслює спектр загальних питань пов'язаних з етносеміотикою.

Метою цієї статті є дуже короткий екскурс в історію виникнення етносеміотики та огляд загальних питань етносеміотики.

Як відомо, етносеміотика – міждисциплінарна наука, що досліджує властивості знаків та знакових систем (знакові процеси) різних етносів. Це відносно новою наукою незважаючи на те, що предмету її дослідження тисячі років.

Предмет дослідження етносеміотики має цікаву історію, адже традиції і ритуали одних народів завжди з різними цілями цікавили інші народи та їх лідерів і інститути. В 1881 році американець Г. Мейлер, вперше написав і опублікував книгу, яка описує знакові системи американських індіанців. Хоч історики семіотики та етносеміотики згадують ще античних предтеч греко-римського періоду Геракліта та Парменіда, Платона та Аристотеля, стоїків та епікурейців, а також Порфирія, Блаженного Августина, Цицерона, Квінтіліана, Гелія та Лукреція. Загально ж вважається, що етносеміотику вперше виділили західні лінгвісти Альгірдас Греймас та Джозеф Куртес – *«З огляду на те, що загальна семіотика досліджує нелінгвістичні (жестові, соматичні тощо) синтагматичні ланцюжки, як дискурси або тексти, сфера етнолінгвістики може ... стати етносеміотикою; дослідження рідкісних*

*ритуалів та церемоній дає змогу припустити, що етнологія може ... стати привілейованим локусом для побудови загальної моделі поведінки» [1].*

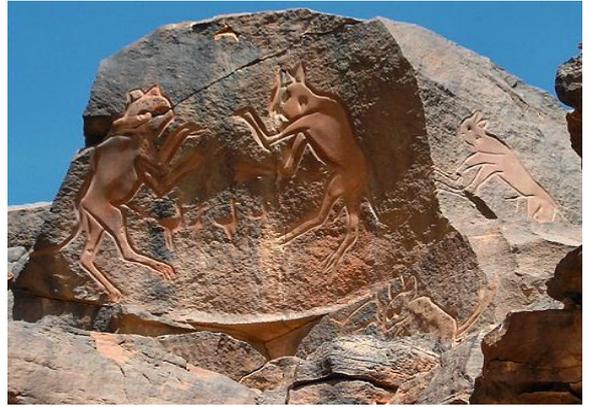
Одночасно етнічна семіотика почала розвиватися як міждисциплінарна дисципліна на території колишнього радянського простору, що було викликано необхідністю виділити окрему наукову сферу у межах традиційної етнографії для дослідження знакових систем, які створюються соціумом для передавання та збереження інформації і, особливо, для вирішення проблем, пов'язаних із коректним розумінням переданої інформації, що було дуже важливим для правильного перекладу старовинних текстів. Термін етнічна семіотика вперше введений В. Ю. Кнорозовим, істориком, етнографом, лінгвістом та перекладачем, засновником школи майяністики, якому вдалося дешифрувати майяську ієрогліфіку, що принесло Кнорозову відомість і визнання наукової спільноти у всьому світі. Сам В. Ю. Кнорозов розглядав маяністику лише як практичний підхід до більш ширшої теорії сигналізації та соціуму. Ідея типології етнічної семіотики виникла у процесі дешифровки старовинних систем письма – киданьського, протоіндійського, рапануйського та ієрогліфічного письма майя для вирішення проблем адекватного розуміння старовинних текстів та правильного їх перекладу.

Кожна культура виробляє різні свої способи передавання інформації. Це може бути наскельне мистецтво, наскальний розпис притаманний культурі неоліту, чи, наприклад, стародавні єгипетські малюнки. Але є типові універсальні способи передавання інформації, до яких належать міміка, жестикуляція, мова, мнемонічні системи, письмо, обряди та ритуальні традиції.

**Наскельне мистецтво Сахари** – серія доісторичних малюнків, вибитих або намальованих на природних скелях у центральній частині пустелі Сахара.



*Наскельне зображення лежачої  
антилопи або газелі.  
Тін-Тагірт, Тассілін-Адджер*



*Наскельне зображення великих  
котячих, що борються, стало  
неофіційним символом Ваді-  
Матендус.*

Як відомо, знакова система виступає у ролі переносника думок, ідей, емоцій, переживань, відчуттів, організації пам'яті – продуктів психічних процесів, що протікають, за уявленнями сучасної науки, у мозку людини і вищих тварин. Єдиний спосіб передати інформацію про результати роботи мислення, пам'яті, емоцій, відчуттів, уяви – закодувати цю інформацію за допомогою знакової системи. Ми не можемо безпосередньо обмінюватися думками, емоціями, відчуттями, не вдаючись до тієї чи іншої знакової системи. Нам потрібні знакові системи, щоб обмінюватись результатами таких процесів. Знакові системи є супутником зазначених процесів, а, можливо, існує зворотний зв'язок, коли психічні процеси еволюціонують під впливом знакових систем, розвиваються разом один з одним.

Зараз прийнято порівнювати здібності і можливості людей зі штучним інтелектом. Треба зазначити, що на даному етапі розвитку, ШІ (AI) неспроможний оцінити якість розпізнаного образу, так як він немає зворотного зв'язку з боку мислення та інших психічних процесів із метою виправлення помилок розпізнавання.

Чи однакові знаки та символи в різних культурах? І так і ні. Символ – це своєрідний збірний результат конкретних людських і природних феноменів, уявлень та сприйняття світу. Деколи в одному символі може бути

закладено кілька значень. У різних культурах той самий символ може означали абсолютно різні речі відповідно до особливостей їх культурного фону. З часом вони можуть у тому числі міняти своє семантичне наповнення.

Приклади, як у різних культурах по-різному сприймаються різні **знаки та символи**.

### **Хризантеми**

У Франції хризантеми пов'язані з трауром, а у Японії хризантема – офіційна емблема імператора й імператорського дому Японії і використовується як лікарська рослина.

### **Дракон**

Дракон є найдавнішим символом, який ми зустрічаємо практично в усіх міфологіях. У європейській традиції дракон, головним чином, є втіленням нищівної войовничої сили, ворожої до людини. У християнській ортодоксальній традиції, дракон здебільшого був уособленням зла. Дракон у китайській традиції – символ доброго аспекту янь, вдачі та величі, він пов'язаний з культом родючості, як цар тварин дракон також служив символом імператорської влади. Але у і Великобританії відношення до дракона інше. Як відомо, Сіті Лондона охороняють 14 драконів. Дракони тут грають важливу символічну роль. Згідно з легендами, ці міфічні тварини вміють охороняти скарби, а отже, дракон меморіалу Темпл-бар служить тотемом, виступаючи як захисник багатств Сіті.



*Святий Георгій вражає змія. Ікона  
17 сторіччя*



*Танок дракона на Новий рік у Китаї*



*«Часослов Спіноли» (The **Spinola Book of Hours**) – це ілюмінований манускрипт XVI століття, що складається з 310 фоліантів з 84 повністю ілюстрованими мініатюрними картинками. Цей середньовічний манускрипт був створений у регіоні між Брюгге та Гентом у Фландрії приблизно в 1510-1520 роках.*



*Святий Георгій і Дракон  
Паоло Учелло, біля 1470*

У цій статті наведено тільки декілька прикладів. Хотілося б окремо зазначити, що саме тому особливо важливо не тільки дослідникам та науковцям але й перекладачам знати та вміти вірно дешифрувати знаки та символи при перекладі текстів з іноземної мови виходячи не тільки зі змісту

та контексту тексту але також брати до увазі конкретні значення символів та знаків у тій чи іншій культурі.



### *Місто Лондон охороняють 14 драконів-сторожів*

Так картинка кішки, що приведена нижче, для любителя мистецтва це просто картинка в анімалістичному жанрі, а спеціалісту з семіотики чи етносеміотики ця картинка багато чого може розказати. Наприклад, таке. У «Книзі мертвих» бог сонця Ра виступає як «великий кіт» і розповідається про те, що щонаочі, коли Ра починає плавання по підземному Нілу, змій Апоп, бажаючи занапастити його, випиває з річки всю воду. Ра в образі рудого kota бореться з ним і відрізає йому голову під священною сикоморою (древом життя) міста Геліополя. Таким чином, кіт тут постає як одна з іпостасей бога

сонця Ра. Суперництво зі змією зробило кішку священною твариною бога Сонця, тому священна кішка та всі кошачі з давніх-давен користувалися в Єгипті особливою пошаною та повагою, для них будували спеціальні храми. Люди оточували їх любов'ю та турботою, Місяць у Єгипті також був уособленням Баст (Бастет) — богині-кішки, богині радості та веселоців.



*Картина з гробниці Сенне джема в Дейр-ель-Медині*

### **Вплив знаків та символів на підсвідомість людей**

З іншого боку, зі знаками символами навіть у різних культурах не все просто. Ця сфера ще чекає своїх дослідників зі світу офіційної науки.

Згідно з давніми джерелами певні символи та знаки, незалежно від культури, віросповідання, народу чи країни локалізації діють абсолютно однаково на всіх людей і навіть на тварин. Такі досліді проводились і результат цих дослідів широко використовується у сферах комерції.

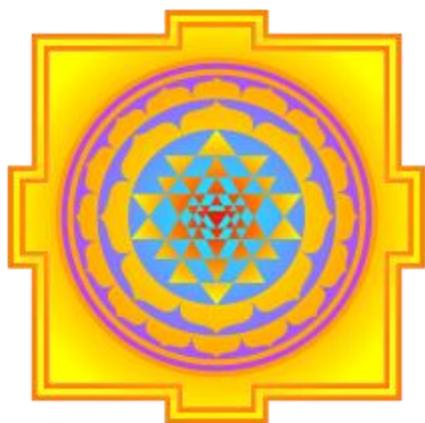
Щодо інформації стосовно старовинних знаків та символів, тут треба згадати янтри та татви, які використовуються і описані у індуїзмі та будизмі. Слово «янтра» у перекладі з санскриту означає «інструмент», «механізм», «засіб досягнення мети».

**Янтри** – особливі малюнки із візерунками геометричної форми, які допомагають у здійсненні ефективної медитації. Вважається, що у ньому міститься божественна енергія.

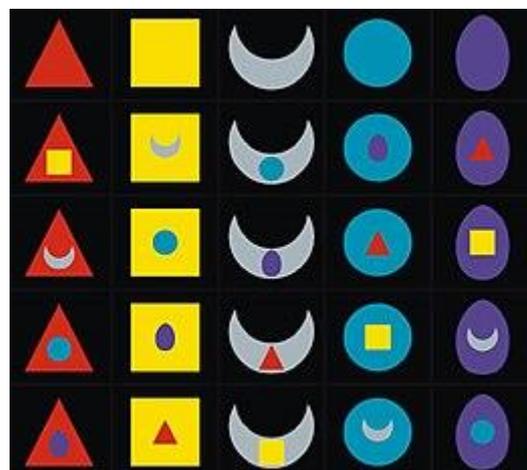
**Таттви** – відображають фундаментальний принцип природи, який відповідає якомусь одному фізичному почуттю. Спеціалісти стверджують, що вплив цих знаків пов'язаний з тим, що ми здатні сприймати колір не лише очима, колір/його спектр впливає, практично, на весь наш організм – наш настрій, самопочуття та здоров'я.

**Тратак спіралі.** На санскриті слово «тратак» означає «дивись» чи «дивись дуже уважно». Ці малюнки спіралей використовуються у йозі для концентрації та медитації але тільки після пояснення вчителя і під його наглядом.

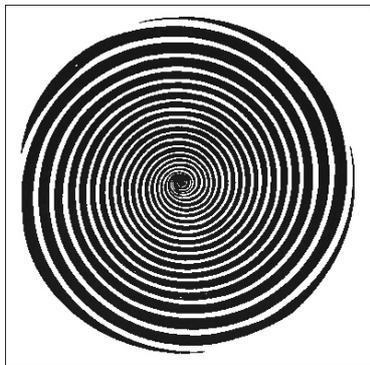
Авторка не має наміру влізати у складні теми східного гностизиму, у яких не є експертом, все ж таки хоче зазначити, що такі символи мають певний вплив на людей і ця тема чекає на своїх дослідників, які могли б на науковій основі пояснити принципи дії таких символів та зафіксувати, як і на що саме вони впливають.



*Шрі янтра*



*Таттви*



*Тратак спіраль*



*Тратак спіраль*

**Де можна використовувати і де використовується етносеміоніка** – у мистецтві, ритуалах, у декорі, архітектурі, геральдиці, археології, сценографії, фалеристиці, вексиллології, комерції та маркетингу, для програмування для предикативного програмування, для навчання, у різних промислових галузях, інформатиці та кібернетиці і для управління великими соціальними системами.

Хочу окремо згадати деякі сфери, у яких наука етносеміотика може відігравати важливу роль.

По-перше, це ритуали. Це окрема дуже велика і дуальна тема. Враховуючи, що різні ритуали в різних культурах супроводжують усі цивілізації з моменту появи людства, можна сказати, що ця тема вічна.

По-друге, це управління великими соціальними системами, це також дуже цікава і специфічна тема, дослідження якої навіть коштувало життя одному із Рокфеллерів, який вивчав життя аборигенів Полінезії.

По-третє, це сфери виготовлення товарних знаків і реклами та маркетингу у цілому, що уже давно використовується різними компаніями. Так назва машини Мазда не є випадковою. У зороастрійській традиції Ахура-Мазда постає єдиним могутнім Богом добра, уособленням світла, життя і правди, який очолює пантеон давньоіранських богів. Його ім'я позначає найвищу мудрість і може перекладатися як «Владика Премудрий». Певні кола вважають, що імена та назви пов'язані з богами та видатними

особистостями можуть сприяти успіху компанії, тому такі назви, відповідно, самим компаніям, продукції та різним установам у цілому.

По-четверте, це сфера освіти, особливо це важливо для уміння вибрати різні товари та послуги. Як згадано вище, є дослідження, результати яких показали, що деякі символи та знаки впливають на свідомість і підсвідомість людей, у тому числі і негативно. Бездумне використання деяких символів може бути не тільки некорисним але навіть може приводити до негативних наслідків. Так експериментально було доказано, що некрофільні образи (черепи, образи мертвих тварин, тощо) пригнічують діяльність центральної нервової системи.

По-п'яте. Сфера музейної атрибутики та атрибутики артефактів загалом.

Треба також сказати, що є досить багато досліджень у сфері етносеміотики на різні теми, включаючи дослідження лабораторій та відділів а також проєктів етносеміотики у різних західних країнах і Китаї. Вони займаються не тільки дослідженнями та вивченням понять та методів семіотичного аналізу у сфері методології і теорії та участю у музейних виставках з метою датування експонатів але, головним чином, семіотичним аналізом, пов'язаним з різними аспектами повсякденного життя. Одним з таким прикладів може бути розробка назв товарних знаків для впровадження товарів на ринок у інших країнах у цілях запобігання культурного дисонансу і збільшення попиту.



*Зображення бога Ахура-Мазда*



*Емблеми машини Мазда*

Можна зробити висновок, що етносеміотика є дуже перспективною наукою з безмежними перспективами щодо об'єктів дослідження і з можливістю перспективного практичного використання у багатьох сферах, і етносеміотика чекає своїх нових дослідників. Беручи до уваги розвиток нових технологій, вважаються перспективними дослідження у напрямку етносеміотики на стику наук, на базі медицини, біології, біоінженерії, кібернетики, які дозволять подальше вивчення впливу символів та знаків на біологічні системи. Незважаючи на перспективи широкого використання штучного інтелекту, штучний інтелект може використовуватись як інструмент для якісного та прискореного виконання завдань етносеміотичного аналізу але не зможе повністю замінити спеціаліста, оскільки він неспроможний повністю оцінити якість розпізнаного образу, так як він немає зворотного зв'язку з боку мислення та інших психічних процесів із метою виправлення помилок розпізнавання.

#### **Список використаної літератури**

1. Algirdas Julien Greimas, Joseph Courtés Semiotics and language: an analytical dictionary Indiana University Press, 1982. 409 p.
2. Goodman, Nelson 1968 Languages of Art: An Approach to a Theory of Symbols, Indianapolis, The Bobbs-Merrill Company. 1978 Ways of worldmaking, Indianapolis, Hackett Publishing Company. On line version: retrieved on September 16th 2019.
3. Encyclopedia of Semiotics Edited by: Paul Bouissac.
4. Publisher: Oxford University Press Print Publication Date: Current Online Version: 2007. DOI: 10.1093/acref/9780195120905.001.0001
5. URL: <https://dar.unibo.it/it/ricerca/gruppi-di-ricerca/cube-centro-universitario-bolognese-di-etnosemiotica>
6. URL: <https://www.etnosemiotica.net/jum3/index.php/en>
7. Кнорозов Ю. В. Избранные труды / Сост. и отв. ред. М. Ф. Альбедиль. СПб.: МАЭ РАН, 2018. 594 с. ISBN 978-5-88431-363-7.
8. URL: <https://dar.unibo.it/it/ricerca/gruppi-di-ricerca/cube-centro-universitario-bolognese-di-etnosemiotica>
9. The Problem of the Study of the Maya Hieroglyphic Writing. American Antiquity. 1958. Vol. 23. № 3. P. 284-291.

Wing Sun Liu. Researching Chinese consumer: proposal of an ethnosemiotics approach;

Published – 2011 Annual Conference of China Marketing Science

1. <https://semio2014.org/en/ethnosemiotics-approach-to-tradition-and-culture>

2.<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780195120905.001.0001/acref-9780195120905?btog=chap&hide=true&page=6&pageSize=20&skipEditions=true&sort=titlesort&source=%2F10.1093%2Facref%2F9780195120905.001.0001%2Facref-9780195120905>

## **KOMMUNIKATIVE KOMPETENZ ALS ELEMENT DER INTERKULTURELLEN KOMMUNIKATION UND DER BERUFLICHEN INTERAKTION EINES INDIVIDUUMS AUF DER GEGENWÄRTIGEN STUFE DER GESELLSCHAFTLICHEN ENTWICKLUNG**

**Вікторія КОРСУНСЬКА**

*аспірантка Класичного приватного університету, практичний психолог,  
волонтер AWO SPI Soziale Stadt und Land Entwicklungsgesellschaft  
(Німеччина)*

Стаття актуалізує питання комунікативної компетентності як елемента міжкультурної комунікації сьогодення, її зв'язок з професійною діяльністю, що сприяє формуванню інтелектуально розвиненої особистості. Розуміння основ міжкультурної комунікації передбачає часткове опановування теоретичної концепції та практичної діяльності в різних галузях соціології, психології та лінгвістики як наук, що вивчають різні аспекти міжособистісних взаємодій.

**Ключові слова:** квінтесенція, комунікація, комунікативна компетентність, міжкультурна комунікація, «низькоконтекстна» та «висококонтекстну» комунікація, культурний егоцентризм, ненасильницьке спілкування, релятивізм.

The article actualizes the issue of communicative competence as an element of intercultural communication today, its connection with professional activity, which contributes to the formation of an intellectually developed personality. Understanding the basics of intercultural communication involves partial mastery of the theoretical concept and practical activities in various fields of sociology, psychology and linguistics as sciences that study various aspects of interpersonal interactions.

**Keywords:** quintessence, communication, communicative competence, intercultural communication, «low-context» and «high-context» communication, cultural egocentrism, non-violent communication, relativism.

Die wichtigsten Veränderungen in der heutigen Gesellschaft stehen im Zusammenhang mit den Entwicklungs- und Selbstverwirklichungsprozessen des Einzelnen als Teilnehmer an der interkulturellen Kommunikation, und zwar nicht nur im Alltag, sondern auch bei beruflichen Tätigkeiten. Die Grundlage der zwischenmenschlichen Interaktion in der Kommunikation ist die Entwicklung der kommunikativen Kompetenz.

Wissenschaftlern zufolge ist kommunikative Kompetenz eine der wichtigsten qualitativen Eigenschaften einer Persönlichkeit, die es ihr ermöglicht, ihre Bedürfnisse nach sozialer Anerkennung, Respekt und Selbstverwirklichung zu erfüllen, und die zu einem erfolgreichen Sozialisationsprozess beiträgt.

Kommunikative Kompetenz ist die Fähigkeit, Sprache in verschiedenen und angemessenen sozialen Situationen grammatikalisch korrekt zu verwenden. Das Modell der kommunikativen Kompetenz berücksichtigt die funktionalen Teile der Kommunikation.

So bedeutet nach R. E. Cooley und D. A. Roach (1984) Kommunikationskompetenz die Kenntnis effektiver und angemessener Kommunikationsmodelle sowie die Fähigkeit, dieses Wissen in verschiedenen Kontexten zu nutzen und anzupassen.

Es gibt jedoch kein Verständnis und keine klare Struktur der kommunikativen Kompetenz und ihrer Merkmale, die es den Wissenschaftlern erlauben, weitere Forschungen durchzuführen.

Wie wir sehen, besteht der Begriff selbst aus zwei separaten Konzepten: kommunikativ, d.h. kommunikativ, und Kompetenz. Und hier möchte ich ein wenig auf das Verständnis dieser Begriffe eingehen.

Nach J. Stewart ist Kommunikation der Prozess der Übermittlung von und Reaktion auf Informationen, der sowohl einen Reiz als auch eine Reaktion darauf umfasst. Es ist nicht nur wichtig, wie Menschen «reden», sondern auch, wie sie «reagieren» [2].

Aus einigen Studien haben wir gelernt, dass die Kommunikation als:

- ✓ Die Essenz des Managements. Die Grundfunktionen des Managements (Planung, Personaleinsatz, Überwachung und Leitung) können ohne effektive Kommunikation nicht wirksam ausgeführt werden;
- ✓ Ein zweiseitiger Prozess, der die Übermittlung von Informationen oder Nachrichten von einer Person oder Gruppe an eine andere beinhaltet. Dieser Prozess ist fortlaufend und erfordert mindestens einen Sender und einen

Empfänger, um Nachrichten zu übermitteln. Bei diesen Botschaften kann es sich um Ideen, Vorstellungen, Gefühle oder Gedanken handeln;

✓ Teilen, d. h. Erzählen. Heutzutage gibt es verschiedene Möglichkeiten, zu kommunizieren. Dazu gehören E-Mail, Chats, WhatsApp, Skype (Konferenzgespräche) und andere. Effektive Kommunikation macht die Zusammenarbeit zwischen Menschen einfacher und bequemer;

✓ Sie ist ein kontinuierlicher Prozess, an dem im Wesentlichen drei Komponenten beteiligt sind, nämlich der Sender, die Nachricht und der Empfänger.

Was die Kompetenz betrifft, so haben wir einige Ansichten über ihr Verständnis kennengelernt.

Zum Beispiel bedeutet Kompetenz, dass eine Person die Fähigkeit hat, etwas gutzutun, d. h., sie hat die Fähigkeit, eine Aufgabe oder einen Job effektiv auszuführen.

Kompetenz kann das Wissen und die Fähigkeiten umfassen, die erforderlich sind, um z. B. eine quadratische Gleichung zu lösen. Sie kann aber auch einen viel größeren und vielfältigeren Satz von Fähigkeiten oder Kompetenzen umfassen, die beispielsweise für die Leitung eines multinationalen Unternehmens erforderlich sind.

Das Konzept der Kompetenz hält Einzug in das Leben und die Wahrnehmung der Entwicklung von Menschen aller Altersgruppen – vom Anfänger bis zum erfahrenen Fachmann. Wir finden es sowohl am Arbeitsplatz als auch in innovativen Einrichtungen, die mit kompetenzbasierter Bildung experimentieren.

Tatsächlich gibt es das Konzept der Kompetenz schon seit einiger Zeit. Die Wurzeln der Kompetenz liegen in der Debatte über die allgemeine Intelligenz – IQ oder «g». Der IQ ist ein Maß für die kognitiven Fähigkeiten einer Person, wie z. B. logisches Denken, Problemlösungsvermögen und Gedächtnis. Er wird in der Regel mit standardisierten Tests gemessen. Andererseits kann sich «G» auf einen

allgemeinen Intelligenzfaktor beziehen, der oft als «g» bezeichnet wird. Dabei handelt es sich um ein Konzept aus der Psychologie, das die gemeinsamen Unterschiede zwischen den verschiedenen kognitiven Fähigkeiten beschreibt. Einfach ausgedrückt, geht es um die Vorstellung, dass es eine allgemeine Intelligenz gibt, die die Leistung bei verschiedenen kognitiven Aufgaben beeinflusst. Während der IQ also ein spezifisches Maß für kognitive Fähigkeiten ist, ist «G» ein breiterer, zugrunde liegender Faktor der Intelligenz, der diese Fähigkeiten beeinflusst.

Der amerikanische Psychologe D. McClelland, der Autor der Bedürfnistheorie, hat zu diesem Thema einen klassischen Artikel geschrieben: Testen auf Kompetenz, nicht auf «Intelligenz». Er wurde 1973 in der Zeitschrift *American Psychologist* veröffentlicht und ist auch heute noch aktuell. In dem Artikel argumentiert der Autor, dass herkömmliche Intelligenztests zwar fast ausschließlich durch akademische Leistungen gestützt werden, die Beweise dafür, dass sie die Fähigkeiten messen, die erforderlich sind, um in einer Vielzahl von Lebenssituationen gut abzuschneiden, jedoch schwach sind. Die meisten Validitätsstudien sind korrelationaler Natur und berücksichtigen nicht die Tatsache, dass die soziale Schicht eine dritte Variable sein könnte, die für die positive Korrelation zwischen Testergebnissen und beruflichem Erfolg verantwortlich ist. Es wird vorgeschlagen, dass effektivere Kompetenzmessungen durch die Analyse erfolgreicher Lebensergebnisse und damit verbundener Kompetenzen, Stichprobenkriterien und die Bewertung von Kommunikationsfähigkeiten erreicht werden können [10].

Die interkulturelle Kommunikation erfolgt unter Beachtung der Normen und Umgangsformen sowie der Besonderheiten der Kulturen und Traditionen, die den Kommunikationspartnern eigen sind. Für ein umfassendes gegenseitiges Verständnis ist es notwendig, eine ganze Reihe von Verhaltensnormen, die Geschichte, die Psychologie, die Kultur der intellektuellen Kommunikation des Gesprächspartners und den Mechanismus des Kommunikationsprozesses selbst zu

kennen, um mögliche Aspekte von Missverständnissen vorherzusagen und zu vermeiden. Einige Wissenschaftler sind der Meinung, dass der Einfluss der kulturellen Intelligenz auf die interkulturelle Kommunikation als Bindeglied in Geschäftsverhandlungen fungiert.

Nach V. Blaschik ist es in der modernen Welt unmöglich, Kommunikation zu vermeiden oder zu umgehen, da Kommunikation durch Meditation stattfindet. Die menschliche Existenz ist ohne das Sprechen, das Schreiben von Worten und die Verwendung von Gesten unmöglich. Wir kommunizieren auf unterschiedliche Art und Weise, um bestimmte Informationen zu übermitteln, einen anderen Menschen zu beeinflussen, unsere eigenen Gefühle auszudrücken oder einem anderen Menschen zu helfen. Die Quintessenz [15] der Kommunikation ist die Weitergabe von Informationen, damit der Empfänger sie erhält, versteht und nutzen kann [2].

Heutzutage kann ein Mensch mit Kommunikationsproblemen und dem Phänomen des Missverständnisses der gegenseitigen Absichten konfrontiert werden. Um die Kultur einer anderen Person zu verstehen, müssen wir unsere eigenen Gewohnheiten und Paradigmen ablegen, um das unbekannte Verhalten einer anderen Person zu akzeptieren, ihre Bedürfnisse zu verstehen, nicht nur zuzuhören, sondern auch zuzuhören, und die Barrieren der interkulturellen Kommunikation und Interaktion zu überwinden.

Daher gibt es heute eine detailliertere Untersuchung von Fragen und Forschung der interkulturellen Kommunikation in den wissenschaftlichen Bereichen Philosophie, Soziologie, Geschichte und Psychologie. Meinungen zum Verständnis interkultureller Kommunikation finden wir in der Forschung von Wissenschaftlern wie S. D. Abramovich, M. J. Bennett, A. Virlacher, O. I. Vyshniak, K. Helbrich, F. Ginnekamp, E. I. Holovakha, I. V. Dzyuba, P. M. Donets, V. B. Yevtukh, I. V. Kovalska, T. K. Komarnytska, N. V. Kostenko, G. Krumm, V. M. Manakin, S. Muller, A. O. Ruchka, L. G. Skokova, V. Starost,

S. Ting-Tumi, T. A. Tkachuk, V. Fritz, J. M. Chen, M. O. Shulga, B. H. Shpitsberg und andere.

Interkulturelle Kommunikation (oder interkulturelle Kommunikation) in der Interaktion zwischen Angehörigen verschiedener Kulturen, die sich auf die Herstellung von Kontakten zwischen ihnen konzentriert. Dieser Prozess findet zwischen Individuen aus verschiedenen Ländern und mit unterschiedlicher ethnischer oder nationaler Herkunft statt, die unterschiedliche kulturelle Werte vertreten.

Laut V. M. Manakin ist interkulturelle Kommunikation eine Wissenschaft, die die Besonderheiten der verbalen und nonverbalen Kommunikation von Menschen untersucht, die verschiedenen nationalen und sprachlich-kulturellen Gemeinschaften angehören [11]. Die interkulturelle Kommunikation ist der Schlüssel zum Erfolg in internationalen Geschäftsbeziehungen, sorgt für produktive zwischenmenschliche Kontakte und reduziert gegenseitige Missverständnisse zwischen Vertretern verschiedener Nationen [3].

Laut L. E. Lebedeva ist interkulturelle Kommunikation das Ergebnis der Interaktion von Kulturen, wobei der sprachliche Aspekt einen besonderen Stellenwert einnimmt. Denn es ist die Sprache, die als «Hauptfaktor bei der Vermittlung kultureller Merkmale» fungiert, die die Bildung «des richtigen sprachlichen Ansatzes zur Verständigung» erfordert und «die Bedeutung sprachlicher Mittel im verbalen Dialog» betont [8].

Laut den Entwicklern des Sensitivitätsmodells, J. M. Chen und V. Starosty (1998), «bedeutet interkulturelle Kommunikation für Menschen zweier unterschiedlicher Kulturen». M. V. Lustig und J. Kester (2007) stellten fest, dass «interkulturelle Kommunikation ein symbolischer, interpretativer, transaktionaler und kontextueller Prozess ist, in dem Menschen aus verschiedenen Kulturen gemeinsame Bedeutungen schaffen». L. A. Arasaratnam (2013) argumentierte in seiner Forschung, dass «interkulturelle Kommunikation sich auf den Einfluss von Kommunikationsverhalten bezieht, wenn verschiedene Kulturen miteinander

interagieren». Daher ist eine Möglichkeit, interkulturelle Kommunikation zu betrachten, die Kommunikation, die sich in symbolischen interkulturellen Räumen entfaltet [19].

In modernen Studien von M. J. Bennett (2001), J. M. Chen und V. Starosty (1996), V. Fritz (2001), S. Müller und K. Gelbrich (2001), B. H. Spitzberg (2000), S. Ting-Toomey (1999) wird interkulturelle Kompetenz oft in drei Dimensionen unterteilt: emotionale, kognitive und verhaltensbezogene. Es wird davon ausgegangen, dass sowohl eine emotionale, kognitive als auch eine verhaltensbezogene Komponente entwickelt werden muss, um effektiv und angemessen mit Menschen aus anderen Kulturen zu kommunizieren. Allerdings besteht weiterhin Uneinigkeit hinsichtlich der drei Teilkonstruktionen von J. M. Chen und V. Starost. Für eine valide und verlässliche Messung allgemeiner interkultureller Kompetenz ist ein theoretisch fundiertes Konzept einzelner Dimensionen nach V. Fritz, M. Mellenberg, T. Werner (1999) erforderlich [19].

Aus Sicht polnischer Forscher gibt es mehrere Arten interkultureller Kommunikation, die sich im kulturellen Kontext der interkulturellen Kommunikation manifestieren und in «Low-Context» – und «High-Context» – Kommunikation unterteilt werden. Bei der Low-Context-Kommunikation werden Informationen durch Worte übermittelt, und ihre Bedeutung überwiegt die Bedeutung von Gesten, Mimik oder Tonfall. Die Botschaften sind in diesem Fall klar und spiegeln ziemlich genau die Absichten des Einzelnen wider. Die Äußerung der eigenen Meinung ist ganz offen: Man denkt und fühlt eine Einschätzung ohne Schnörkel. Das heißt, es findet eine offene und direkte Kommunikation statt, bei der ein verbaler (schriftlicher und mündlicher) Informations- und Gedankenaustausch stattfindet. Diese Kommunikationsmethode ist charakteristisch für Deutschland, die USA, Großbritannien, Kanada, Skandinavien, die Schweiz und Österreich. Außerdem berichten polnische Spezialisten, dass für eine separate Kategorie von Menschen, beispielsweise aus der Ukraine und Kasachstan, die direkte Kommunikation genutzt werden sollte, da

sie an die Direktheit und Natürlichkeit von Botschaften gewöhnt sind (unverfälschte, direkte, entspannte Ausdrücke) [14].

Für Länder mit hohem Kontext wiederum ist die nonverbale Kommunikation wichtig. In diesem Fall sind die Nachrichten voller Mehrdeutigkeiten. High-Context-Kultur ist hauptsächlich in arabischen und asiatischen Ländern verbreitet.

Wir verstehen, dass jedes Land seine eigenen Bräuche, Traditionen und kulturellen Unterschiede hat und sich in der Art der Kommunikation, der räumlichen Distanz, der Zeitwahrnehmung, der hierarchischen Position und der persönlichen Selbstidentifikation «Männlichkeit – Weiblichkeit» unterscheidet. Die Probleme der interkulturellen Kommunikation sind die Sprachbarriere, die unterschiedliche verbale Form, das Vorhandensein von Stereotypen und Vorurteilen, negative Bewertung und Fehlinterpretation der Informationsbotschaft.

Man kann sagen, dass Kultur eine Quelle des Wissens über die Welt ist und die Sicht auf verschiedene Phänomene und Menschen bestimmt. Wir können nicht davon ausgehen, dass das, was für unsere Kultur funktioniert, auch für andere Menschen auf der anderen Seite der Welt funktioniert. Wir sollten einen Kulturrelativismus annehmen, das heißt eine kognitive Haltung, die das Verständnis anderer Kulturen anhand ihrer spezifischen Kategorien und Werte beinhaltet.

Vertreter verschiedener Kulturen kommunizieren miteinander durch verbale Kommunikation, zum Beispiel:

✓ geschäftliche und berufliche Kommunikation: Durchführung von Geschäftsverhandlungen, Runden Tischen, Geschäftstreffen und Meetings, Telefongesprächen, Durchführung von Präsentationen;

✓ Geschäftsdokumentation und Korrespondenz (Benachrichtigungsschreiben, Anforderungsschreiben, Anschreiben, Initiativschreiben, Anfrageschreiben usw.).

Unter interkultureller Kommunikationskompetenz versteht man die Fähigkeit, Kulturen, auch die eigene, zu verstehen und dieses Verständnis für eine erfolgreiche Kommunikation mit Menschen aus anderen Kulturen zu nutzen.

Es enthält sprachliche und nichtsprachliche Elemente:

Dazu gehört das Verständnis, wie sich Gesten und Abstand zwischen Sprechern von Kultur zu Kultur unterscheiden.

Möglichkeiten zur Entwicklung dieser Kompetenz umfassen die Erstellung eines individuellen schriftlichen oder Online-Reiseführers über das eigene Land und die eigene Kultur, das Lesen und Besprechen von Besucherführern, die Recherche zu Aspekten der Zielkultur in verschiedenen Medien, einschließlich Film, Literatur und Fernsehen, die Durchführung einer Präsentation zu Aspekten der Zielkultur und deren Nutzung die eigene Erfahrung des Lehrers mit seiner eigenen Kultur.

Allerdings kann es in der zwischenmenschlichen Kommunikation zu Missverständnissen oder Fehlern kommen, die auf kulturelle Unterschiede zwischen den Interaktionsteilnehmern zurückzuführen sind. Sie dürfen nicht ignoriert oder unterschätzt werden, da es unmöglich sein wird, einen positiven Kontakt zu einer anderen Person aufzubauen. Das Aufeinandertreffen bzw. Aufeinanderprallen zweier Kulturen, deren Vertreter einen kulturellen Egozentrismus bewahren, führt zu einem Konflikt. Es ist wichtig, darauf zu achten, welche Kultur unser Gesprächspartner vertritt und sich darauf, basierend auf dem Gespräch, entsprechend vorzubereiten. Ein Fehler bei der Kommunikation (Verhandlung) – ein einfacher Händedruck, eine unvorsichtige Berührung der Schulter oder das Aussprechen scheinbar unschuldiger Worte – kann zum Scheitern von Verhandlungen im geschäftlichen Bereich oder bei der alltäglichen Kommunikation führen.

Derzeit sind die Umstände auf der Welt nicht sehr gut, da wir die Entwicklung des Konflikts zwischen verschiedenen Ländern beobachten können. Ein wichtiger Bestandteil ist daher die Fähigkeit, die eigene Meinung mit der vom

amerikanischen Psychologen Dr. M. Rosenberg entwickelten Methode der gewaltfreien Kommunikation zu äußern, die auf Empathie basiert. Damals formulierte er die vier Regeln der Kommunikation ohne Aggression, basierend auf der humanistischen Philosophie von M. Gandhi und den Forschungen des amerikanischen Psychologen K. Rogers, dem Begründer der Methode der klientenzentrierten Psychotherapie.

Zurück zur Frage der Kommunikation eines Individuums in einer anderen Gesellschaft, insbesondere von Flüchtlingen: Sprachprobleme werden auf staatlicher Ebene gelöst. Verschiedene Schulungen zur effektiven zwischenmenschlichen Kommunikation, vornehmlich mit Ausrichtung auf internationale Kommunikation, können bei der Entwicklung interkultureller Kompetenzen hilfreich sein. Effektive Kommunikation im 21. Jahrhundert stärkt die Beziehungen zwischen Menschen unterschiedlicher Rassen und Kulturen. Hierbei handelt es sich um Schulungs- und Integrationskurse, die darauf abzielen, die Qualität und Effizienz nicht nur der beruflichen Interaktion, sondern auch der Interaktion zwischen Vertretern verschiedener Kulturen zu verbessern.

Es ist wichtig zu beachten, dass psychologische Methoden zur Beeinflussung einer anderen Entität so wirksame Komponenten wie Überzeugung, Suggestion (Selbstlernen), mentale Ansteckung und Nachahmung enthalten. Die Psychologie des Einflusses bezieht sich auf die Untersuchung, wie Menschen durch ihre Gedanken, Überzeugungen und Verhaltensweisen beeinflusst, überzeugt und beeinflusst werden. Erforschung der zugrunde liegenden Mechanismen, die Entscheidungsprozesse prägen, und der Faktoren, die die Wahrscheinlichkeit erhöhen, dass eine Person bestimmte Anfragen oder Angebote mit «Ja» beantwortet. In der alltäglichen Interaktion spielt die Einflusspsychologie eine wichtige Rolle und beeinflusst Beziehungen, Interaktionen am Arbeitsplatz, Marketing- und Werbemaßnahmen, Verhandlungen und sogar persönliche Entscheidungen. Wenn Sie diese psychologischen Prinzipien verstehen, können Sie andere besser überzeugen und die gewünschten Ergebnisse erzielen.

Beispielsweise gibt es eine wissenschaftliche Studie von R. Cialdini «The Psychology of Influence», in der der Autor die Mechanismen der Motivation, Entscheidungsassimilation und Entscheidungsfindung analysiert. Besonderes Augenmerk legte er auf Informationen über öffentliche Kultur und neue Technologien sowie auf die Untersuchung interkultureller sozialer Einflüsse – wie ähnlich oder unterschiedlich der Einfluss in verschiedenen Kulturen ist.

Mit der zunehmenden Globalisierung der Welt und den zunehmenden Möglichkeiten, mit Menschen aus den unterschiedlichsten Kulturkreisen zu kommunizieren, wachsen interkulturelle Kompetenzen und deren Bedürfnisse stetig. Dies gilt gleichermaßen für das Privat- und Berufsleben des Einzelnen, da Grenzen zwischen Ländern und Kulturen ohne Hindernisse überwunden werden können.

Bei der Analyse wissenschaftlicher Arbeiten haben wir Kategorien identifiziert, die die Hauptelemente interkultureller Kompetenzen enthalten:

1) Kulturelles Wissen – Bewusstsein für die eigene Kultur und die Kultur anderer; Nachweis der Fähigkeit, in anderen Sprachen zu kommunizieren, um die verbale/nonverbale Kommunikation zu verbessern; verstehen, wie globale Probleme mit lokalen Problemen zusammenhängen;

2) Fähigkeiten – zwischenmenschliches oder soziales Verhalten, Empathie, aktives Zuhören, Beobachtung und kritisches Denken;

3) Ansatz – ein offener (diskriminierungsfreier) Umgang mit anderen Menschen und ihren Kulturen; respektvolle Haltung und Wertschätzung der Unterschiede einer anderen Person.

Zusammen tragen diese Elemente zur Entwicklung eines tiefen und unvoreingenommenen Verständnisses anderer Kulturen und der Fähigkeit bei, effektiv mit verschiedenen Gruppen von Menschen zu interagieren und zu kommunizieren. Einer dieser Lernprozesse ist die Schulungsaktivität, die von den Institutionen organisiert wird, die für die Integration des Einzelnen in die neue Gesellschaft verantwortlich sind, und auch die direkten Bemühungen, sich mit der

zukünftigen Arbeit und Kommunikation über die kulturelle Kluft hinweg vertraut zu machen.

Interkulturelle Kompetenz ist in zwischenmenschlichen Beziehungen wichtig, da die Vielfalt an Arbeitsplätzen, Gemeinschaften und Ländern zunimmt. Viele Unternehmen bauen beispielsweise integrative und vielfältige Teams auf, um auf dem heutigen globalen Markt wettbewerbsfähig zu bleiben. Dafür müssen sie über ein hohes kulturelles Bewusstsein verfügen. Einfach ausgedrückt: Ein Team aus Menschen unterschiedlicher Kultur und Herkunft wird nicht integriert, wenn seine Mitglieder die kulturellen Unterschiede der anderen nicht verstehen und respektieren.

Daher sind Arbeitgeber häufig auf der Suche nach talentierten Menschen, die ein hohes Maß an interkultureller Kompetenz vorweisen können. Alternativ können Arbeitgeber ihren derzeitigen Mitarbeitern Schulungen in diesem Bereich anbieten.

Die Vorteile interkulturell kompetenter Kandidaten und Mitarbeiterschulungen betreffen:

- ✓ das Wachstum der produktiven Interaktion mit einem möglichst breiten Kundenspektrum, was wiederum den gegenseitigen Austausch steigert;
- ✓ Verbesserung des Eindrucks von Teamarbeit und Erweiterung des Kundenstamms;
- ✓ Schaffung positiver Arbeitsbedingungen, eines psychologisch gesunden Arbeitsumfelds, das zur Entstehung von Kulturgut beiträgt;
- ✓ Einbindung der Mitarbeiter in die Zusammenarbeit und Motivation zur Umsetzung neuer Ideen und Innovationen, die zum Erfolg beitragen;
- ✓ ein Gefühl von Respekt und Wertschätzung, Verständnis für die Mission, Wachstum und Aktivierung der Rolle bei ihrer Entwicklung;
- ✓ Ein wertvoller Umgang mit der Vielfalt der kulturellen Kompetenzen eines Einzelnen wird zu einem attraktiven Merkmal für die Gewinnung potenzieller neuer Mitarbeiter, das es ermöglicht, die besten Talente nicht zu

верpassen, ihnen oder anderen Kulturen gegenüber Respektlosigkeit oder Gleichgültigkeit zu zeigen;

✓ Das individuelle Niveau des Erwerbs interkultureller Kompetenz ist ein großer Vorteil. Wenn eine Person kein erhöhtes Bewusstsein für die Kultur anderer Menschen nachweisen kann, ist es unwahrscheinlich, dass sie für längere Zeit oder während der Beschäftigung in einer Organisation bleibt.

Und schließlich ermöglicht die Verbesserung der interkulturellen Kompetenz dem Einzelnen, reaktionsfähiger, anpassungsfähiger und fürsorglicher zu werden. Es versteht sich von selbst, dass diese Fähigkeit für die kontinuierliche Weiterentwicklung von entscheidender Bedeutung ist. Um die interkulturelle Kompetenz zu verbessern, ist jedoch eine Verbesserung der Sprachkenntnisse erforderlich, d. h. eine Sprachausbildung (Englisch, Deutsch und andere Sprachen) zur besseren Kommunikation mit der Umwelt und zur Verbesserung der beruflichen Qualifikation.

#### **Verweise:**

1. Błaszczyk W. Metody organizacji i zarządzania. Kształtowanie relacji organizacyjnych / Wydawnictwo Naukowe PWN. №1, 2008. 324 s.
2. Cooley, R. E., and Deborah A. Roach, «A Conceptual Framework», in *Competence in Communication: A Multidisciplinary Approach*, ed. Robert N. Bostrom (Beverly Hills, CA: Sage, 1984), 25.
3. Więcek U. Istota komunikowania / Encyklopedia Zarządzania URL: [https://mfiles.pl/pl/index.php/Istota\\_komunikowania](https://mfiles.pl/pl/index.php/Istota_komunikowania).
4. Golub T. P., Zhygzhytova L. M., Kovalenko O. O., Nazarenko O. I. The importance of intercultural communication for higher education students. / Інноваційна педагогіка. Загальна педагогіка та історія педагогіки. Вип. 56, Т. 1. 2023. С. 165–169.
5. Дирда І. А. Розвиток полікультурної компетентності іноземних студентів на основному етапі навчання української мови. / дис. 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Кривий Ріг, 2019. 253 с.
6. Їтун Лінь Теоретичні основи формування міжкультурної комунікації та міжкультурної компетентності / Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 6(99)-2020. С. 74–83.
7. Запорожченко М. І. Міжкультурні комунікації у відносинах між Україною та США. С. 137–138.
8. Куранова С. І. Основи психолінгвістики / Навч. посібник Київ: Академія, Серія «Альма-матер». 2012. 209 с.

9. Лебедєва Л. Е. Міжкультурна комунікація: лінгвістичний аспект. / Філологічні студії. Вип. 9. 2013. С. 246–252. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268531302.pdf>.
10. Люстіг М. В., Кестер Дж. Міжкультурна компетентність: Міжособистісна комунікація між культурами. Harper Collins College Publishers, 1996.
11. McClelland, D. C. (1973). Testing for competence rather than for «intelligence». *American Psychologist*, 28(1), 1–14.
12. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація. / Навч. посібник для університетів. Київ: Академія, Серія «Альма-матер». 2012. 285 с.
13. Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова; за ред. Н. А. Побірченко. 336 с. URL: [https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O\\_Serhieienkova\\_IL.pdf](https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf).
14. Różnice kulturowe: kultury niskiego i wysokiego kontekstu / Projekt «Wielkopolska Wspólna Sprawa» realizowany przez Wojewodę Wielkopolskiego oraz Caritas Polska. 08.09.2020.
15. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). / Каталог.ua. URL: <http://sum.in.ua/s/kvintesencija>
16. Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасного ВНЗ [Електронний ресурс]: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ (21 березня 2017 р.). Київ: КНЕУ, 2017. 415 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84323632.pdf>.
17. Ткачук Т. А. Ціннісні аспекти міжкультурної комунікації як фактор консолідації сучасного суспільства. 2014. URL: [https://psytir.org.ua/upload/journals/7/authors/2014/Tkachuk\\_Taisiya\\_Anatoliivna\\_Tsinnisni\\_aspekty\\_mizhkulturnoi\\_komunikacii\\_yak\\_faktor\\_konsolidacii\\_suchasnogo\\_suspilstva.pdf](https://psytir.org.ua/upload/journals/7/authors/2014/Tkachuk_Taisiya_Anatoliivna_Tsinnisni_aspekty_mizhkulturnoi_komunikacii_yak_faktor_konsolidacii_suchasnogo_suspilstva.pdf).
18. Україна і світ: проблеми та перспективи міжкультурної комунікації (в рамках програми МОН України Всеукраїнські сходоворинські навчання «Пізнай себе»), 17 листопада 2021 р. Київ, 2021. 211 с.
19. Fritz W., Graf A., Hentze J. & Möllenberg A. A Replication Study of the Chen/Starosta-Model of Intercultural Sensitivity in Germany and the USA AP 03/06. Technical University of Braunschweig College of Business Administration Department of Marketing Department of Management ISBN: 3-933628-52-0. S.25
20. Шестель О. «Південний архів» / Збірник наукових праць. Філологічні науки) «Pivdenniy Arkhiv» (Collected papers on Philology) Вип. Issue – LXVIII. С. 193–194.
21. Якимець Б. Міжкультурна комунікація як виклик сучасності. С. 138–139. URL: [https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u368/zbirnik\\_materialiv\\_naukovo-metodichnogo\\_seminaru.pdf](https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u368/zbirnik_materialiv_naukovo-metodichnogo_seminaru.pdf).

# РОЛЬ МОВ У СПРИЙНЯТТІ НАРОДІВ ЯК НАЦІЙ

**Тетяна КРАШЕНІННІКОВА**

*доцент, кандидат філологічних наук,*

*завідувач кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

У статті розглянуто поєднання понять «мова», «народ», «нація». Сфокусовано увагу на ролі мов у прийнятті народів як націй в історичному контексті. Адже мова будує суспільство, висловлює найвищі прагнення й найцінніші думки, емоції та життєву філософію, але будь-яка мова слугує одному – взаємодії людей. Виокремлено погляд на питанні «хто такі українці: як народ, як нація» та визначено маніпулятивні засоби впливу на українське середовище: риторика, маніпулювання свідомістю, пропаганда, мовна демагогія, нейролінгвістичне програмування, сугестія, піар. У підсумку звернуто увагу на головні політичні помилки.

**Ключові слова:** мова, народ, нація, мовне маніпулювання, мовленнєве маніпулювання.

The article examines the combination of the concepts of "language", "people", "nation". The author focuses on the role of languages in the acceptance of peoples as nations in the historical context. After all, language builds a society, expresses the highest aspirations and most valuable thoughts, emotions and life philosophy, but any language serves one purpose – people's interaction. The author presents a view on the question of "who are Ukrainians: as a people, as a nation" and identifies manipulative means of influencing the Ukrainian environment: rhetoric, mind manipulation, propaganda, linguistic demagoguery, neuro-linguistic programming, suggestion, and PR. In the end, the author draws attention to the main political mistakes.

**Keywords:** language, people, nation, language manipulation, speech manipulation.

Народ, що не створив собі  
соборної літературної мови,  
не може зватися свідомою  
нацією (Іван Огієнко)

Існує багато наукових праць та досліджень щодо понять «мова», «народ», «нація», але, на жаль, як показує час, ми в українському суспільстві маємо постійні «гойдалки» в цьому напрямку. Шкода, що безвідповідальність деяких членів нашого суспільства та політичного «бомонду», активно довели нас до такої загальної проблеми, як ВІЙНА. Питання лише в одному: які висновки ми зробимо?

«Мова» і «народ» – два слова, які в деяких мовах виражаються синкретично в одному слові. Цій ознаці приписують позначення, що саме мова об'єднує народ і відрізняє його від інших народів.

Давайте спробуємо відповісти на питання: так хто ми – УКРАЇНЦІ?

Якщо ми один народ, то чому стільки часу ми поділяли Україну на захід і схід, південь та північ? Народ об'єднує мова. Питання: то чому пройшовши такий кривавий історичний шлях ми не враховуємо історію наших предків і не вчимося, і нам знадобилася війна, кривава війна, безліч смертей, щоб усвідомити, що навіть на передовій мова нас захищає, бо допомагає зрозуміти, хто перед тобою. То чому керівництво нашою державою пріоритет надає знову іноземній мові, а не державній. Ми і сьогодні чуємо в соціальних мережах «як ви всі дістали мовним питанням».

У мене лише одне питання до всіх: що ми з вами залишимо у спадок нашим дітям та онукам? Сторінку в історії з формулюванням «наші предки боролися за рідне слово, а ми від нього майже відмовилися»?

На жаль, майже всі нароби науковців розповсюджуються переважно серед науковців, бо наша політична та економічна еліта не спроможна оцінити все те, що ми з вами напрацьовуємо, а не спроможні, бо не знають як продати. Тоді в мене наступне питання: ви ставите все на економічні рейки, так чому ж не задумується, що Англія на впровадженні англійської мови має офіційний прибуток до бюджету щороку 3 мільярди фунтів?

У всіх народів мова тісно пов'язана з національним почуттям і національною свідомістю.

Мова будує суспільство, висловлює найвищі прагнення й найцінніші думки, емоції та життєву філософію, але будь-яка мова слугує одному – взаємодії людей. І тут, велике значення має також самостійність держави. Наприклад, коли населення США стало усвідомлювати себе окремою нацією, бажання національно виокремитися стало стимулювати виникнення й розвиток американського варіанту англійської мови. Адже мова є невід'ємною ознакою етносу, і в наукових працях стверджують, що її вік визначається віком відповідного етносу, як і будь-якого суспільно-історичного явища (держави, міста, культурно-історичного регіону тощо) передбачає необхідність довести неперервність його життя від відпущеного часу його виникнення [3].

Питання: скільки ще потрібно поховати наших захисників, щоб національна самосвідомість запрацювала не частково, а як один свідомий організм?

Нам постійно говорять у свята про Національно-етнічну ідентичність як відчуття особистістю своєї належності до певного етносу, нації, національної культури і мови, результатом якого є формування ідіоетнічної (лінгвокультурної) особистості [5, с.248].

Давайте пригадаємо мови, які пережили, народ і націю. Наприклад:

1. Імперія інків відома як одна з найвеличніших цивілізацій світу. Уртон у книзі «Знаки інкських кіпу» зазначав, що мова кіпу є ранньою формою писемності, а її вузликоче письмо використовувалося як вид тривимірного бінарного коду, схожого на сучасну мову комп'ютерів.

2. Шумерське царство було дуже розвиненим, а шумерська мова залишалася престижною, навіть вийшовши із загального вжитку. Вона символізувала культуру, пам'ять та накопичені знання багатьох поколінь.

3. Латинська мова та інші.

І тут у мене знову питання:

Багато людей, які виїхали за кордон як біженці, спокійно починають асимілюватися в інших мовних просторах, бо то ж потреба. Вони ходять на курси інших мов вивчають їх намагаються влитися в загальний мовний простір обраних країн, деякі люди повертаючись в Україну знову забувають про український простір.

Зверніть увагу: скільки країн зберігають свою мову, сприяють її розвитку, а також – наскільки вони прискіпливі до знання мови, коли приймають когось на роботу. Адже представники більшості країн давно переконалися, що мова – це інструмент розуму та запорука щастя й добробуту: як говориш, так мислиш і живеш. Наприклад, в Японії 130 інститутів японської мови, завданням яких є шліфувати культуру порозуміння. У США ставлять на перше місце риторику. Німці вчаться говорити через театр. Англійське суспільство поставило на п'єдестал, через знання англійської мови, багатство та технічні блага, хоча в державі є повна законодавча база про підтримку інших мов.

Для того, щоб зберегти рідну мову потрібно не лише мати бажання народу.

1. Досвід Ізраїлю: для вивчення івриту було створено спеціальне відомство, яке систематично займається поширенням державної мови та її утвердженням.

2. На цей день Парагвай залишається єдиною країною в Америці, в якій більшість населення розмовляє однією корінною мовою – гуарані. Вона надійно захищена Конституцією, що офіційно надає їй статус, рівний із мовою колонізаторів – іспанською, а гуарані на вулицях є джерелом національної гордості.

3. У місцевості поміж піками Швейцарських Альп ізольовано проживають люди, які розмовляють і живуть подібно до того, як це робили тисячі років тому давні римляни. Складаючи приблизно піввідсотка населення Швейцарії, це корінне населення спілкується ретороманською мовою, схожою на суміш німецької й італійської.

Нація – найвища природна форма об'єднання людей. Жодна держава не сформувалася як безнаціональна. Мова забезпечує нормальне функціонування національного організму в усіх його виявах – політичному, економічному, культурному тощо, бо саме мова – головна ознака нації.

Український народ пройшов власним неповторним шляхом культурного, історичного і мовного розвитку. Проте у нашій країні активно у різних напрямках діяльності людини використовують маніпулятивні вміння. Фактично пересічні українці слухають інформацію, чують думки тих, хто виступає, і не має змоги повноцінно оцінити, обдумати, а головне, зрозуміти те, про що говорили.

**Мовне маніпулювання** – це відбір і використання засобів мови з метою прихованої дії на адресата, тобто певний мовленнєвий вплив (вплив на людину за допомогою мовлення і супутніх мовленню невербальних засобів для досягнення мети, поставленої мовцем).

Термін «**мовленнєве маніпулювання**» переважно розглядають у системі засобів масової маніпуляції. До понятійного апарату аналізу і систематизації способів впливу слова на свідомість людей входять такі поняття: риторика, маніпулювання свідомістю, пропаганда, мовна демагогія, нейролінгвістичне програмування, сугестія, піар.

При маніпулятивному мовленнєвому акті ключовим моментом для адресата є приховування своїх фактичних намірів, мотивів, цілей, намагання зробити так, щоб реципієнт навіть не здогадувався про них. У лінгвістиці та

філософії мови розрізняють дві форми мовленнєвого впливу: пряму і непрямую, відмінність між якими полягає у виборі прямих чи непрямих мовленнєвих актів. Інтерес становить саме непряма форма, адже йдеться про декодування інформації, мовних символів. Існує велика кількість прийомів, пов'язаних зі значеннями мовних виразів, які застосовують для того, щоб подати певну інформацію про реальні події у вигідному світлі відповідно до інтересів певної людини, соціальної або політичної групи.

Особливо звертають увагу на те, як лексичні засоби впливають на громадську свідомість (синонімія, евфемізми, дисфемізми; зміна асоціативного поля, кодифікованого у словниках стандартних асоціацій та психолінгвістичних дослідженнях; спрощення подання інформації через прийом мовного впливу на свідомість, що становить вербальну примітивізацію описуваного історичного факту; прийому замовчування; введення історичних паралелей тощо). Важливо знати, що лексико-семантичні прийоми маніпулювання ґрунтуються на мовних виразах, що не позначають явища дійсності та інтерпретують їх, співвідносячи з мовним стандартом. Прочитання будь-якого тексту залежить від реципієнта, а саме: які за довжиною відрізки висловів зберігаються у його пам'яті та як відбувається інтерпретація прочитаного чи почутого. У такому разі важливу роль відіграють риторичні тактики (прямі і непрямі). Адже кожна складова мовленнєвого спілкування здатна впливати на сприйняття та розуміння змісту.

Маніпулятивні можливості мови надзвичайно багаті. Коли людина чує про маніпуляцію свідомістю, вона думає, що це її не стосується і вона не піддається такому впливу. Маніпуляція проникає у кожен будинок і від неї людина не може сховатися, але вона може вивчити її інструменти та прийоми. На жаль, українське суспільство не бажає розуміти, що мова виникає на конкретних територіях не просто так. Вона постає оберегом, у тому числі і для психічного здоров'я населення. Ми спілкуємося один із

одним і не думаємо про наслідки сказаного. Більшість людей навчилися знищувати собі подібних, а ми навіть не прагнемо захистити себе у цьому суворому світі, говорячи при цьому своїм дітям «Чому ти промовчав на образу?». Можливо варто задати кожному собі питання: чи готові ми захищати себе і своїх дітей. Мова це складова наших генів: ми відмовляємося від неї, змінюємо розуміння про неї і бажаємо при цьому бути почутими та так, щоб нас зрозуміли.

Оскільки нашу мову багато десятиліть нищили на державному рівні, то і подбати про її відродження має саме держава, тому що найсвідоміші наші українці віддають свої життя заради її збереження.

Необхідно звернути увагу на головні політичні помилки:

1. Активно говорять про українську мову, а реально в Україні її лише планують на розвиток, тоді як при забороні російської мови активно впроваджують в освітній процес англійську мову.

2. Жодного року за період незалежності не оголошували роком української мови за всіма необхідними процедурами.

3. Не підтримується соціальний інститут батьківства щодо використання якісної мови в присутності дітей.

4. Онлайн-освіта зовсім знищила культурне, національне, патріотичне та інші види виховання як у школах, так і у вищих навчальних закладах. Усе поверхневе, бо переважно ми бачимо на екранах картинку відповідно до картини Малевича «Чорний квадрат».

5. Активно скорочують у вищій освіті дисципліни української мови та напряму соціально-гуманітарного блоку, бо, не дай Боже, молоді українці почнуть думати.

6. Українську мову пропагують вивчати переважно на примітивному рівні. Адже всі знають, що тести вчать запам'ятовувати, але не думати.

Цей список можна продовжувати і надалі.

Спробую підсумувати сказане: українці є народом та нацією, але, на жаль, до кінця не сформованою. Причинами постають: відсутність правильної політики в державі; слабка знання мови, історії, культури; слабкі навички слухати, чути, говорити та писати; небажання сприймати реальність

та невміння прораховувати наслідки; відсутність доступу до якісного освітнього матеріалу і слабе бажання займатися самоосвітою.

### Список використаної літератури

1. Ажнюк Б. М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. Київ: Рідна мова, 1999. 450 с.
2. Дашкевич Я. Основні етапи етнічної історії української нації. *Родовід*. 1991. №2. С. 32-36.
3. Залізник Л. Від склавинів до української нації. Київ, 1977. 256 с.
4. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич: Відродження, 1994. 218 с.
5. Попова Т.В., Ліпкан В.А. Стратегічні комунікації: [словник] / Т.В. Попова, В.А. Ліпкана. Кив: ФОП О.С. Ліпкан, 2016. 416 с. С.248.
6. Руда О.Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному політичному просторі: монографія / Олена Руда; НАН України, Інститут української мови. Київ, 2012. 232 с.

## ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

**Андрій ЛИМАР**

*кандидат історичних наук, доцент, доцент  
кафедри міжкультурної комунікації та  
соціально-гуманітарних дисциплін  
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

У статті розглянуто сучасний стан реалізації державної політики, спрямованої на формування гуманітарної складової професійної ідентичності особистості студента, її нормативно-правове забезпечення. Досліджено ключову роль у формуванні гуманітарної складової професійної ідентичності особистості студента закладів вищої освіти, їх професорсько-викладацького складу. Визначено поняття професійної ідентичності студента. Охарактеризовано аспекти процесу формування професійної ідентичності студента. Запропоновано конкретні напрями подальшого розвитку державної політики формування гуманітарної складової професійної ідентичності особистості студента.

**Ключові слова:** державна політика, гуманітарна складова, професійна ідентичність, особистість студента, гуманізація освіти, гуманітаризація освіти, професійна самосвідомість.

The article examines the current state of implementation of the state policy aimed at the formation of the humanitarian component of the student's professional identity and its regulatory and legal support. The key role in the formation of the humanitarian component of the professional identity of higher education institutions student and their teaching staff was studied. The concept of a student's professional identity is defined. Aspects of the process of forming the student's professional identity are characterized. Specific directions for the further development of the state policy of forming the humanitarian component of the student's professional identity are proposed.

**Keywords:** state policy, humanitarian component, professional identity, student personality, humanization of education, humanitarianization of education, professional self-awareness.

**Постановка наукової проблеми та її значення.** Сучасна наука розглядає студентство як особливу соціально-вікову категорію, основними характеристиками якої є професійне навчання як провідний вид діяльності та розгорнуті процеси професійно-особистісного самовизначення. Період навчання у виші є визначальним для розвитку професійної ментальності, професійної самосвідомості, професійної ідентичності. Навчання у ЗВО є важливим періодом формування професійної ідентичності. На етапі навчання у закладах вищої освіти відбувається формування позитивної професійної ідентичності.

На розвиток гуманітарної складової професійної ідентичності особистості студента спрямована сьогодні і оновлена державна політика, акцентована на гуманізації та гуманітаризації вищої освіти.

**Ступінь дослідження проблеми.** Загальні проблеми професійної ідентичності розглядають у своїх роботах Д. В. Швець, О. П. Соснюк, С. І. Позняк, Н. В. Підбуцька, Л. В. Беляєва, Л. В. Музичко, О. Я. Романишина, Г. О. Балл, В. Л. Зливков, С. О. Копилов та ін. Однак проблема реалізації державної політики формування гуманітарної складової професійної ідентичності особистості студента у дослідженнях вітчизняних науковців не розглядалась.

**Виклад основного матеріалу.** Закон України «Про освіту» визначає, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями [1].

Крім цього, у преамбулі даного Закону зазначено: «освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами», а ст. 6 Закону серед основних принципів освіти називає «гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей» [1].

Зміст і сутність понять гуманізації та гуманітаризації освіти закріплені у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»). Гуманізація освіти полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи. Гуманітаризація освіти покликана формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості і планетарне мислення.

Ці два поняття та їх реалізація нерозривно пов'язані з національною спрямованістю освіти, що полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу, визнанні освіти важливим інструментом національного розвитку і гармонізації національних відносин [3].

Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» дає нормативні визначення здійснення такої політики. Так, духовно-моральне виховання молоді, у т. ч. студентської, здійснюється за наступними напрямками: популяризація та поширення україномовного культурного продукту; сприяння утвердженню сімейних цінностей та активне залучення сім'ї до національно-патріотичного виховання; популяризація та збереження культурної спадщини та культурних цінностей України; формування лідерських компетентностей, особистої психологічної та духовної стійкості, проактивної життєвої позиції і усвідомленої громадянської відповідальності;

визначення ціннісних засад та етичних стандартів професійної діяльності, що передбачають сумлінне ставлення до виконання своїх обов'язків і запобігання корупції та зловживанню повноваженнями; дбайливе ставлення до довкілля та природних ресурсів держави [2].

Гуманітарна складова професійної ідентичності особистості особливо підкреслена у визначенні особливостей громадянської освіти, метою якої є формування та розвиток громадянських компетентностей на основі загальнолюдських цінностей та суспільно-державних (національних) цінностей України.

Громадянська освіта в Україні спрямовується на формування та розвиток громадянських компетентностей через: викладацьку діяльність; просвітницьку діяльність; соціальну рекламу; залучення громадян до процесів формування та реалізації державної, регіональної і місцевої політики; участь громадян у масових просвітницьких заходах [2].

Громадянська освіта має ґрунтуватися на суспільно-державних (національних) цінностях, цінностях особистої ефективності, правдивості та критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці, захисту прав людини і громадянина.

При цьому ключову роль у формуванні гуманітарної складової професійної ідентичності особистості студента повинні відігравати заклади вищої освіти, їх професорсько-викладацький склад, які:

- забезпечують здобуття громадянських компетентностей здобувачами освіти, їх громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання під час здійснення освітньої діяльності;

- реалізують проекти у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, сприяють у реалізації таких проектів іншими суб'єктами відносин у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

– здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

– долучають громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України, до реалізації проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, спрямованих на громадянську освіту, у тому числі із застосуванням онлайн-інструментів здобуття громадянської освіти;

– здійснюють наукове та/або методичне забезпечення педагогічної та науково-педагогічної діяльності в частині утвердження української національної та громадянської ідентичності, які стають невід’ємними складовими професійної ідентичності майбутніх фахівців [2].

Державна політика формування професійної ідентичності студента включає наступні аспекти:

– у когнітивному аспекті ідентичність передбачає усвідомлення себе як професіонала, ототожнення себе з майбутньою професією;

– в емоційному аспекті – прийняття та схвалення майбутньої професії та позитивна оцінка можливостей свого функціонування в ній;

– у ціннісно-нормативному аспекті – готовність прийняти цінності та норми професійної спільноти та слідувати їм у процесі професійної діяльності;

– у соціальному аспекті – усвідомлення та відчуття своєї приналежності до професійної спільноти, яка має досить певні межі та стандарти діяльності та поведінки.

В умовах сучасної освіти, пов’язаних із переходом від традиційної парадигми освіти до гуманістичної, існує об’єктивна необхідність вирішення проблеми соціально-психологічного супроводу формування гуманітарної складової професійної ідентичності особистості студента у процесі їхнього професійного становлення.

Професійна ідентичність студента – це єдність уявлень про самого себе, емоційних переживань та усвідомленої активності, пов'язаних із набуттям професії, на основі якої з'являється почуття тотожності із самим собою як майбутнім фахівцем.

Система уявлень про себе в межах професійної ідентичності студента містить уявлення про себе як про майбутнього спеціаліста (що належить до певної професійної групи), про свої професійні та навчально-професійні цілі, про свої можливості щодо реалізації цих цілей.

Студент із низьким рівнем вираження професійної ідентичності існує поза професією, вона для нього не є сенсотворчою категорією, все, що відбувається у професійній діяльності, незначуще або мало значуще для нього.

За останнє десятиліття у нашій країні сталися кардинальні зміни як у соціальній структурі суспільства, так і в характеристиках студентства як специфічної соціально-вікової категорії. Слід зазначити глибокі зміни, що відбулися у самому суспільстві: трансформацію його основних інститутів, стратифікаційних характеристик, основних змістовних цінностей. Спостерігаються також серйозні та найчастіше негативні тенденції у сучасній вищій професійній освіті.

Усі ці процеси (і в суспільстві загалом, і у вищій школі) по-своєму відображаються у життєдіяльності студентства. Нові риси зримо проявляються у способі життя студентів, системі цінностей, соціальному походження студентства. Змінюються взаємини студентів із державою (комерціалізація освіти, незатребуваність багатьох спеціальностей, відсутність обов'язкового розподілу тощо), з викладачами, з батьками.

Істотно впливає такий чинник як додаткові заробітки. Вони набули настільки масового характеру, що, по суті, можна говорити про зміну способу життя студентства, оскільки поряд з навчальною вони стають другою основною діяльністю студентства. Причому слід взяти до уваги, що

більшість студентів працює не за обраною спеціальністю, що серйозно впливає на «розмивання» професійної ідентичності. До вишу приходять різні люди з різними установками та різними «стартовими умовами».

Процес вибору професії, навчання у ЗВО став сьогодні для багатьох студентів прагматичним, цілеспрямованим відповідно до змін. Цінність освіти як самостійного соціального феномена, що має соціокультурну, особистісну та статусну привабливість, відступила. Можливо, що відмінність цінностей освіти минулих та поточних років головним чином полягає саме у цьому. Студенти гуманітарного профілю відрізняються від студентів технічного чи природничо-наукового у плані мотивації вибору професії, особливостей професійної соціалізації у виші, професійних намірів у майбутньому. Процес формування їхньої професійної ідентичності відрізняється більшою готовністю до соціальної мобільності, меншою визначеністю, більшою варіативністю та «розмитістю» сценаріїв побудови кар'єри.

Наявні дані дозволяють зробити два невтішні висновки. По-перше, уявлення про гуманітарну складову професії часто відрізняються нечіткістю, фрагментарністю, розмитістю. Професійний вибір старшокласників часто робиться випадково, під впливом зовнішніх факторів та в умовах дефіциту достовірної та вичерпної інформації.

По-друге, система виховної роботи недостатньо зорієнтована на формування гуманітарної складової професійної ідентичності особистості студента.

У сучасних умовах діяльність закладів вищої освіти має бути спрямована на створення умов, що сприятимуть формуванню різнобічної, соціально активної та професійно мобільної особистості спеціаліста та забезпечують високу якість його підготовки.

Вирішення цієї проблеми охоплює всі складові елементи освітнього процесу у ЗВО та багато в чому визначається успішністю навчально-виховної роботи на всіх етапах підготовки майбутнього професіонала.

Важливий етап у формуванні гуманітарної складової професійної ідентичності особистості студента – період навчання у виші, коли майбутній фахівець отримує необхідні знання та вміння, знайомиться зі старшими колегами, уточнює своє вихідне уявлення про ту діяльність, якій вирішив присвятити себе, вступаючи до навчального закладу. Цей процес лежить в основі професійного становлення, перетворення студента на професіонала.

Перший період адаптації студента до умов освітнього процесу у ЗВО характеризується як кризовий внаслідок руйнування аморфних та найчастіше ідеалістичних уявлень про майбутню професію. Професійна криза як внутрішньоособистісний конфлікт переживається людиною тим сильніше, що вищий статус має професійна ідентичність у структурі її ідентифікаційних підстав.

Ця криза передбачає один із двох виходів. У разі успішного подолання формується ідентичний професіонал, якого вирізняє усвідомленість професійного вибору, самототожнення з професією, референтність професійної спільноти, планомірність побудови кар'єри.

У іншому випадку формується професійний маргінал, який при зовнішній формальній приналежності до професії переживає внутрішнє неприйняття професійної етики та цінностей, що відчуває розлад з професією аж до повного розриву з нею.

Професійні кризи, пов'язані з втратою ідентичності, переживаються особистістю на різних етапах професіоналізації. Найбільш відповідальним є період підготовки до професії під час здобуття освіти у вузі, пов'язаний з тим, що ще не сформовано почуття своєї ідентичності; кризи в цей період можуть ускладнювати особистісне та професійне самовизначення.

Успішне входження у професійне середовище пов'язане із здобуттям професійної ідентичності, усвідомленням своїх професійно важливих якостей, здобуттям професійних, соціальних та матеріальних перспектив, позитивним самосприйняттям, незалежністю, самоповагою та почуттям захищеності у професійній групі.

У найбільш узагальненому вигляді професійна самосвідомість проявляється через усвідомлення себе суб'єктом майбутньої професійної діяльності. Студентам важливо сформувати образ реального «Я» та здійснити його проєкцію на «професійний образ Я». Усвідомлюючи власні сильні й слабкі сторони, і навіть розуміючи значення свого психічного ресурсу до виконання професійної діяльності у майбутньому, вони можуть вибудовувати траєкторію самовдосконалення для наближення до ідеального образу «Я».

Серед навчальних дисциплін багатьох вишів чільне місце у вирішенні завдання формування гуманітарної складової професійної ідентичності особистості студента займає курс «Вступ до професії». Як складова гуманітарного циклу, він повинен сприяти виробленню системи сприйняття, розуміння та оцінки навколишнього соціального середовища, зокрема, професійного, усвідомлення свого місця в ньому та закладає основи успішної професіоналізації майбутнього фахівця.

Зазначимо, що вища школа має досить потужний потенціал для формування гуманітарної складової професійної ідентичності особистості студента, але існує серйозне відставання у тому, щоб цілеспрямовано використати наявний дидактичний інструментарій для досягнення таких цілей. Безперечно, теоретична невизначеність гуманітарної складової професійної ідентичності студентів не сприяє практичному втіленню у навчальний процес вищої школи мети, спрямованої на формування їхньої професійної ідентичності.

У той же час, певні кроки для цього можна зробити вже зараз, а саме:

– наповнити гуманітарну складову підготовки будь-якого професіонала предметами, які закладуть основу створення образу «Я» студента – основу його професійної самосвідомості;

– спираючись на принципи студентоцентрованого навчання, забезпечити активацію психічного ресурсу студента для ефективного освоєння навчально-професійного досвіду та прояв його суб'єктної позиції у цьому процесі;

– створити модель формування професійної ідентичності студента з метою постійного моніторингу процесу досягнення мети, його результатів та забезпечення, у разі потреби, корекційних заходів.

**Висновки.** Усе зазначене вище дає можливість сформулювати пріоритети у підготовці професійно ідентичних фахівців із використанням гуманітарної складової. Цілі підготовки спеціаліста повинні ставитися комплексно та спрямовуватися на когнітивний, ціннісно-мотиваційний, операційний особистісний та соціальний розвиток:

1. Студент має бути з перших кроків здобуття вищої освіти націлений на розвиток гуманітарної складової його професійної ідентичності, оволодіння навичками розвитку та побудови кар'єри; отримати інформацію про можливі стратегії професійного самовизначення. Умовою розвитку гуманітарної складової майбутнього професіонала є усвідомлення ним необхідності зміни, перетворення внутрішнього світу та пошук нових можливостей підвищення рівня професійної самосвідомості.

2. Формування здатності рефлексувати зміни у соціально-професійному оточенні та напрямі власного розвитку, конструювати на цій основі свою ідентичність, опрацьовувати власну систему цінностей.

3. Відкритий аналітичний погляд на світ і на себе – одна з основних умов розвитку здатності цілеспрямовано аналізувати досвід на рівні як вітчизняних, так і світових цінностей та підходів.

4. Виховання почуття відповідальності за себе та результати своєї діяльності, вміння робити вибір у складних соціальних ситуаціях тощо.

5. Робота з формування професійно ідентичних фахівців повинна починатися ще у школі через професійну освіту, діагностику, консультування, відбір, адаптацію, виховання, а продовжуватись у стінах закладу вищої освіти, покликаною не лише давати знання, а, насамперед, формувати професійну самосвідомість студентів як представників певної професійної спільноти на основі гуманітарної складової професійної ідентичності особистості студента.

### **Список використаної літератури**

1. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

2. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>

## **APPLYING MULTILINGUALISM IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING**

**Maryana NATSIUK**

*Associate Professor of the Department of Intercultural Communication and Social Humanitarian Disciplines, Higher Educational Private University "Dnipro Humanitarian University", PhD*

**Viktorii OSIDAK**

*Associate Professor of the Department of Methods of Teaching Ukrainian and Foreign Languages and Literature, Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Враховуючи потреби різних соціальних груп на освітньому рівні, мовна політика Ради Європи визначає пріоритетність багатомовних та полікультурних груп (Council of Europe, 2020). Ця стаття має на меті провести тематичний аналіз літератури з метою створення основи для впровадження багатомовності у процес навчання іноземних мов з урахуванням особливостей українського контексту. Центральне місце в цьому тематичному аналізі займають Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти у двох виданнях (Council of Europe, 2001, 2020). У статті ми представили наше розуміння ключових термінів, які лягли в основу дослідження, зокрема, розмежування термінів мультлінгвізм, плюрлінгвізм, багатомовність, багатомовний учень, роль іноземної мови.

Крім того, дослідження розглядає багатомовність в українському контексті, враховуючи соціокультурні реалії та політику мовної освіти в Україні. У дослідженні розглядаються цілі багатомовної освіти та досліджуються стратегії інтеграції багатомовної перспективи у викладання іноземних мов. Стаття має на меті зробити внесок у підготовку вчителів іноземних мов шляхом ознайомлення з можливостями лінгвістичних ресурсів учнів та з багатомовними підходами, які сприяють розвитку (мульти)багатомовності.

**Ключові слова:** Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, багатомовність, плюрилінгвізм, багатомовний учень, мультилінгвальні підходи

Recognizing the necessity to address the needs of diverse social groups at the educational level, the Council of Europe's language policy objectives prioritize plurilingual and pluricultural learner groups (Council of Europe, 2020). This paper aims to conduct a thematic literature analysis to establish the framework for the introduction of plurilingualism in foreign language teaching taking into account peculiarities of the Ukrainian context. Central to this thematic literature analysis are the CEFR (Council of Europe, 2001) and its Companion Volume (Council of Europe, 2020). The article seeks to present our conceptual understanding of key terms that will inform our future investigations, specifically, differentiation of terms multilingualism, plurilingualism, plurilingual learner, the role of a foreign language. Additionally, it examines multilingualism within the Ukrainian context, considering its sociocultural realities and language education policies. The study explores the objectives of plurilingual education and investigates strategies for integrating plurilingual perspectives into language instruction. This progress report aims to contribute to the education of multilingual teachers by raising awareness of learners' linguistic resources and promoting approaches that foster (multi)plurilingualism.

**Keywords:** CEFR/CV, multilingualism, plurilingualism, plurilingual learner, plurilingual approaches

## **Introduction**

The importance of multilingualism in contemporary society has grown due to demographic shifts towards communities with multiple languages (Duarte & Günther-van der Meij, 2020). Today, it is common and natural for many communities and individuals worldwide to use two or more languages, while monolingualism may be considered rare (Chalhoub-Deville, 2019). Various documents indicate that within the European Union (EU), a key aim of language policy is the mastery of two European languages besides mother tongue to foster European multilingual identity, mutual comprehension, and cultural enrichment (Council of Europe, 2001). Consequently, member states prioritize the promotion of linguistic diversity and foreign language learning.

The *objective* of the article is to analyze the theoretical foundation for the introduction of multilingualism into the foreign language teaching process, considering changes in the comprehension of core teaching concepts, particularly

multilingualism and plurilingualism as phenomena, the role of a foreign language, plurilingual learners, and multilingual approaches.

### **Methods**

To achieve the outlined objective of the article, thematic analysis of the chosen literature was employed, a method commonly applied for summarising content of articles and establish thematic overviews of the literature. This process involved careful reading and re-reading of the complete articles, along with comparing and contrasting their findings, culminating in their integration into the text. A comprehensive literature search focused on multilingualism/plurilingualism in language education was initiated. Initial analysis centered on the Common European Framework of Reference (CEFR) (Council of Europe, 2001), its Companion Volume (CV) (Council of Europe, 2020), and related literature on CEFR (Beacco et al., 2016), which served as the foundation for this article. The search was conducted, concentrating on recent developments in multilingualism for language education, through an examination of approaches to multilingual/plurilingual education. This search encompassed both empirical and theoretical articles written in English and published in academic peer-reviewed journals.

### **Conceptualizing foreign languages learning in European Union and Ukraine**

Language learning is one of important priorities in EU (European Parliament, n.d.). Foreign language competence, particularly in English, is regarded as one of the basic skills that all EU citizens are expected to acquire in order to improve their educational and employment opportunities. In addition to promoting foreign language learning, much attention is paid to the support and sustenance of minority and heritage languages. As a part of the effort to implement these goals in practice, the EU promotes teaching and learning of foreign languages and mobility of students and teaching staff through dedicated programmes for education and vocational development. Moreover, all member

states develop tools that will allow to carry out CoE recommendations effectively, monitor progress in language skills and provide financial support for schools that teach European languages (European Parliament, n.d.).

Language policy in Ukraine is in line with the Council of Europe language policy (Council of Europe, 2001; 2020) where language is regarded as an instrument for personal, social, academic and professional growth. Besides, language policy in Ukraine aligns with the state social policy that has a strong focus on developing identification with Ukraine, while at the same time maintaining the right of minority language speakers for the education in their language (Nikolska & Pershukova, 2020).

Foreign language teaching is one of the key educational and state policy priorities that helps integrate Ukraine in European society. Since 2012, compulsory foreign language learning from the first grade and compulsory second foreign language learning from the fifth grade were introduced. The main foreign language taught is English. English as a lingua franca in the contemporary process of globalization is normally the first foreign language as over 90% of secondary educational institutions choose English over other foreign languages.

### **Defining multilingualism / plurilingualism**

Multilingualism in European context is defined as a presence of a number of languages, ‘or the co-existence of different languages in a given society’ (Council of Europe, 2001, p.4) and refers to societal use of more than two languages in a certain geographical area (Council of Europe, 2001, 2020). The CEFR (Council of Europe, 2001) distinguishes between multilingualism and plurilingualism, which is a repertoire of the languages an individual can use; an individual experience of language that evolves from the home language to the language of society and then to languages of other cultures and countries.

Plurilingual competence, as defined in the CEFR (Council of Europe, 2001), entails the capacity to employ an interconnected, diverse plurilingual repertoire to: transition between languages or dialects (or varieties); articulate oneself in one

language (or dialect, or variety) while comprehending another speaker using a different one; draw upon knowledge of multiple languages (or dialects, or varieties) to comprehend a text; identify words from a shared international lexicon presented in a novel context; facilitate communication between individuals lacking a common language (or dialect, or variety), even with only limited personal proficiency; and leverage one's entire linguistic toolkit, exploring alternative modes of expression.

An additional characteristic of plurilingual competence is that it does not merely result from the amalgamation of two (or more) monolingual competencies across various languages. Rather, it allows for combinations and shifts of diverse types. It permits code-switching within a discourse and using bilingual speech patterns. Therefore, a unified, more extensive use of language variations and available options empower speakers to make choices realising this interlinguistic diversity when circumstances permit. This also implies that the cultivation of plurilingual and pluricultural competences foster the development of linguistic consciousness and even metacognitive strategies, enabling individuals to recognize and regulate their own “natural” approaches to tasks, particularly regarding their linguistic aspects (Council of Europe, 2001).

### **Shift in foreign language teaching / learning**

The concept of foreign language teaching has been experiencing significant shifts, often referred to as the multilingual turn. Consequently, English as a second language assumes various new roles. It is seen as a “gateway” or “bridging” language (Cutrim Schmid, 2021, p. 2) through which other languages can be taught: "It has been argued that, since English is the first foreign language taught in most schools in many parts of the world, it has the potential of becoming the default model for additional language learning" (Cutrim Schmid, 2021, p. 2).

The newly acquired status of English is particularly relevant in the Ukrainian context. English is the primary foreign language taught in most Ukrainian schools. Additionally, as an Indo-Germanic language, English shares stronger similarities

with other European languages (such as German) and even Romance languages (such as French, Spanish) due to its Latin alphabet and numerous lexical similarities than Ukrainian. Consequently, English can serve as a bridging language for acquiring new languages and fostering language awareness.

Given this perspective, the use of monolingual approaches in English teaching, which rely on separating languages, warrants reevaluation in modern language classrooms. Conversely, foreign language teaching necessitates approaches that actively leverage students' diverse linguistic skills as a means to foster their multilingualism.

### **The role of plurilingual learners in the foreign language classroom**

Ukraine as a geographical area is multilingual; it is rich in its cultural and linguistic diversity (Nikolska & Pershukova, 2020). The first and so far only all-Ukrainian national census conducted in independent Ukraine by the country's State Statistic Service in 2001 recorded that the population of Ukraine constituted 48,457,100 people (State Statistics Service of Ukraine [SSSU], n.d.). According to this census, more than 130 nationalities lived in the country. Ukrainians made up 77.8% of the population.

Considering number of nationalities and languages spoken on the territory of Ukraine, almost every Ukrainian citizen is regarded as plurilingual or bilingual. The definition of a plurilingual speaker indicates that they demonstrate the skills for a more than one linguistic repertoire with different levels of expertise depending on different purposes (Council of Europe, 2020). Other definitions share a similar understanding of a plurilingual speaker. A plurilingual speaker is 'a speaker of three or more languages with unique linguistic configurations, often depending on an individual history' (De Angelis & Selinker, 2001, p. 44). Additionally, a plurilingual speaker is characterised as the one who is not completely fluent in a large number of languages, but rather is in the process of acquiring the skill to use more than one linguistic variety with different levels of expertise and for different purposes. A linguistic repertoire of a person usually

includes mother tongue or L1 and other languages (called L2, L3 etc. depending on the order of their acquisition) or their varieties (Extra, & Yağmur, 2012).

Plurilingualism cannot be considered separately from pluriculturalism, which promotes interlingual tolerance for the use of multiple languages and respect for otherness (Council of Europe, 2001). Accordingly, a plurilingual speaker demonstrates a capacity to learn (under a formal instruction and independently) and to use languages; manifests skills to utilize partial knowledge of various languages and cultures and the attitude of tolerance towards diversity. In our view, the merge of multilingualism and plurilingualism or of socio-cultural settings and an individual capacity is established in Chalhout-Deville's definition of multilingualism, which is seen as 'flexible, dynamic, and complex systems that allow users to deploy resources as needed to take control of their language performance, enhance language learning, and access content' (Chalhout-Deville, 2019, p.473).

One notable aspect concerning plurilingual learners in Ukraine is the multilingual and multicultural adaptation process of Ukrainian schoolchildren and the expected shift in their linguistic and cultural attitudes upon their return to Ukraine. In this light, introduction of multilingualism in foreign language teaching is viewed as mandatory and as a sign of high intellectual cultural development. When considering plurilingual learners and their potential contributions to the classroom, it becomes evident that their presence offers numerous advantages. As they engage in foreign language learning, they exhibit confidence in their ability to attain their goals. Additionally, they have undoubtedly cultivated their own learning strategies, facilitating effective communication and comprehension. Moreover, these learners demonstrate cultural confidence alongside their plurilingual proficiency, demonstrating adaptability and a willingness to embrace diversity.

### **Analysing multilingual approaches for foreign language teaching**

Multilingual approaches, also known as pluralistic approaches, are instructional methods that incorporate multiple languages or cultures into teaching and learning activities (Candelier et al., 2010, p. 5). These approaches contrast with monolingual, or singular, approaches, which focus solely on one language or culture in isolation (Candelier et al., 2010). Recognizing the diversity of languages, Duarte & Kirsch (2020, p. 4) define approaches as multilingual when they are employed in multilingual and multicultural contexts, acknowledging and applying various linguistic resources for learning. Thus, multilingual approaches are appropriate when employed in multilingual education settings with the aim of nurturing and promoting multilingualism, utilizing more than one language in teaching. Implementing multilingual approaches in the classroom fosters pluricultural and plurilingual competence, prioritizing communicative language use over the isolated development of language skills (Duarte & Kirsch, 2020). Furthermore, multilingual approaches seek to integrate learners' previous linguistic experiences, including their home language(s) and their first foreign language, to enrich language learning. Therefore, multilingual approaches in the classroom can serve dual purposes: fostering multilingualism through the creation of multilingual materials, task transformation, multilingual assessment, etc., and leveraging learners' multilingual repertoires to enhance language acquisition.

The advantages of such plurilingual approaches as language awareness, intercomprehension, immersion and Content and Language Integrated Learning (CLIL) have been analysed. The language awareness approach offers several advantages, including the cultivation of a positive attitude towards languages and language learning by engaging learners in language discovery and reflection, thus enhancing their metalinguistic knowledge. Additionally, language awareness promotes self-directed learning by encouraging learners to make self-discoveries and independent inferences about language based on their existing linguistic skills. Unlike some other approaches, such as intercomprehension, language awareness is suitable for teaching and learning both typologically similar and distant languages

(Duarte & Kirsch, 2020). Intercomprehension, a plurilingual teaching approach, involves participants understanding each other's languages during communication, fostering equality in dialogue and developing participants' receptive language skills. The aim of intercomprehension is to enable learners to deduce the meaning of words in related foreign languages using their existing vocabulary and adhering to transition rules (Celentin, 2020). Immersion, another plurilingual approach, offers various benefits, including the development of multilingualism, intercultural understanding, and language proficiency through regular practice, and it can also aid in preserving endangered languages. However, immersion has faced criticism for promoting language separation pedagogies, which contradicts research emphasizing the importance of utilizing all language resources available to plurilingual learners (Duarte & Günther-van der Meij, 2020).

According to Coyle (2007), Content and Language Integrated Learning (CLIL) has several advantages. By requiring students to use the language they are learning in communication from the outset, CLIL fosters motivation and enhances linguistic competence and confidence through continual practice. Moreover, presenting students with topics relevant to their school life enhances problem-solving skills and encourages spontaneous communication in discussions about content-related ideas. CLIL encourages learning "through the language rather than in the language," promoting a shift towards a student-centered learning environment.

### **Conclusion**

The primary objective of this study was to examine the theoretical basis for introducing multilingualism/plurilingualism into foreign language teaching. To pursue our aim, we made the distinctions between multilingualism and plurilingualism based on the perspective outlined in the CEFR. Multilingualism was defined as linguistic diversity within a societal or geographical context, while plurilingualism was conceptualized as the repertoire of language varieties as perceived by speakers themselves. Consequently, within the realm of education,

particularly foreign language teaching, the promotion of plurilingualism can be viewed as a response to societal diversity. Plurilingualism in educational settings underscores the importance of fostering connections between languages, creating an educational atmosphere that acknowledges the interplay between languages and respects diverse communicative practices. Promoting plurilingualism necessitates a shift in perspective, moving away from viewing language as a static construct to recognizing it as an active and dynamic practice. Similar to numerous other European nations, Ukraine, as a geographical entity, exhibits multilingualism and is characterized by cultural and linguistic diversity. Ukraine's language policy aligns with that of the Council of Europe, where language is perceived as a tool for personal, social, academic, and professional development within the country. The analysis of advantages of plurilingual approaches entails an examination of their features and implementation strategies, leading us to the conclusion that plurilingual approaches have the potential to instigate changes in multilingual education in Ukraine.

### References

1. Beacon, Jean-Claude, Michael Byram, Marisa Cavalli, Daniel Coste, Mirjam Egli Cuenat, Francis Goullier & Johanna Panthier. 2016. *Guide for the development and implementation of curricula for plurilingual and intercultural education*. Council of Europe
2. Candelier, M., Camilleri-Grima, A., Castellotti, V., de Pietro J.-F., Lorincz, I., Meissner, F.-J., Schroder-Sura, A., & Nogueroles A. (2010). *FREPA/CARAP: Framework of reference for pluralistic approaches to languages and cultures*. Council of Europe
3. Celentin, P. (2020). An intercomprehension-based approach and teaching method accessible to students with SLN (specific language needs): A first exploration of the points of convergence. *Italiano LinguaDue*, 12(2), 443-457. <https://doi.org/10.13130/2037-3597/15090>
4. Council of Europe. (2001). *Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment (CEFR)*. Council of Europe.
5. Council of Europe. (2020). *Common European framework of reference for languages (CEFR): Learning, teaching, assessment – Companion volume*. Council of Europe. [www.coe.int/lang-cefr](http://www.coe.int/lang-cefr).
6. Coyle, D. (2007). Content and language integrated learning: Towards a connected research agenda for CLIL pedagogies. *International Journal of*

- Bilingual Education and Bilingualism*, 10(5), 543-562.  
<https://doi.org/10.2167/beb459.0>
7. Cutrim-Schmid, E. (2021). 'I think it's boring if you now only speak English': Enhancing learner investment in EFL learning through the use of plurilingual tasks. *Innovation in Language Learning and Teaching*, 16(1), 67-81.  
<https://doi.org/10.1080/17501229.2020.1868476>
8. De Angelis, G. & Selinker, L. (2001). Interlanguage transfer and competing linguistic systems. In J. Cenoz, B. Hufeisen, & U. Jessner (Eds.), *Cross-linguistic influence in third language acquisition: Psycholinguistic perspectives* (pp. 42-58). Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781853595509-004>
9. Duarte, J. & Günther-van der Meij, M. (2020). Multilingual interaction in secondary education in the Netherlands: A translanguaging approach. In C. Kirsch & J. Duarte (Eds.), *Multilingual approaches for teaching and learning: From acknowledging to capitalising on multilingualism in European mainstream education* (pp. 75-93). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429059674-7>
10. Duarte, J. & Kirsch, C. (2020). Introduction: Multilingual approaches for teaching and learning. In C. Kirsch & J. Duarte (Eds.), *Multilingual approaches for teaching and learning: From acknowledging to capitalising on multilingualism in European mainstream education* (pp. 1-12). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429059674>
11. European Parliament. (n.d.). *Language policy*. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/142/language-policy>.
12. Extra, G. & Yağmur, K. (Eds.). (2012). *Language rich Europe: Trends in policies and practices for multilingualism in Europe*. Cambridge University Press on behalf of the British Council.
13. Nikolska, N. & Pershukova, O. (2020). Development of multilingual education in Ukraine. *SHS Web of Conferences*, 75. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20207501004>.
14. State Statistics Service of Ukraine [SSSU]. (n.d.). *All-Ukrainian population census 2001*. <http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/>

## ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРИ У ТВОРАХ МИКОЛИ ПИМОНЕНКА

**Ольга НЕГОДЧЕНКО**

*старший викладач кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

У статті проаналізовано життя та творчу діяльність Миколи Пимоненка як українського художника-живописця побутового жанру. Авторка звернула увагу на картини присвячені гостро соціальним темам: козаччині, видам мистецтв України, культурі сільського життя. Творчий доробок Миколи Пимоненка склав більше 1000 робіт.

**Ключові слова:** художник-живописець, побутовий жанр, картина, етюд, малюнок, художня виставка.

The article analyses the life and artistic output of Mykola Pymonenko as a Ukrainian painter of everyday life genre. The author drew attention to the paintings devoted to acutely social themes: the Cossacks, the arts of Ukraine, and the culture of rural life. Mykola Pymonenko's creative output comprised more than 1000 works.

**Keywords:** painter, everyday genre, painting, sketch, drawing, art exhibition.

Микола Корнилович Пимоненко – український художник-живописець, народився в 1862 році і пішов із життя 1912 року. Його батько був майстром зі спорудження вівтарів та розпису церков.

Майбутній художник здобув спеціальну освіту в Київській рисувальній школі, де його вчителями були відомі українські художники Микола Мурашко, Йосип-Казимир Будкевич. Також навчався в Петербурзькій академії мистецтв у майстерні українського живописця, академіка Володимира Донатовича Орловського. Вчитель не схвалював надмірний реалізм і членство у Товаристві південних художників-пересувачів, але разом із тим розумів, що молодий Микола Пимоненко не відмовиться від національної парадигми, а буде відображати правду життя народу. За рішенням Ради академії він отримав звання вчителя малювання і викладав у художній школі Миколи Мурашка, в Київському політехнічному інституті і водночас у новоствореному Київському художньому училищі, одним із організаторів якого він був.

У творчості художника просліджуються пошуки своєї теми. Це пейзажі, портрети, автопортрети, але головне – він став загальноновизнаним художником побутового жанру.

**Побутовий жанр** – це зображення в мистецтві тем та сюжетів із особистого і суспільного життя людей.

У живописі популярним зображенням є вигляд приміщень, інтер'єрів. Завдяки цим зображенням художники передають детальні свідчення про побут, меблі різних часів, посуд, дають уяву про уподобання, захоплення людей, їхній одяг.

До цієї теми зверталися безліч художників О. Сластіон, С. Васильківський, К. Трутовський та інші, але М. Пимоненко створив

найбільшу кількість живописних робіт на теми селянського життя. Миколу Корниловича називають майстром побутового жанру не дарма. В його картинах відображені традиції українського народу, народні свята, сцени праці українців, ліричні сцени тощо.

Не оминув художник і гостро соціальні теми. За рекомендацією Іллі Рєпіна, який на той час уже був академіком, професором Академії мистецтв, Микола Пимоненко представив на виставці київських художників картину «Проводи рекрутів». В ній зображено народне горе – односельчани проводжають юнаків у солдати на 25 років, стільки тоді була служба в Імперській Росії.

В 1894 році художника визнали офіційним членом Товариства пересувних виставок. Це було визнання таланту, майстерності художника. Він став причетним до плеяди передових національних митців. До кінця свого життя Микола Корнилович не пропустив жодної пересувної виставки.

Багато картин у художника на тему козаччина: «В похід. Проводи козака», «Повернення з походу», «Козаки на березі Дніпра», а також ряд ескізів, які стали повноцінними картинами із героїчного минулого України. Це такі картини: «Козаки відпочивають», «Голова козака, що сміється», «Козаки, які п'ють воду» та інші. В них показана весела дача, фізична сила, бойовий дух козаків. З особливою ретельністю виписаний одяг козаків, їхня зброя.



*У похід. Проводи казак*

Художника надихали береги річки, лани, ліси, мальовничі краєвиди. Він вважав своєю справою зображувати будні українців на сінокосі, під час жнив, оранки земельних угідь. Але разом з тим показував тяжку працю селян. Так, в картині «Жнива в Україні» зображено роботу жінок, які жнуть овес. Діточки з ними в полі, тут і імпровізована люлька. Старші приглядають за молодшими.

З якою ретельністю виписав художник кожен колосок – красиве поле, але милуватися ним жінкам немає коли, як і немає коли взяти на руки свою дитину, яка тягне до неї свої рученята.



*Жнива в Україні*

На картині «Збирання сіна в Україні» зображені селяни, які згрібають сіно, складають його на вози. Робота тяжка, але полотно наповнене сонячним промінням і це придає легкості сприйнятті сюжету. На передньому плані молодиця, красива українка вправно справляється з роботою. Вдалині річка і ліс, виділені світотінню. Пимоненко, як і французькі імпресіоністи, освоював пленер, і бачив героїв своїх картин на природі, бо вони в ній жили завжди, працювали, кохалися, освітлені промінням сонця.

Коли споглядаєш його картини, виникає враження, що художник не замислюється про свої картини, а їх йому підказує саме життя.

У роботі «З лісу» зображена молода жінка, яка несе важку в'язанку дров на спині. Її красиве обличчя відображає смуток, босоніж, одяг бідний, але сорочка – вишиванка. Художник підкреслює, що вона українка і життя безрадісне.

У ряді картин відображено веселу вдачу українок.

Є фотографія художника в інтер'єрі майстерні.

На мольберті стоїть значних розмірів полотно «Гопак», де зображено дівчину, яка танцює. Вона весела, темпераментна українська селянка. Коли дивишся на цю картину, виникає таке враження, що з полотна звучить музика «Гопака». Постаць дівчини дуже колоритна. Микола Корнилович зобразив її ошатний одяг з тонкою чіткістю і точністю. В 1909 році картина була виставлена в паризькому Салоні і її викупив Лувр. Починаючи з 1904 року, його картини виставлялися за кордоном: Берлін, Лондон, Мюнхен, Париж.



*Гопак*

Мюнхенська «Нова Пінакотeka» придбала картину «Вихід із церкви у Страсний четвер». На тлі церкви натовп людей, які вийшли з будівлі храму. Люди йдуть із запаленими свічками. Вогонь від свічок вихоплює з темряви їхні обличчя. Манера зображення нагадує картини голландських «старих» майстрів-живописців. Розчулення викликають хлопчик із дівчинкою, які в захопленні від цього свята і світла. Їхні обличчя з особливою ретельністю виписані художником.

Ми бачимо, що художник спостерігав не тільки за побутом селян, але й за проведенням свят, слухав колядки, щедрівки. Він вивчав, хотів зрозуміти прадавні традиції, обрядові дійства, щоб потім відтворити в художніх

полотнах. Це йому вдалося! Одна із ранніх робіт «Святочне ворожіння» вказує на це.



На картині зображені дві дівчини, які гадають зі свічкою. Вони по тінях на стіні хочуть вгадати образ судженого. Обидві одягненні в сорочки – вишиванки, на шиї намисто коралове. Їхні обличчя, освітлені полум'ям свічки, завдяки світотіні передає таємничість дійства.

Традиції українського народу показані в складних композиційних картинах: «Весілля в Київській губернії», «Ранок Христова Воскресіння».

Приваблює і звертає увагу глядачів одяг персонажів для народних гулянь. Це плаття, сорочки-вишиванки, чобітки червоного кольору на

підборах, вінки на головах дівчат і красиво пов'язані платки на заміжніх. А чоловіки одягнені в сорочки вишиті, шаровари, свитки, жупани, кожухи.

Особливу увагу М. Пимоненко приділяв зображенню сентиментальних, ліричних, жартівливих сцен із життя простого народу. В картині «Не жартуй» на передньому плані зображений парубок, який обіймає дівчину, а позаду до них підходить мати з лозиною. Молоді, веселі, красиві обоє в українському вбранні. Дівчина чорноброва і статна.



*Побачення*



*Ідилія*

На картині «Побачення» зображено на передньому плані тин, на якому сидить дівчина одягнена в українське вбрання, весела, парубок також одягнений в український одяг. Вечоріє і це придає картині особливої ліричності.

На картині «Ідилія» бачимо сентиментальну сцену залицяння парубка до дівчини. Дія відбувається опівдні. Вони освітлені яскравими променями сонця. Хлопець розмовляє з дівчиною, яка всім своїм виглядом демонструє засоромленість. Очевидно, вони зустрілися випадково, займаючись господарськими справами. Молоді люди одягнені у повсякденний одяг, але художник дібрав такі яскраві кольори, що виглядають вони святково, завдяки променям сонця.

Не тільки сонячне світло, але й світло місяця надавало ліричності картинам. Щоб досягти точності у відтворенні місячного світла, Микола

Корнилович ввечері створював етюди, а при денному світлі уважно розглядав те, що намалював вчора, щоб ввечері, на пленері, відтворити бачене.

Так, картина «Українська ніч. Побачення» написана художником відображає літню тиху ніч. Місячні промені надають біленьким хатам поетичності. Лірико-романтичний настрій закоханої пари передає глядачеві особливу таємничість. Святкове вбрання дівчини говорить про те, що вона його чекала, і це не було для неї несподіванкою. Молоді люди тримаються за руки, вони давно кохаються. А чому ж вона відвернулася? Художник так підкреслив виконання, дотримання дівчиною традиційної дошлюбної поведінки. Природа відображена так, ніби вона є учасником цієї ліричності.



*Українська ніч. Побачення*

Глядач сприймає її зв'язаною з цією ліричною сценою: біля хати квітне бузок і обіймає закоханих своїм духмяним чудовим запахом, квіти в траві зображені так, неначе зірки впали з неба і тиша...

Духовність, моральна чистота – такий у творах Пимоненка образ українського селянства, що визначається неоднозначним характером світобачення та світосприймання.

У Миколи Корниловича багато картин із зображенням дітей.

У картині «Брід» бачимо дівчинку і хлопчика, які гонять корів, такі собі «маленькі пастушки». Вони зображені спинами до нас і бредуть по великій калюжі. Він дуже вдало, правдоподібно малював гладь води і відбиття (відображення) на її поверхні.



*Брід*

А ось в картині «Гуси додому!» по воді іде ряб (по воді ідуть брижі), яку створив табун гусей.

«Вечоріє, або Останній промінь сонця». Двоє дітей – хлопчик, зовсім малий і дівчинка років десяти гонять додому гусей, через невелику річку. На поверхні води відображені зовсім інші фарби, відтінки – вечоріє. Діти зображені босоніж у бідному одязі. Показав художник, що дітям треба було і по господарству поратися, і малих сестер, братів бавити.

Миколі Корниловичу не треба було шукати ні натурщиків, ні моделі. Він їх знаходив на ярмарках, у сусідніх хатах. Його герої сусіди, які живуть реальним життям. Наприклад, на полотні «Брід» спиною до нас іде дівчинка,

то Олександра Фетісова; а в картині «Гуси, додому!» крокує Уляна Сиротинська, у творі «Гопак» пішов навприсядки у танок – Федот Петраш.

У кожній картині, де зображене село, обов'язково намальована хата. Біленька, чепурненька хата під соломою як візитівка української архітектури того часу. Ілля Рєпін називав Миколу Пимоненка «живим відтворювачем України».

Майстерня М. Пимоненка знаходилася в селі Малютінка біля Києва і він у своїх картинах зображав реальних селян цього села. В пам'яті односельчан зберігся процес малювання. А нащадки малютінців пишаються тим, що їхні пращури були натхненниками, або музами в творчості видатного українського митця. Дім у селі Малютінка зберігся – там знаходиться музей М. Пимоненка, в якому витає український дух.

Художник мав багато замовлень. Є картини, в яких митець повторював сюжети. Так, картина «Різдвяне ворожіння» має копії і знаходяться вони у Національному художньому музеї України та у Полтавському художньому музеї ім. Миколи Ярошенко. Його варіанти картини «Жертва фанатизму» є в Національному художньому музеї і в нашому Дніпровському художньому музеї.

У Києві на той час будувався Володимирський собор і Микола Пимоненко був запрошений взяти участь у його розписах. За виконані роботи отримав орден Святої Анни II ступеня.

Він був не тільки членом товариства пересувних художніх виставок, але й членом товариства мюнхенських художників і Паризького інтернаціонального союзу мистецтв і літератури. Також Рада Академії мистецтв присвоїла йому звання академіка живопису. Як було сказано в нагородному листі: «за відомість у художній царині».

Творчий доробок Миколи Пимоненка – більше 1000 робіт. Посмертна виставка (1913 р.) демонструвала 184 картини, 419 етюдів, 112 малюнків.

Він випустив красу України в світ.

## Список використаної літератури

1. Огієвська І. В. Микола Пимоненко: альбом. Mykola Pymonenko. Київ: Мистецтва. 2013.
2. Пимоненко Микола Корнилович. Шевченківська енциклопедія: Т. 5: Пе-С: у 6 т. Гол. ред. М. Г. Жулинський. Київ: Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка, 2015. 118 с.
3. Чіп Б. М., Оганесян О. Г. Микола Пимоненко: Біографічний роман. Київ: Молодь, 1983. 256 с. (серія біографічних творів «Уславлені імена». Випуск 59).

## ПРЕДМЕТНО-МОВНЕ ІНТЕГРОВАНЕ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

**Ольга НЕЖИВА**

*доктор філософських наук, доцент,  
професор кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних  
дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

У статті розглядається методика CLIL, яка була сформована і почалась широко впроваджуватися в систему шкільної та університетської освіти в Європі. Зазначено, що на сьогодні існують відомі три моделі CLIL такі, як: soft (language-led), hard (subject-led), partial immersion і кожна модель включає чотири «мови», які поєднуються між собою для створення належної лінгвістичної події CLIL. У статті також проаналізовані переваги методики CLIL, які сприяють студентам використовуючи іноземну мову, більш ефективно спілкуватися між собою; поглиблює міжкультурні знання, а також, удосконалює навички спілкування іноземною мовою в реальних умовах; розвиває мислення, і відкриває творчий та професійний потенціал, та виступає для студентів як ефективний спосіб встановлення міжпредметних зв'язків у межах навчального плану.

**Ключові слова:** методика CLIL, мова, іноземна мова, знання.

The article deals with the CLIL methodology, which was formed and began to be widely implemented in the system of school and university education in Europe. It is described that today there are three known models of CLIL such as soft (language-led), hard (subject-led), partial immersion and each model includes four "languages" that are combined with each other to create a proper CLIL linguistic event. The article also analyses the advantages of the CLIL methodology, which help students to communicate more effectively with each other using a foreign language; deepens intercultural knowledge, as well as improves communication skills in a foreign language in real life; develops thinking, and opens up creative and professional potential, as well as acts as an effective way for students to establish interdisciplinary connections within the curriculum.

**Keywords:** CLIL methodology, language, foreign language, knowledge.

Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній і науковий простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог та дедалі наполегливіше працює над практичним

приєднанням до Болонського процесу. В Україні створюються умови для інтегративних процесів у сферу вищої освіти європейських країн, і Україна виступає активним учасником цих процесів. Особливої уваги у модернізації освіти в контексті функціонального оволодіння іноземною мовою та принципу інтегрованості набуває методика CLIL (Content and language Integrated learning), яка на сьогодні відома та використовується майже в усьому світі. Методика CLIL має як науковий, так і методичний напрям змісту, інтегрованого навчання теоретичних предметів іноземною мовою. Так, протягом 1980–1990-х роках дана методика сформулювалася і почалась широко впроваджуватися в систему шкільної та університетської освіти в Європі. Сам термін CLIL був запропонований для загального позначення різних методологічних підходів навчання. Він позначає навчальну ситуацію, коли іноземна мова використовується для вивчення однієї або декількох навчальних дисциплін. При цьому мова є надзвичайно важливим елементом когнітивного розвитку і водночас вивчається в процесі засвоєння матеріалу тієї чи іншої дисципліни навчального процесу.

Вперше термін CLIL запропонував та почав використовувати вчений Д. Марш в 1994 році. Спочатку цим терміном характеризували процес, при якому навчальні дисципліни або їх окремі частини викладалися іноземною мовою. Для досягнення кінцевої мети освітнього процесу ставилася двоєдина мета: вивчення навчальної дисципліни та одночасне вивчення іноземної мови. Д. Марш проводив свої дослідження протягом декількох років, і вже до 2001 року ним було розроблено методику навчально-мовного інтегрування (CLIL), яка розглядає вивчення іноземної мови як інструменту для вивчення інших предметів, що допомагає формуванню в студентів потреби у навчанні, що, в свою чергу, дозволяє переосмислити, та розвинути свої здібності, в тому числі, і на рідній мові [8]. Застосування методики предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) найбільш поширене у країнах Західної Європи (Німеччина, Франція, Бельгія та ін.). Найбільш успішним

застосуванням методики CLIL було в Італії, Фінляндії, Іспанії, Латвії, Чехії, Польщі, Естонії та в багатьох інших країнах Європи. Наприклад, Угорщина організувала білінгвальні школи, у яких навчальні дисципліни викладаються іноземними мовами. Болгарія має дуже великий та успішний досвід, тому що протягом близько 50 років використовує вищезазначену методику у навчальному процесі. За цією методикою в білінгвальних школах Болгарії здійснюється навчання таких дисциплін як, філософія, географія, історія, а для реалізації навчального процесу використовуються французька, німецька, іспанська, англійська та інші мови [4; 6; 8].

**Аналіз останніх досліджень.** Проблема багатомовної освіти як світової тенденції модернізації освітнього простору є предметом наукових досліджень багатьох вчених різних країн світу таких як: Х. Бейтенс Бердсмор, П. Аллен, Н. Баришніков, К. Бенсон, К. Бейкер, Дж. Каммінс, Дж. Сеноз, В. Кук, Н. Гальскова, М. В. Гаманюк, Ж. Даркен, Д. Гортер, Ж. Дуарте, Н. Євдокімова, В. Харлі, П. Мехісто, М. Суейн, Л. Мороз, К. Ілот, П. Таборс, Б. Хуфейзен, А. Янг, М. Флемінг та інші.

Праці таких вчених, як Дж. Каммінза, В. Харлі, П. Аллена та М. Суейна змінили погляди на функцію рідної мови в процесі опанування однієї чи кількох нерідних чи іноземних. Рідна мова у дослідженнях розглядається як підґрунтя для аналогії, а принцип порівняння мов – як доволі ефективний спосіб усунення негативного впливу інтерференції [9].

Вченим М. Канделябром було запропоновано плюралістичний підхід до навчання мов, основою якого є організація навчальної роботи студентів кількома мовами. Такий підхід, на думку вченого, можливо реалізувати трьома типами: *мовне пробудження* (awakening to languages), що передбачає підготовку до навчання мов на дошкільному чи початковому етапі освіти з метою формування позитивного сприйняття культурних відмінностей, і мовного розмаїття, пробудження інтересу, зацікавленості, та відкритості студентів до мов, і культур; *встановлення зв'язків, і взаємних включень між*

*мовами* (inter-comprehension between languages), яке відбувається при паралельному вивченні споріднених мов; *інтегроване навчання, і викладання мов* (integrated teaching and learning of the language taught) [4, с. 17-18].

Дослідник К. Бейкер визначає індивідуальні, комунікативні, когнітивні, економічні, та культурні переваги для дитини, двомовність/багатомовність якої цілеспрямовано розвивається школою та батьками [3].

На думку В. Кухаря, рівень когнітивного розвитку особистості, її світогляд, та комунікативний досвід безпосередньо залежить від її мовної компетентності [5, с. 94]. Під багатомовною компетентністю, за визначенням вченого, розуміється можливість однієї особи у застосуванні більше, ніж однієї мови (knowledge of more than one language in the same mind). Це є достатньо складною системою, що постійно трансформується під впливом тих чи інших чинників [5, с. 362].

Відтак, багатомовна освіта – це застосування щонайменше трьох мов як інструменту навчання конкретної особистості з метою розвитку її полімовної компетентності. Застосування декількох мов у процесі навчання дозволяє повноцінно виконати головну умову мультілінгвальної освіти – забезпечення оволодіння мовою як засобом освітньої (та будь якої іншої) діяльності. Важливим фактором багатомовної освіти є також формування міжкультурної компетентності – «сукупності вмінь, знань, та навичок, за допомогою яких індивідуум може успішно спілкуватися з колегами, чи партнерами з інших культур як на побутовому, так і на професійному рівні» [7, с. 133]. Для цього не є достатнім лише опанування вербальної комунікації, обов'язковим чинником є ерудиція в особливостях різних культур, та культурна взаємодія між їхніми представниками, що надає можливість усвідомлювати свою приналежність до певного етносу, ефективно виступати посередником між своєю, та іншими культурами, сприймати міжкультурну взаємодію як потрібну умову для самореалізації.

**Виклад основного матеріалу.** На сьогодні найбільше застосовують методику CLIL у Європі, а саме у таких країнах, як: Бельгія, Німеччина, Франція, Естонія, Латвія, Литва. Особливості реалізації методу CLIL у різних країнах залежать від обраної моделі. На сьогодні існують три відомі моделі CLIL такі, як: soft (language-led), hard (subject-led), partial immersion. Перша модель (soft (language-led)) спрямована на лінгвістичні особливості спеціального контексту, друга (hard (subject-led)) – означає, що 50 % навчального плану предметів зі спеціальності вивчаються іноземною мовою, а третя (partial immersion) – займає проміжне положення, і застосовується, коли деякі модулі з програми зі спеціальності вивчаються іноземною мовою [5].

Крім цього, відповідно до досліджень Ервіна Герлінгера, кожна модель включає чотири «мови», які поєднуються між собою для створення належної лінгвістичної події CLIL. А саме [9]:

**1. Мова для повсякденного вжитку.** Вона передбачає високий рівень компетентності у застосуванні мови для повсякденного життя та щоденного використання. Відповідно до шкали ЗЄР (Загальноєвропейських рекомендацій), а також, як зіставлення, BICS/БМКУ (базових міжособистісних комунікативних умінь).

**2. Мова викладання на занятті.** Це мова для когнітивного розвитку, формування навчальних стратегій, а також, для реалізації підходів до навчання, які підтримують методику CLIL, зокрема, навчання в співпраці, проблемне навчання, спільне викладання.

**3. Мова академічного спрямування.** Це мова для отримання освіти чи досягнення інших академічних цілей. Вона використовується в різних предметах або сферах, що стосуються навчання. Наприклад, *evaluate* – оцініть, *analyse* – проаналізуйте, *emphasize* – наголошувати, *column* – класифікуйте, *make a piechart* – укладіть кругову діаграму, *grid* – згрупуйте, *establish* – засновувати.

**4. Мова предмета/сфери навчання.** Це мова, яка зустрічається у відносно обмежених сферах, конкретних, наприклад: *precipitation* – *опад* в географії чи *hibernation* – *сплячка* в біології, *judge* – суддя у правознавстві.

Застосування методики CLIL у різних країнах дало змогу визначити її переваги, а також, певні недоліки її впровадження в навчальний процес. До переваг даної методики слід віднести наступне:

- відзначити підвищення мотивації до вивчення іноземної мови;
- цілеспрямованість до оволодіння іноземною мовою для вирішення конкретних комунікативних завдань;
- пріоритетність надбання умінь для спілкування іноземною мовою у професіональному контексті;
- занурення у штучно створене мовне середовище;
- засвоєння специфічних термінів, певних мовних конструкцій;
- розширення та вдосконалення словникового запасу.

Відповідно до традиційної методики навчання студенти засвоюють зміст заняття, слухаючи розповідь викладача. За методикою CLIL викладачі говорять набагато менше, для того, щоб студенти могли застосовувати самостійно свої набуті знання для вивчення нового матеріалу. Відтак, студенти навчаються разом, і працюють у групах, розмовляючи між собою, а також, з викладачем, використовуючи якомога більше нової лексики. Викладачу, який працює за методикою CLIL, необхідно поставити собі низку запитань: до якого саме типу спілкування він планує залучити студентів? Яку мову буде доречно застосувати для такого спілкування? Які різноманітні завдання може надати викладач? Які ключові змістові слова для цього знадобляться? Викладач може застосовувати наступні види спілкування: письмове, словесне, наочне, невербальне. Застосовуючи такі види спілкування, викладач з легкістю розвиває комунікативні навички, що включають наступні особливості: погоджуватися чи не погоджуватися; ставити запитання; уточнювати сказане; порівнювати; описувати причини, та

наслідки; оцінювати роботи (власні, та чужі); будувати діаграми; висловлювати гіпотезу; висловлювати думки; проводити інструктаж; наводити приклади, надавати інформацію, пояснювати причини; обґрунтовувати відповіді, або думки; робити інтерпретацію даних; прогнозувати; запропоновувати рішення; переконувати; викладати факти та висловлювати думки; презентувати твір; пропонувати зміни, ідеї [1].

Крім цього, заняття, котре побудоване на основі методики CLIL, повинно охоплювати головні чотири компоненти, які відомі як «4 С». Оскільки, основою методики CLIL являє собою вміст компонентів «4 С», що трактуються як: «content» – зміст, «communication» – спілкування, «cognition» – розумові здібності, «culture» – знання культурології. Компонент «content» (зміст) має на увазі стимуляцію процесу засвоєння нових знань, умінь і навичок із предмету, які вивчаються на заняттях. Компонент «communication» (спілкування) просуває всебічному використанню ресурсів досліджуваного іноземних мов для придбання нових знань, умінь і навичок. Компонент «cognition» (мислення) направлений на максимальний розвиток розумових здібностей студентів для кращого розуміння мови і досліджуваного предмета. Компонент «culture» (знання культурології) підтримує розвиток розуміння особливостей, схожості та відмінностей сучасних світових культур і сприяє студентам швидше адаптуватися в культурному просторі та зрозуміти культуру [7].

Викладач має переконатися, що під час кожного CLIL-заняття, студенти будуть задіяні у різних видах діяльності. Відповідно, це сприятиме охопленню всіх рівнів компетентності, зокрема, можливо застосувати наступний перелік видів діяльності на занятті: пошук, та знаходження потрібної інформації; упорядкування, та інтерпретація інформації після її знаходження; конспектування; складання, та написання, а також, перевірка письмових робіт; самоперевірка або взаємоперевірка, оцінювання; відгадування з контексту; планування; запис результатів; рецензування;

постановка власних цілей навчання; переглядове, пошукове, та вивчаюче читання тексту; відбір, та використання довідкових матеріалів; узагальнення; передача інформації з одного джерела в інше [2].

Викладач, який навчає іноземної мови студентів за методикою CLIL, використовує різні види завдань: класифікацію слів, чисел або предметів за групами; написання диктантів; заповнення пропусків у реченні; співбесіди; стендові презентації; передбачення за зображеннями, словами, заголовками, реченнями, звуком чи предметами; анкетування; реферування; завершення тексту; пошук слів тощо. Мета даної діяльності може також включати повторення вивченого матеріалу, розвиток когнітивних або комунікативних навичок, індивідуалізацію навчання, розвиток, та вдосконалення умінь роботи у групах, розвиток грамотності, розвиток творчих навичок та вмінь, а також, заохочення студентів до автономії у навчанні, тощо. Це завжди цікаво обом учасникам навчального процесу в університеті, як викладачам, так і студентам.

**Висновки.** Таким чином, методика CLIL – це, в першу чергу, навчання загальним знанням, а не багатомовності, що загалом знижує навантаження на студентів та відповідно полегшує засвоєння знань студентами. Крім цього, методика CLIL дозволяє студентам використовуючи іноземну мову, більш ефективно спілкуватися між собою; поглиблює міжкультурні знання, а також, удосконалює навички спілкування іноземною мовою в реальних умовах; розвиває мислення, і відкриває творчий та професійний потенціал.

#### **Список використаної літератури**

1. Руднік Ю. В. Методика предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL): світовий досвід матеріали. Міжнар. наук.-практ. конф. Педагогіка та психологія: проблеми науки та практики, (м. Львів, Україна, 9 серпня 2013 року). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота». 2013. С. 63–67.
2. Шевченко І. В. & Кордюк О. М. 2018. Методика предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) у сучасній методичній і науковій літературі вітчизняних і закордонних авторів. Молодий вчений, 4 (56.4). 2018. С. 31–34.
3. Baker C. 2014. A Parents' and Teachers' Guide to Bilingualism. Bristol: MultilingualMatters. 2014. 288 p.

4. Candelier M., Oomen I. 2004. JanuaLinguarum – The Gateway to Languages. The Introduction of languageawareness into the curriculum: Awakening to language. Council of EuropePublishing. 2004. 209 p. Available at: <http://archive.ecml.at/documents/pub121E2004Candelier.pdf>
5. Harrop E. Content and LanguageIntegratedLearning (CLIL): Limitations and possibilitiesAvailable at: [http://dspace.uah.es/dspace/bitstream/handle/10017/14641/Harrop\\_Content.pdf](http://dspace.uah.es/dspace/bitstream/handle/10017/14641/Harrop_Content.pdf)
6. Nezhyva O. 2021. The Aspects of Smart Education in The World/Olga Nezhyva. KhazarJournal of Humanities and SocialSciences. KhazarUniversityPress. Volume 24. № 3. 2021. P. 62-72. DOI: 10.5782/2223-2621.2021.24.3.62
7. Nezhyva O. 2023. TedTalks as a DigitalMaterial in ForeignLanguageTo be or not to be a greateducator, 2022. Proceedings of ATEE AnnualConference. Riga, University of LatviaPress, 2023. pp. 481-489. DOI: 10.22364/atee.2022.24
8. Marsh D., Mehisto P., Wolff D., Jesus M., Frigols M. European Frame-work for CLIL Teacher Education. Available at: <http://encuentrojourn.org/>
9. Styrkina Y.S. 2020. Advantages and Problems of Content and LanguageIntegratedLearning. Sworldjournal. 2020. 04-04. 39-46. <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj04-04-025textos/9.%20CLILFramework.pdf>.

## **ДБАЙМО ПРО КУЛЬТУРУ МОВИ – ДЕРЖАВОТВОРЧОГО КОДУ НАЦІЇ**

**Анатолій ПОПОВСЬКИЙ**

*доктор філологічних наук, професор,  
професор кафедри українознавства та іноземних мов  
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

У статті висвітлюється державотворчі функції української мови та її культури в роки розбудови і боротьби з віроломним нападом РФ на суверенну Україну, що пробудив національну свідомість українського народу й активізував процеси декомунізації, дерусифікації, ліквідації УПЦ Московського патріархату, виявив зрадників, хабарників, запродавців від найвищих посадових осіб до рядових членів суспільства. Особлива увага привертається до виховних процесів мовної культури як важливого чинника державотворчого, інтелектуального і духовного розвитку української нації.

**Ключові слова:** мова – код нації, культура мови, суржик, декларація «братства народів» і зрадництво, колаборантство, національна свідомість, стратегія навчальних дисциплін у плані мовного й патріотичного виховання.

The article highlights the state-building functions of the Ukrainian language and its culture during the years of development and struggle against the treacherous attack of the Russian Federation on sovereign Ukraine, which awakened the national consciousness of the Ukrainian people and intensified the processes of decommunisation, de-Russification, liquidation of the UOC of the Moscow Patriarchate, revealed traitors, bribe-takers, and traitors from the

highest officials to ordinary members of society. Particular attention is paid to the educational processes of language culture as an important factor in the state-building, intellectual and spiritual development of the Ukrainian nation.

**Keywords:** language – the code of the nation, language culture, surzhyk, declaration of "brotherhood of nations" and betrayal, collaboration, national consciousness, strategy of academic disciplines in terms of language and patriotic education.

*І день іде, і ніч іде,  
І голову схопивши в руки,  
Дивуєшся, чому не йде  
Апостол правди і науки?  
Тарас Шевченко*

Попри те, що Україна виборола право на незалежність і за 30-ліття її існування відбулося чимало суспільних змін, питання державотворчої функції української мови і її культури лишається й до цього часу на узбічній течії самопливу. З погляду законодавства все виглядає в світлі демократичної досконалості, а дійсний стан сучасного життя засвідчує живучість тягучого шлейфу колоніальної русифікації як у живому, так і в писемному мовленні на рівні граматичних норм української мови. Більше того, на зміну столітній русифікації нині взялися ретельно культивувати вивчення англійської мови як мови міжнародного спілкування. То ж цілком закономірно постає питання: а чи можна досконало опанувати іноземну мову, коли досконало не володіємо літературною нормою своєї рідної мови, а суржикуємо на всіх рівнях здобутої громадянами різнодержавної освіти (радянської і пострадянської). Тут доречно пригадати дотепну оцінку ставлення до рідної мови класиків українського Слова Тараса Шевченка: *«І всі мови слов'янського люду – всі знаєте. А своєї дастьбі... Колись будем і по-своєму глаголить, як німець покаже»*, Володимира Самійленка: *«Там пани всі мови знають, крім своєї, крім своєї»*, і мудру пораду Кобзаря: *«Не дуріте самі себе, учітесь, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь»* [1].

Мова є державотворчим кодом нації, яскравим виразником її ідентичності і своєрідним диференціатором у сприйнятті *свій – чужий*, визначаючи національну свідомість особистості й патріотичні почуття до

своєї Батьківщини, які сколихнули козацьку пам'ять і зв'язку українства у зв'язку з віроломним вторгненням рашистів-«асвабадителів», які століттями підступно декларували дружбу і братство народів... Ось і добратались до 10-літної війни, мобілізуючи всі сили на визволення окупованих територій. Війна прискорила процеси декомунізації, дерусифікації, ліквідації УПЦ Московського патріархату, виявила хабарників (*переважно судової системи* – *ексголова Верховного суду Микола Пшонка, ексголова Конституційного суду України Олександр Туницький, ексголова Верховного суду Всеволод Князев, суддя Верховного суду Сергій Стороженко та ін., суддів міських і районних регіонів України – Сергій Лазюк, суддя Держинського районного суду м. Харкова, Ганна Білик, суддя Броварського міськрайонного суду м. Київ, Олександр Білик, Андрій Новак, Микола Чаус – судді Голосіївського та Дніпровського райсудів м. Київ та ін.; прокурори (експрокурор Генеральної прокуратури України Олександр Матюшко, прокурор-зрадник Старобільської окружної прокуратури Луганської обл. Вадим Латка та ін.), адвокати (Петро Бігун та ін.), воєнкоми (Євген Борисов м. Одеса), численних зрадників, колаборантів і посіпак Кремля (Янукович, Азаров, Деркач, Медведчук, Шуфрич, Табачник, Сальдо, Кива, Кузьмін та їм подібних). Україна заговорила українською мовою... Заговорила, але чи престижно говорити у незалежній Україні мовою колонізатора, голодомора, окупанта, убивці, гвалтівника, грабіжника, ката, який і нині дотримується жорстокої політики російської імперії, СРСР щодо знищення українського народу. Виявляється, як свідчать ЗМІ, престижно для тих, чия свідомість перебуває в полоні московської путінської ідеології, хто може хамовито образити захисника, який проходить реабілітацію, або шкодувати за минулим раєм комуністичної імперії і вперто реабілітовувати історію й культуру «руського мира» не тільки в побуті, але й в аудиторіях середніх і вищих навчальних закладів. То ж маємо викорчовувати такий прошарок як власне*

українських перевертнів, так і зальотних ревних прихильників «русского мира».

Мова формує інтелектуальні здібності, культуру членів суспільства і віддзеркалює загальноосвітній рівень нації на тлі світової культури. Та, на жаль, всі державотворчі процеси в незалежній Україні щодо питання повнокровного функціонування української мови лишається відкритим і вельми вразливим чинником нинішнього суспільства як у загальнопобутовому вжитку, так і в освітній системі навчальних закладів. У засобах масової інформації час від часу з'являються повідомлення про відвертих і затятих місцевих мешканців, педагогів, прихильників повзучої русифікації не тільки у середніх, але й у вищих навчальних закладах. Так, наприклад, блогер із Дніпра Єлизавета Кошляк записала відео, в якому в агресивній формі намагалася довести своїм підписникам, що всі мешканці Дніпра розмовляють російською мовою. Також вона заявила, що вчила українську в школі і знає її, але переходити на неї не буде. І звинуватила україномовних людей у тому, що це спричинило до виникнення повномасштабної війни:

*«Є довбой\*би, які мені кажуть: "Через таких, як ти, ми страждаємо". Б\*\*ть, через таких, як ви, ми страждаємо. Через таких людей, які створюють ще більше проблем. Знаєте, чому у нас війна, тому що тут утискають російськомовних!*

Або ось у таких інформаціях: Паплюжила усе українське – «директорку» мелітопольської школи судитимуть за державну зраду – LBNEWS.TODAY. Підозра у колабораційній діяльності оголошена «директорці» мелітопольської школи. Мешканка Мелітополя прийняла пропозицію окупантів та добровільно зайняла керівну посаду. Зрадниця спланувала та організувала освітній процес відповідно до вимог російського законодавства. За її вказівкою у школі заперечують існування наших культурних цінностей та традицій. Спотворюючи історичні факти зрадниця

провокувала у підростаючого покоління ненависть та агресію до усього українського. Працювали на окупантів: двом вчителькам оголосили про підозру.

Служба безпеки заочно повідомила про підозру в колабораційній діяльності двом освітянкам із села Микільське Херсонської області. Вони впроваджували російську освіту під час окупації правобережжя Херсонщини UA.NEWS 15 березня 2023.

Більше того, культура усного і писемного мовлення працівників вишів лишається ще на рівні успадкованого живучого суржика і в навчальному процесі академічних груп (лекції, семінари, практичні, лабораторні заняття), і поза навчальному зокрема. Від часу проголошення суверенітету й донині це питання постійно в полі зору науковців (П. Гриценко, К. Глуховцева, Л. Масенко, І. Фаріон та ін.), письменників (Л. Костенко, А. Погрібний, В. Яворівський, С. Жадан, І. Роздобутько), діячів культури (В. Білоножко, С. Вакарчук, С. Гіга), педагогів (О. Коноваленко, Л. Ніцой), духовних пастирів (Любомир Гузар, митрополит Епіфаній, Юрій Чорноморець та ін.), як-от:

***«Якщо ми сьогодні воюємо не за гідність людського життя, не за право на життя від зачаття до природної смерті, якщо ми не будемо в Україні культуру життя, не будемо державу життя, то за що ж тоді воюємо? І цей саміт вже у своїй назві дає глибоку відповідь: ми воюємо за життя, за гідність і за перемогу. Ми воюємо за Україну!»*** – наголосив Глава УГКЦ Патріарх Святослав під час виступу у Києві 10 червня 2023 р. на Міжнародному саміті ***«Україна – Життя. Гідність. Перемога»***, присвяченого питанням головних пріоритетів України майбутнього – захисту життя і гідності людини, захисту дітей і сім'ї» [2].

Міністерство освіти й науки України, на жаль, і до цих пір страждає на тимчасових і слабочинних очільників, які не відзначалися науковою доброчинністю й спокійно відсиджувалося в своїх кабінетах, не реагуючи на

критику журналістів і громадськості. Їхнє реформування призвело до того, що з року в рік скорочується кількість годин у вищих навчальних закладах щодо вивчення державної мови на кшталт «Українська мова професійного спілкування» (перший семестр для першокурсників, бо, бачте, вони ж це освоїли в середній школі!?). То ж як треба розуміти настанови великого французького енциклопедиста, філософа просвітителя 18 століття Вольтера про те, що іноземну мову можна вивчити за 6 років, *а рідну – вивчати все життя*. Міністерські чиновники чомусь не враховують того фактору розуміння і засвоєння мовного розмаїття рідної мови у шкільні роки і в студентські – це різне вікове сприйняття широкого спектру законів граматики і багатства художніх виражальних засобів усталених літературних норм. Адже національна свідомість і світогляд підростаючого покоління формується завдяки мові – найважливішому фіксаторові вікових здобутків людства в усіх галузях науки, техніки, культури і т.п. А безпідставне щорічне скорочення кількості годин на опанування державною мовою, вилучення з програми навчання таких курсів, як «Ораторське мистецтво», «Етнографія», «Історія української культури», «Культура мовлення», «Лицарі боротьби за волю й незалежність України», «Зрадники України» та ряду спецкурсів, що поглиблюють культуру мови і патріотичні почуття до Батьківщини не сприяють вихованню високих культурних мовних навичок в усному й писемному мовленні, оскільки сьогоденні першокурсники, зважаючи на масове поширення інфекційного захворювання (COVID-19) та віроломний напад РФ на Україну, мають досить значні прогалини в набутих дистанційним способом навчання знаннях з української мови, української літератури, стилістики, культури мовлення та інших дисциплін.

Основи міцного підґрунтя високоморального українського суспільства мусять формуватися у свідомості підростаючого покоління на загально визнаних навчально-виховних програмах, вибудуваних на творчих здобутках просвітителів України. Націєтворчий процес українства – це вельми

тривалий процес духовного й інтелектуального становлення особистості в родинному середовищі, дитячих, середніх, вищих навчальних закладах, трудових колективах, де основним критерієм трансформації й опанування знань мусить бути державна мова. Але одна річ – декларувати статус державної мови, друга – гарантувати й контролювати (а не пускати на самоплив) її повноцінне функціонування і захист від будь-яких зазіхань московитів та доморощених перевертнів. То ж варто завжди пам'ятати настанови тих, хто присвятив життя святим оберегам мови свого народу:

*«Рідна мова – це найособистіша і найглибша сфера обстоювання свого «я», коли воно є, своєї особистої і національної гідності. Та річ не тільки в цьому. Річ і в об'єктивній природності, необхідності, доцільності рідних мов та мовного розмаїття в багатонаціональному світі, річ в об'єктивній цінності їх для картини світу, річ у тому, що з умиранням усякої, а особливо розвиненої національної мови, людство назавжди втрачає одну із сторінок своєї духовної історії, стає біднішим і несправедливішим» (Іван Дзюба: 1, с. 147).*

*«Нещасна, неправдива людина, що добровільно й легко зрікається рідної мови; щаслива, праведна людина, що в радості й горі будує слово своєї землі. Нещасні, прокляті батько й мати, що сплджують перевертнів; щасливий, непереможний народ, що породжує своїх захисників і оборонців» (Борис Харчук: 1, с. 149).*

*«Знання рідної мови визначає багатство, широчінь інтелектуальних і естетичних інтересів особистості. Той, хто не знає рідної материнської мови або цурається її, сам засуджує себе на злиденність душі, стає безбатченком» (Василь Сухомлинський: 1, с. 196).*

У плинності сучасного сьогодення поки що не маємо тісного взаємозв'язку культурно-мовного впливу на широкий загаль українського суспільства. Якщо в освітніх закладах хоч за куцими навчальними програмами прищеплюється мовно-літературна норма, то в засобах масової

інформації – телебаченні, радіомовленні, періодичній пресі – питання мовної культури скотилося до рівня байдужого самопливу в продукуванні нецензурщини, вульгаризмів, засилля іншомовних слів, калькування, мовних покручів тощо. Чого варта щоденна культивуація Вадимом Міським фейків, які починаються і закінчуються «руськоязичним матьорим матюччям», що вже заповонило в спілкуванні підростаюче покоління?! То ж цілком закономірно виникає питання: «А хіба потрібне таке настирливе нав'язування іншомовного слова *фейк*, коли в українській мові є достеменно зрозумілий синонімічний ряд слів для всіх верств нашого населення – *брехня, вигадка, вимисел, витівка, неправда, чутки* та ін.». То ж у радіо- і телемовленні треба дотримуватися міри і бережного ставлення до своєї мови, бо, як кажуть тверезомислячі поляки, що **занадто, то не здорово**.

Байдужість до культури в усному й писемному мовленні сприяє засміченню мови, порушенню усталених лексичних і граматичних літературних норм як у приватному спілкуванні, так і в засобах масової інформації, які зобов'язані демонструвати зразки високої мовної культури, а не популяризувати матюччя, словесну зеківщину типу *блін, кльово, чувак, обалденно, хавать*; культивувати замість власних загальновідомих слів іншомовні запозичення: *креативно, кейси, маніторити, донатити, логістика, месендж, дискурс* та ін. або, нехтуючи наявним семантичним багатством української синоніміки, насаджувати активно такі експресивно-мовні одиниці, як **круто!** Внаслідок чого така *мовна крутизна* в засобах масової інформації скочується до деградації значення слова й культивує такі алогічні покручі, як-от: «*Універсальна літня зачіска, яка пасує всім: Блейк Лайвлі показала крутий приклад*» зам. *подала зразок гарної, елегантної, чарівної зачіски* тощо.

Отже, до питання мовної культури Міністерство освіти і науки мусить постійно привертати особливу увагу в усіх освітніх закладах, забезпечуючи їх відповідно до вікових категорій (дитячий садок, школа, технікуми,

училища, вищі навчальні заклади ) ґрунтовними навчальними програмами і посібниками з достатньою кількістю годин для опанування української мови, ораторського мистецтва, декламування та спецкурсів. Реалізовувати цю важливу вимогу сучасного суспільства мають високоерудовані фахівці освітніх закладів і засобів масової інформації, очищаючи свої колективи від тих, хто не дбає про культуру рідного слова і високий інтелектуальний рівень українства, яке веде жорстоку боротьбу з оскаженим рашизмом за волю й незалежність своєї Батьківщини.

### **Список використаної літератури**

1. Мово рідна, слово рідне! Київ: Веселка, 1989. 282 с.
2. «Якщо ми не будемо в Україні культуру і державу життя – за що ж тоді воюємо?» – Глава УГКЦ. 10.06.2023 URL: [https://risu.ua/yakshcho-mi-nebuduyemo-v-ukrayini-kulturu-i-derzhavu-zhittya--za-shcho-zh-todi-voyuyemo--glava-ugkc\\_n140071](https://risu.ua/yakshcho-mi-nebuduyemo-v-ukrayini-kulturu-i-derzhavu-zhittya--za-shcho-zh-todi-voyuyemo--glava-ugkc_n140071)

## **DEVELOPMENT OF PERSONAL COMPETENCES AT A SPECIALIZED UNIVERSITY – A CHANGING PARADIGM OF TRADITIONAL EDUCATION**

**Silvija RAKUTIENĖ,**

*PhD, Associated Professor at the Department of Languages and Education,  
Lithuanian University of Health Sciences*

**Edita BUTRIMĖ (LUHS)**

Змінюються історичні та соціальні обставини, відбуваються зміни в методах викладання та навчання, зростають очікування, спрямовані на майбутніх працівників медичної спеціалізації, це створює передумови для постійного оновлення методик навчання в медичній освіті. Виникають нові потреби, які раніше не були нагальними, і нові можливості, яких у нас раніше не було.

Мета статті: розглянути можливості розвитку особистісних компетенцій у профільному ВНЗ з метою реагування на потреби сучасного суспільства. Наукові, а не рейтингово-статистичні дослідження навчального процесу та якості навчання, про які йдеться в статті, є надзвичайно корисними в контексті активного перегляду та оновлення програм, які наразі відбуваються в медичному університеті, оскільки вони могли б дати теоретичне підґрунтя для поточних процесів і вказати можливі напрямки їх подальшого розвитку.

**Ключові слова:** особистісні компетенції, конкурентоспроможність, профільне навчання, медико-санітарні дослідження, соціалізація.

Change of the historical and social circumstances, changes in teaching and learning methods, increasing expectations directed at the health professional create prerequisites for the

continuous renewal of medical education. This change brings new needs and offers new opportunities in teaching and learning process. The aim of the article: to review the possibilities of developing personal competences at a specialized university in order to respond to the needs of modern society. The article emphasizes the value of scientific research of the study process and the quality of study programs. These studies could be extremely useful and provide a theoretical basis for the ongoing process of active revision and updating of study programs which are currently being carried out at the LUHS university. They could indicate possible directions for further development as well.

**Keywords:** personal competences, competitiveness, specialized studies, health sciences studies, socializing.

**Relevance and novelty of the problem.** Change of the historical and social circumstances, changes in teaching and learning methods, increasing expectations directed at the health professional create prerequisites for the continuous renewal of medical education. This change brings new needs and offers new opportunities in teaching and learning process.

The model of traditional education is changing in order to meet global standards and in search of the most effective means and methods conditioned by liberal education opportunities, which would form a competitive professional in the field of health. In this context, the development of personal competences, which can best be realized in a specialized university through the studies of humanitarian and social subjects, is particularly relevant.

The aim of the article: to review the possibilities of developing personal competences at a specialized university in order to respond to the needs of modern society.

Research methods: analysis of scientific literature and normative documents.

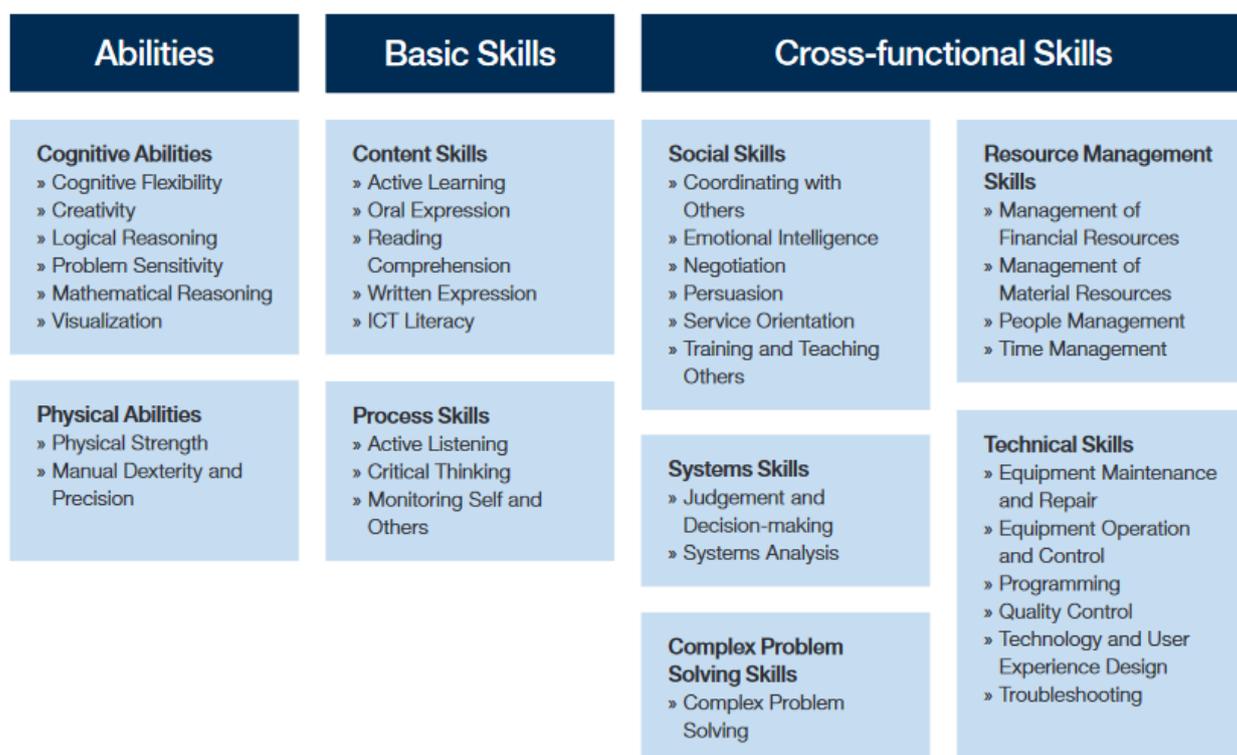
**Impact of globalization and standardization on medical education.** Globalization in the field of medicine manifests itself in the abundance of programs for international students, student exchange programs, and the migration of doctors. World Federation of Medical Education (WFME) realizing the specifics of the rapidly expanding European region (the integration of post-Soviet bloc countries into general processes) and aiming to ensure the quality of medical education, in 2007 prepared a version of global standards for improving the quality of medical education for European countries [5].

These standards emphasize that the mission and goals of the medical education institution must include such aspects as social responsibility, development of scientific research, involvement of society, preparation for continuing medical education. Communication skills, the ability to learn and develop professional qualifications throughout life are perceived as necessary competencies to ensure successful medical practice. An educational institution should promote students' critical thinking and develop problem-solving skills. Also, the student must be encouraged to take responsibility for his own learning process and be prepared for life-long independent learning. For educators, this means the need to choose appropriate teaching and learning methods and techniques based on modern theories of adult education. The principles, methods and practices of student assessment must promote learning and cover all areas – knowledge, skills and values.

**The importance of personal competences in the constantly changing labor market.** The issue of developing personal competences is extremely relevant in view of changes in the labor market and the possible preferences of employers for health professionals. Since 2005 one of the main requests of European employers was to strengthen the dialogue between study institutions and business organizations, so that specialists acquire relevant competences for the labor market.

Nowadays many organizations have clearly felt that various crises have a strong impact on their activities, and started using technologies that can help manage any crisis more effectively. It's a paradox, that the labor market of the future relies more and more on technology, but at the same time it is very human-centred. Particular attention is paid to the retraining and upgrading of the workforce. The need to be able to work remotely highlighted the importance of not only the ability to manage information technology, but also emotional intelligence. Realizing trends in personnel mobility, one must acquire skills that are easily transferable from one area to another.

In 2016 the World Economic Forum (WEF) published the document on the perspective for the labor market. There the list of basic skills related to work was provided. This list includes not only basic skills, such as creativity, the active learning ability, the ability to listen and properly express one's thoughts, critical thinking, but also cross-functional skills: social skills (cooperation, emotional intelligence, negotiation and persuasion skills, helpfulness, ability to teach others), problem solving skills, decision making skills, etc. (picture 1) [15]:



Source: World Economic Forum, based on O\*NET Content Model.  
 Note: See Appendix A for further details.

*Picture 1. Main skills related to work [15, p. 21].*

The development of personal competencies increases a person's competitiveness, the probability of successful employment and the subsequent ability to properly perform their duties.

**"Socialization" of studies as a prerequisite for developing personal competences at a specialized university.** During the last decades of the 20th century in Western countries, especially in the USA, the "socialising" phenomenon, understood and interpreted as "socialization", appeared in study

programs representing the exact sciences. There the need to educate a specialist, who has perfect professional knowledge, and also has good personal and social preparation for his future job, occurred. According to R. Williams [16], all institutions of higher education have a social and ethical responsibility to prepare students who are able to act productively and creatively in a changing world. The ability to integrate in one's activities knowledge of various disciplines becomes more important than direct subject preparation. In modern society the specialists of exact or natural sciences face more and more professional questions, related to morals and ethics, awareness of social issues, evaluation of the results of their activities and moral responsibility for them, successful and effective communication, awareness and acceptance of cultural differences.

The concept of personal competencies or soft skills includes all skills that improve a professional's performance, facilitate effective interaction with others, and complement the technical requirements needed to obtain and maintain a job. These skills are often thought of as innate personal traits, but it is recognized that people of all personality types can learn, develop, and improve constructive behaviours, thereby acquiring some skills necessary for personal career success.

In the modern perspective of a successful professional career, organizational and planning skills, the ability to learn, the ability to adapt to new situations, the ability to work independently, the ability to prepare and execute projects, initiative, entrepreneurship, the pursuit of quality work, the desire to win, decisiveness and the ability to take personal risks and responsibility are increasingly emphasized [8].

I. Zubrickienė and J. Adomaitienė [17], referring to the generalized classification of general competences presented by A. Jakūbė and A. Juozaitis [8] (table 1), emphasize that

**Instrumental competencies** are related to: a person's cognitive abilities to understand, manage and apply thoughts and ideas; methodological abilities to manage the environment: organize time, apply learning strategies, make decisions and solve problems; technological skills, which are related to the use of

technological tools, computer skills and the ability to process information; linguistic skills – oral and written communication, second language skills.

**Interpersonal competencies** are related to the ability to express feelings, critical, self-critical thinking, social skills, manifested in the ability to work in a group, be socially responsible and assume ethical obligations.

**Systemic competences** are complex abilities to combine knowledge, understanding, perception, interrelationships between whole and part, interactions; the ability to anticipate changes, improve existing systems and create new ones.

In Lithuanian scientific literature the term "personal competences" (lt. "*asmeninės kompetencijos*") is used as the equivalent of the English term "soft skills". This choice is meant to highlight the importance of these competences for the development of a person and for increasing his competitiveness.

Table 1. General competences

Instrumental competencies	Interpersonal competencies	Systemic competencies
<ul style="list-style-type: none"> <li>•ability to analyze and systematize;</li> <li>•ability to organize and plan;</li> <li>•basic general knowledge;</li> <li>•learning the basics of the specialty;</li> <li>•oral and written communication in the native language;</li> <li>•knowledge of a second (foreign) language;</li> <li>•elementary computer using abilities/skills;</li> <li>•information processing skills (ability to find and analyze information from different sources);</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>•critical and self-critical qualities;</li> <li>•group work;</li> <li>•interpersonal skills;</li> <li>•ability to work in an interdisciplinary group;</li> <li>•ability to communicate with experts in other fields;</li> <li>•ability to deal with diversity and multiculturalism;</li> <li>•ability to work in an international environment;</li> <li>•ethical obligations.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>•ability to apply knowledge in practice;</li> <li>•abilities to conduct scientific research;</li> <li>•ability to learn;</li> <li>•ability to adapt to new situations;</li> <li>•leadership/management;</li> <li>•understanding the cultures and customs of other countries;</li> <li>•ability to work independently;</li> <li>•preparation of projects and their management;</li> <li>•initiative and entrepreneurship;</li> <li>•attention to quality;</li> <li>•persistence and desire to win.</li> </ul>

Instrumental competencies	Interpersonal competencies	Systemic competencies
<ul style="list-style-type: none"> <li>•ability to solve problems;</li> <li>•ability to make decisions.</li> </ul>		

Source: A. Jakube, A. Juozaitis, [8, p. 48–49].

The university, as an educational institution, must provide opportunities for personal and professional development not only to students, but also to teachers.

The most important personal competencies of the teacher are the following:

- good communication skills, ability to express one's thoughts clearly and precisely;
- ability to motivate the learner;
- desire to learn and teach;
- persistence;
- the ability to adapt to new circumstances quickly and efficiently;
- ability to solve problems effectively;
- good cooperation skills;
- good time management skills [6].

All these skills together form the teacher whose personal competencies ensure the effectiveness of education and demonstrate the ability of a teacher to conduct the appropriate process of education.

In the document, announced in 2020 by the Minister of Education, Science and Sports of the Republic of Lithuania, “Regarding the approval of the guidelines for improving the competences of high school teachers” [18] besides the group of teaching/learning competences and the group of research competences, the group of general competences which includes digital competences, leadership competences and intercultural competence, is emphasized. The intercultural competence is manifested as:

- openness and tolerance towards different cultures and personal cultural characteristics,

- appropriate and ethical interpretation of various cultures and traditions, events and documents,

- fluent communication in professional and informal contexts.

Educational studies appearing in foreign literature often emphasize that in order to teach, it is necessary to constantly update subject knowledge, that means, to improve the necessary technical competences and educational technics [14]. However, the continuous learning and upgrading of the teacher's qualifications must be understood integrally, not by prioritizing his subject competence, but by closely linking it with personal competences.

The importance of digital competence was most highlighted by the sudden need for the ability to work remotely during the pandemic and the resulting blended learning model. Blended teaching and learning is a combination of various different aspects of learning (technologies, activities, events) that creates an optimal learning program for a specific audience. It combines various electronic teaching elements with direct (traditional) teacher lectures, consultations [1].

During two last decades distance studies applied in higher education institutions have significantly improved under the influence of modern information and communication technologies ([2], [4], [11], [12]). This can make higher education more attractive, personalised, practical and flexible and that can respond to the challenges which are facing universities and colleges nowadays. Distance studies include various learning formats, such as blended learning, flipped classroom, social and cooperative learning, simulations, game-based learning, synchronous and asynchronous video lectures, polling software or collaboration authoring tools ([3], [9], [13]).

The literature highlights not only the advantages of e-learning, but also the disadvantages. The nowadays world after the COVID-19 pandemic poses new challenges for the application of technologies in blended teaching and learning. Hodges et al. [7] claims that in 2020 distance studies deserve the status of a special event and propose to call it “emergency remote teaching”. According to the

authors, the teachers had to cope with the highest workload, as it was very important to ensure the process and content access of both synchronous and asynchronous studies in a very short time. Much of the research conducted prior to the pandemic aimed to find better possibilities for adaptation of a digital learning environment, pedagogy, objectives, content and assessment to the individual needs of a learners, in order to conduct enjoyable learning experience and to reach best possible learning outcome.

### **Discussion**

In order to better understand the causal relationship between the personal competencies of the participants in the educational process and the success of this process, it is important to conduct both qualitative and quantitative research that can confirm the impact of the teacher's personal competencies on the development of the student's personal competencies and determine the relationship between this interaction and the results achieved by students. Responding to the trends of global medical education renewal, the Lithuanian University of Health Sciences prepared strategic development guidelines for 2022-2026, which plan to study the prerequisites and opportunities for improving the personal competencies of all participants in the study process. The university has set a strategic goal "to prepare successful graduates who are ready for global challenges by creating study and work environment which is both sustainable and attractive. In this environment teachers who create new value work and develop." [10]. It is expected that in this way the quality and value of studies in biomedical sciences will increase and university become a more attractive place of study both for students from Lithuania and for international students who have a wide range of options in Eastern and Western Europe.

LUHS has created a theoretical basis for research and evaluation of the study process. Since 2008 the researchers from Department of Languages and Education conduct different researches on the study process. The results of these studies are:

- The content of learning a professional language was formulated, a model of teaching a professional language was prepared. Theoretical and empirical studies of the possibilities of creating an educational environment in the Department of Languages and Education were carried out. An overall model of the educational environment for professional language studies and the development of learning abilities has been prepared and implemented.

- A methodology for improving the quality of socialization of biomedical sciences studies based on the dimension of liberal education has been prepared. A research instrument was developed and adapted for the expression of the dimension of liberal education in the aspect of socialization of university studies in the specialized field of biomedical sciences. The instrument was validated, research has been conducted using the prepared research instrument. Conclusions relevant to the successful implementation of the educational process have been formulated.

The conducted research provides sufficient prerequisites for conducting further research on the development of personal competencies that promote the competitiveness of health professionals in the context of hybrid learning. The novelty of these studies lies in the fact that changes in traditional learning methods and learning environments will be investigated in the context of global crises, and the question of personal development promotion will be analysed in a specific environment of biomedical sciences university, having an overall educational model of teaching professional language and developing learning abilities adapted to the specifics of biomedical studies.

### **Limitations and Future Research**

The scientific research of the study process and the quality of study programs are extremely useful and provide a theoretical basis for the ongoing process of active revision and updating of study programs which are currently being carried out at the LUHS university. They could indicate possible directions for further development, and could be used to make decisions related to the

organization of university study processes. The conducted research is limited to one university however, it combines various aspects of modern studies. It is expected that on the basis of this research the quality of the studies at a specialized university will be improved. It will help to develop a biomedical science professional who meets the requirements of modern society. This research can be useful for research of other specialized university study processes as well.

### Referencies

1. Bersin J. (2004). *The blended learning book: Best practices, proven methodologies, and lessons learned*. John Wiley & Sons.
2. Butrime E. & Zuzeviciute V. (2014). *E-Learning as a socio-cultural system: towards a balanced development*: [monografija]. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing.
3. Casanova V. S. and Paguia W. M. (2022). Expectations, Experiences, and Satisfaction of the Graduate Students with Distance Online Learning Environment in OMSC Graduate School during the Covid-19 Pandemic. *Journal of Practical Studies in Education*. 3(1). 14-22.
4. Esteve-Mon F. M. Llopis-Nebot M. Á. & Adell-Segura J. (2020). Digital teaching competence of university teachers: A systematic review of the literature. *IEEE Revista Iberoamericana de Tecnologías del Aprendizaje*. 15(4). 399-406.
5. Force Developed & Karle Hans & Fenoll-Brunet Maria Rosa & Mirecka Jadwiga & Christensen Leif & Green Roger & Sayek Iskender & Segouin Christophe & Scheffner Dieter & Rossum Herman & Halila Hannu & Jensen-Dahm Christina & de Roos Paul. (2007). *WFME Global Standards For Quality Improvement in Medical Education: European Specifications*. MEDINE The Thematic Network on Medical Education in Europe. 2007.
6. Hattie J. (2009). The black box of tertiary assessment: An impending revolution. *Tertiary assessment & higher education student outcomes: Policy, practice & research*. 259. 275.
7. Hodges C. et al, 2020. The Difference Between Emergency Remote Teaching and Online Learning. EDUCAUSE Review. Retrieved from: <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>.
8. Jakubė A. & Juozaitis A. (2012). *General competencies of higher education. Methodical recommendations*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
9. Kusel J., et al, 2020. Students' Readiness for Using Digital Media and Online Learning—Comparison between Germany and the USA. *Education sciences*, 100(11). <https://www.mdpi.com/2227-7102/10/11/313>.
10. *Lithuanian University of Health Sciences Guidelines for the Strategic Development 2022-2026* [https://ismu.lt/wp-content/uploads/2022/05/SPG\\_Is%CC%8CCore%CC%87s\\_EN\\_2022-2026.pdf](https://ismu.lt/wp-content/uploads/2022/05/SPG_Is%CC%8CCore%CC%87s_EN_2022-2026.pdf)

11. Moore J. L. et al, 2011. Designing for E-learn, Online, and Distance Learning Environments: Are They the Same? *The Internet and Higher Education*. Elsevier. Volume 14. Issue 2. March 2011. Pages 129-135.
12. Morze N. & Buinytska O. (2019). Digital Competencies of University Teachers. *Universities in the Networked Society: Cultural Diversity and Digital Competences in Learning Communities*. 19-37.
13. Petrauskiene R. (2018) Elements of Gamification and Motivational Aspects. Edited by dr. Danguole Rutkauskiene and Reda Bartkute. "Advanced learning technologies. Games for Education" – *Proceedings of the international conference ALTA'2018*. Kaunas University of Technology.
14. States J. Detrich R. & Keyworth R. (2017). *Overview of Classroom Management*. Oakland, CA: The Wing Institute. <https://www.winginstitute.org/effective-instruction-classroom>.
15. World Economic Forum. (2016). The future of jobs: Employment, skills and workforce strategy for the fourth industrial revolution. *Global Challenge Insight Report*. [https://www3.weforum.org/docs/WEF\\_Future\\_of\\_Jobs.pdf](https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf).
16. Williams R. 2003. *Retooling: A Historian Confronts Technological Change*. Massachusetts: The MIT Press.
17. Zubrickienė I. & Adomaitienė J. (2016). Suaugusiųjų bendrųjų kompetencijų plėtojimas projektų metodu. *Andragogika*. (1). 148-173.
18. Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2020 m. birželio 19 d. įsakymas Nr. V-936 „Dėl Aukštųjų mokyklų dėstytojų kompetencijų tobulinimo gairių patvirtinimo“ (TAR, 2020-06-19, Nr. 2020-13518; 2023-10-19, Nr. 2023-20484).

## **ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ АБСТРАКТНИХ ПОНЯТЬ У СУБМОВІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА**

**Наталія РУКОЛЯНСЬКА**

*завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та мовної підготовки  
КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» ЗОР,  
кандидат філологічних наук, доцент*

У статті акцентовано увагу на питаннях семантичної і формальної структури правничої термінології, зокрема субмови кримінального процесуального права; досліджено базові терміни у межах лексико-семантичної категорії на позначення абстрактних понять, що функціонують в основному законодавчому документі, яким регулюються правовідносини зазначеної галузі права, – чинному Кримінальному процесуальному кодексу України. Виявлено і проаналізовано різні типи семантичних відношень між термінологічними одиницями: гіперо-гіпонімічні, антонімічні, синонімічні, також генетичні особливості термінів-слів і термінів-словосполучень.

**Ключові слова:** субмова кримінального процесуального права, базові терміни, абстрактні поняття, правнича термінологія, гіперо-гіпонімія, синонімія, антонімія, терміни-слова, терміни-словосполучення.

The article focuses on the issues of semantic and formal structure of legal terminology, in particular, the sub-language of criminal procedure law; the author examines the basic terms within the lexical and semantic category for abstract concepts which function in the main legislative document regulating legal relations in this branch of law – the current Criminal Procedure Code of Ukraine. Different types of semantic relations between terminological units are identified and analyzed: hyper-hyponymic, antonymic, synonymous, as well as genetic features of term-words and term-phrases.

**Keywords:** sublanguage of criminal procedural law, basic terms, abstract concepts, legal terminology, hyper-hyponymy, synonymy, antonymy, term-words, term-phrases.

Дослідження правничої термінології у різних площинах завжди знаходиться у полі уваги науковців. Цьому сприяють глобалізаційні світові і внутрішньодержавні зрушення, які відбиваються, передусім, на правовій системі будь-якої країни, а, отже, призводять до необхідності постійного законодавчого регулювання правовідносин, у тому числі і кримінально-правових, на що чутливо реагує термінологічний апарат цієї сфери права.

Мова права, яка складається з цілої низки субмов (мов цивільного права, кримінального права, міжнародного права, кримінального процесуального права, адміністративного права, трудового права, конституційного права та ін.) і обслуговує юриспруденцію як науку і специфічну сферу діяльності, є «одним із найбільш своєрідних комунікативних кодів, які традиційно викривуються і інституціональному середовищі» [4, с. 39], це форма існування права як такого, тому проблема її стану, якісного розвитку є однією з першочергових. Вона реалізується через фахові тексти: нормативно-правові та інші юридичні акти, юридичної науки і практики і є показником рівня розвитку правової системи України, її прозорості і легітимності.

Мову окремих українських галузей права як складових частин юридичної науки загалом, що формують її термінологічне поле, і в той же час самостійних підгалузей, що мають свій поняттєвий апарат і відповідно свою термінологію, досліджують і лінгвісти, і юристи: термінологію законодавчих текстів (М. Любченко, С. Толста), лексику кримінально-процесуального права періоду Гетьманщини (Б. Стецюк), лексику сучасних

текстів кримінального процесуального права (Н. Руколянська), поняттєвий апарат сучасного кримінального законодавства та питання удосконалення його термінології (З. Тростюк), лексику кримінального права української мови (Л. Василькова), генезу і структурно-семантичну організацію термінології сімейного права (Г. Ус), термінологію конституційного права (П. Луньо), питання формування української криміналістичної термінології (Л. Гапонова), особливості терміносистеми фінансового права (О. Шпильківська) та ін.

*Метою* нашої розвідки є дослідження базових термінів на позначення абстрактних понять у субмові кримінального процесуального права. Джерельною базою стали Кримінальний процесуальний кодекс України [2] та коментар до нього [5].

Поділяючи точку зору Н. Артикуци, вважаємо, що «мова права – історично сформована сукупність спеціальних мовних засобів (лексичних, фразеологічних, граматичних, стилістичних), які забезпечують комунікативні потреби у правовому житті суспільства» [1, с. 132].

Термін *субмова права* визначаємо як сукупність усіх мовних засобів, які використовуються у професійно обмеженій правовій сфері комунікації для досягнення порозуміння між її суб'єктами і мають свою специфіку, до такої субмови відносимо і кримінально-процесуальну. Субмова кримінально-процесуального права – це передусім мова Кримінального процесуального кодексу України та інших нормативно-правових актів, що обслуговують цю галузь права, а також наукова і навчальна кримінально-процесуальна література. Вона як мова спеціального призначення, яка реалізується через правовий текст, є частиною загальнолітературної мови, але має низку специфічних особливостей, властивих для мови права.

Сучасна українська термінологія кримінального процесуального права становить систему як на логіко-поняттєвому, так і на мовному рівнях, дослідження її семантичної структури передбачає опис її лексико-

семантичних категорій (далі – ЛСК), оскільки їх термінологічне наповнення є номінативним виразником категоріально-поняттєвого апарату цієї галузі.

До лексико-семантичної категорії на позначення *базових абстрактних понять кримінального процесуального права* належать терміни, які охоплюють широке коло процесуальних явищ, властивостей, ознак, станів, дій, що мають узагальнене значення, тобто ті, що «називають абстрагований предмет, який фактично не існує, а є витвором людського мислення» [3, с. 21]. Наприклад, *презумпція невинуватості* – «принцип кримінального процесу, згідно з яким підозрюваний, обвинувачений, підсудний вважається невинним, поки його вину у скоєнні злочину не буде доведена в передбаченому законом порядку і визнана вироком суду, що набрав законної сили» [8, с. 524]; *змагальність* – одна із засад кримінального провадження, що передбачає «самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими Кодексом» [2, с. 18]. За кількісною ознакою ця ЛСК досить чисельна, що пов'язано, на нашу думку, із загальномовною тенденцією щодо переважання такого типу слів у науковому та офіційно-діловому текстах.

У межах ЛСК між її одиницями наявні різні типи семантичних відношень: гіперо-гіпонімічні, антонімічні, синонімічні. Так, термін *підсудність* зі значенням «сукупність юридичних ознак кримінального правопорушення (місце його вчинення, зв'язок кримінальних правопорушень між собою і їх співвідношення за тяжкістю та часом вчинення; його кваліфікація (віднесення до корупційних злочинів) у сукупності з однією з умов щодо особи обвинуваченого, розміру предмета злочину, завданої ним шкоди чи особи, щодо якої його вчинено) та деяких ознак самого кримінального провадження (місця закінчення досудового розслідування, можливості здійснити судове провадження у даному суді, місця проживання обвинуваченого, більшості потерпілих або свідків, а також інстанції судового

провадження), згідно з якою кримінальний процесуальний закон визначає, який суд має право і зобов'язаний здійснювати щодо конкретного кримінального правопорушення кримінальне провадження по суті та провадження з перегляду судового рішення» [5, с. 32] є гіперонімом до *предметна підсудність (родова підсудність), персональна підсудність, територіальна підсудність, спеціальна підсудність, підсудність за зв'язком проваджень, альтернативна підсудність*; термін *стадії кримінального процесу* зі значенням «самостійні, пов'язані між собою кримінально-процесуальними нормами частини кримінального процесу, розмежовані одна від одної підсумковим процесуальним рішенням, які характеризуються безпосередніми завданнями, що впливають із загальних завдань судочинства, колом органів і осіб, учасників у провадженні по справі, порядком виконання процесуальних дій і характером кримінально-процесуальних відносин» [2, с. 13] є гіперонімом до *основні стадії кримінального провадження (досудове розслідування (дізнання, досудове слідство), віддання до суду, судове провадження, апеляційне провадження, касаційне провадження, виконання вироку), виключна стадія кримінального провадження (перегляд судових рішень у порядку виключного провадження)*; термін *права учасників кримінального провадження* зі значенням «норми системи права, що регулюють відносини, які виникають у процесі розслідування злочинів, розгляду кримінальних проваджень» [9, с. 234] є гіперонімом до *права свідка, права обвинуваченого, права потерпілого, права понятих, права захисника, права підозрюваного, права прокурора, права обвинувача, права законного представника потерпілого, права законного представника неповнолітнього підозрюваного, права законного представника підозрюваного, права законного представника обвинуваченого, права перекладача, права спеціаліста*.

У межах розглянутих родо-видових парадигм між термінами виявлено синонімічні (*принципи судового провадження = принципи кримінального*

*судочинства, завдання кримінального судочинства, предметна підсудність = родова підсудність, права прокурора = права обвинувача) й антонімічні (права захисника ≠ права прокурора) зв'язки.*

Структурно терміни цієї ЛСГ репрезентовані термінами-словами, як простими, так і складними (*правосуддя, колегіальність, одноособовість, показання, недоторканність, провадження*), які за походженням є питомими, а також великою кількістю різних за кількісним складом та способом поєднання термінами-словосполученнями (*оперативно-розшукова діяльність, кримінально-процесуальне провадження, процесуальна самостійність і незалежність слідчого, статус слідчого, процесуальний контроль, права потерпілого, принцип кримінального процесу, процесуальний примус, кримінально-процесуальне законодавство, інститут слідчих (розшукових) дій, інститут звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, недоторканність особи, сторона обвинувачення, гіпотеза правової норми*) з кількісною перевагою останніх.

Терміни-слова на позначення базових абстрактних понять галузі утворені за допомогою іменникових абстрактних суфіксів **-ість, -ств(о), -нн(я), -тт(я)**, наприклад: *судочинство, розслідування, диспозитивність, каяття*, або інших засобів (основоскладання, нульова суфіксація): *правопорядок, примус*.

Особливістю складених термінів аналізованої ЛСК є те, що їх базові слова – це переважно назви загальнонаукових (міжнаукових) понять, які набувають ознак базового кримінально-процесуального терміна лише у складі словосполучення. Так, наприклад, лексема *захід* як «сукупність дій, засобів для досягнення, здійснення чогось» [6, т. 2, с. 110] є компонентом таких кримінально-процесуальних термінів *запобіжні заходи, примусові заходи, заходи забезпечення безпеки, заходи відшкодування шкоди, заходи реабілітації щодо обвинуваченого*; лексема *норма* як «звичайний, узаконений, загальноприйнятий, обов'язковий порядок, стан і т. ін; правило,

стандарти» [6, т. 2, с. 891] є компонентом таких кримінально-процесуальних термінів *кримінально-процесуальна норма – уповноважуюча кримінально-процесуальна норма, зобов'язуюча кримінально-процесуальна норма, забороняюча кримінально-процесуальна норма.*

До складу термінів-словосполучень на позначення абстрактних понять КПП можуть входити як питомі (*недоторканність житла, державне обвинувачення, непорушність права власності, незалежність слідчого*), так і запозичені з інших мов (*процесуальні гарантії, принципи кримінального процесу*) одиниці.

Серед термінів цієї ЛСК є як багатозначні, так і однозначні одиниці зі значною кількісною перевагою останніх. Так, *тримання під вартою* є «виключним і найбільш суворим запобіжним заходом, котрий застосовується тоді, коли є всі підстави вважати, що інші, менш суворі запобіжні заходи можуть не забезпечити виконання підозрюваним, обвинуваченим процесуальних обов'язків і належної поведінки» [5, с. 344]; *кримінальне провадження за нововиявленими обставинами* – «форма перегляду судових рішень, що набрали законної сили, завданнями якого є перевірка законності, вмотивованості, обґрунтованості та справедливості судових рішень, що набрали законної сили; виявлення та виправлення судових помилок та порушень закону; забезпечення захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, недопущення незаконного і необґрунтованого обвинувачення, засудження та обмеження їх прав і свобод» [5, с. 686]; *таємниця наради суддів* – один із найважливіших процесуальних засобів, що забезпечує ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого вироку відповідно до внутрішнього переконання суддів і в точній відповідності із законом [5, с. 604]; *предмет доказування* – коло обставин, які належить встановити у будь-якому кримінальному провадженні [5, с. 207]; *диспозитивність* – як засада кримінального провадження є «правом суб'єктів кримінального провадження самостійно або за допомогою захисників,

представників обирати засоби реалізації своїх матеріальних і процесуальних прав, використовувати за власним розсудом форми захисту, передбачені законом, реалізовувати свої суб'єктивні права та законні інтереси в межах і в спосіб, передбачені законом» [5, с. 72]; *амністія* – 1) акт найвищого органу державної влади, що передбачає повне або часткове звільнення від покарання, а також пом'якшення покарання щодо тих чи інших груп засуджених; 2) закриття кримінального провадження на будь-якій його стадії; 3) *перен.* помилування, прощення [7, с. 68]. Виявлено, що однозначними є передусім складені одиниці, що й фіксують фахові джерела.

Таким чином, у результаті аналізу термінів на позначення базових абстрактних понять субмови сучасного українського кримінально-процесуального права, які виокремили до окремої лексико-семантичної категорії, виявлено, що вони неоднорідні за своїм семантичним наповненням, походженням і структурою, проте переважають однозначні власне українські складені одиниці. У межах категорії мають різні види системних зв'язків між їх компонентами: гіперо-гіпонімічні, синонімічні, антонімічні, що є виявом системності усієї сукупності базових термінів сфери функціонування сучасного українського кримінально-процесуального права. Перспективами дослідження вбачаємо детальний аналіз структури і парадигматичних зв'язків у межах інших лексико-семантичних категорій термінів субмови зазначеної галузі права.

#### **Список використаної літератури**

1. Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія: Навчальний посібник. Київ: Стилос, 2002. 198 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України (редакція від 01.09.2023р.). Суми : ТОВ «ВВП НОТІС», 2023. 424 с.
3. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ, 1983. 260 с.
4. Любченко М. Мова і право: питання співвідношення. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2 (81). 2015. С. 36-44.
5. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / За редакцією С. В. Ківалова та С. І. Кравченко. Одеса : Фенікс, 2020. 924 с.

6. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Видавництво «АКОНІТ», 2001. Т. 1-4.
7. Словник іншомовних слів: 23 000 слів і термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ: Довіра, 2000. 1018 с.
8. Юридичний словник-довідник: За ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Феміна, 1996. 696 с.
9. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, Т. П. Базова, П. П. Андрушко та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид., стереотипне. Київ: Либідь, 2004. 320 с.

## **МОВНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У СУЧАСНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ**

**Наталія СЕРГІЄНКО**

*викладач кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних  
дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

У статті досліджено мовні аспекти юридичної термінології у сучасному законодавстві. Визначено поняття юридичних термінів, їх риси та особливості функціонування. Установлено, що юридичні терміни мають бути чіткими, стислими, логічно правильними, однозначними, а також охоплювати найголовніші характеристики предмета або явища. Виділено мовні проблеми, пов'язані із застосуванням юридичної термінології в текстах нормативно-правових актів. Основними проблемами юридичної термінології є юридичний переклад законодавчих термінів; невідповідність юридичних термінів нормам української літературної мови; відсутність уніфікованості термінів, що наявне при перекладі законодавчих актів; невмотивованість використання іноземних термінів при перекладі; багатозначність термінів та їх неоднозначне застосування у законодавстві. Виявлено особливості значення юридичної термінології у функціонуванні права.

**Ключові слова:** юридична термінологія, законодавчий термін, нормативно-правовий акт, іншомовний термін, юридичний переклад, законодавство України.

The article examines linguistic aspects of legal terminology in modern legislation. The concept of legal terms, their features and peculiarities of functioning are defined. It is established that legal terms should be clear, concise, logically correct, unambiguous, and also cover the most important characteristics of the subject or phenomenon. Linguistic problems associated with the use of legal terminology in the texts of normative legal acts are highlighted. The main problems of legal terminology are the legal translation of statutory terms; inconsistency of legal terms with the norms of the Ukrainian literary language; lack of uniformity of terms, which is present in the translation of legislative acts; unmotivated use of foreign terms during translation; ambiguity of terms and their ambiguous application in legislation. The peculiarities of the meaning of legal terminology in the functioning of law have been revealed.

**Keywords:** legal terminology, legislative term, legal act, foreign language term, legal translation, legislation of Ukraine.

Розвиток сучасного національного законодавства тісно пов'язаний перш за все зі змінами, що відбуваються в нашому суспільстві. В умовах воєнного стану наша держава приймає низку нових правових актів. Законодавча система активно розвивається, відповідаючи на виклики реалій життя. Важливе значення має впорядкування юридичної термінології. А вироблення сталої системи юридичних понять і термінів мусить стати одним із пріоритетних напрямів правових реформ.

Питання лінгвістичних особливостей юридичної термінології не отримало належного висвітлення та комплексного розгляду в наукових дослідженнях українських учених, тому метою цієї статті є виявлення та аналіз основних мовних аспектів сучасної юридичної термінології.

Юридична термінологія тривалий час привертає увагу і юристів, і лінгвістів. Науковці сьогодні продовжують активно досліджувати різні аспекти юридичної термінології. На думку юристів, мова – це перш за все спосіб матеріалізації думки і волі законодавця. Саме у сфері законодавства від правильності формулювань та використання термінології залежить чинність правових норм. Ступінь розробки та упорядкування юридичної термінології – важливі показники розвитку держави, суспільства, нації.

Проблемами мовних особливостей законодавства постійно займаються багато вчених і дослідників, зокрема: Ю. О. Тихомиров, А. С. Піголкін, К. К. Панько, О. А. Ушаков, Д. В. Чухвичев та інші.

І. Огієнко, розмірковуючи над проблемами української юридичної термінології, зауважив: «Термінологія не постає відразу, а звичайно витворюється самим народом упродовж віків духовного життя, потребує традицій для свого усталення». Правознавці Г. Доле, Г. Кіндерман, В. Гедеман вважають, що при створенні системи законодавства для точності та повноти правового регулювання треба використовувати спеціальну мову, яка не може і не повинна бути зрозумілою людям без відповідної спеціальної юридичної підготовки. Існує і протилежна думка: вчені П. І. Стучка,

А. В. Луначарський та багато інших вважали, що застосування в тексті законів тільки юридичних понять, що не є зрозумілими для простих людей, небажано, бо закон має бути написаний саме літературною мовою, мовою конкретного суспільства.

Термін характеризується як слово або словосполучення, яке виражає спеціальне поняття. Головними ознаками терміна є конкретна сфера його застосування і точне співвідношення слова та об'єкта дійсності, що ним відображається.

Під юридичним терміном науковці розуміють слово або словосполучення, що позначає спеціальне поняття правової сфери та має визначення в юридичній літературі (законодавчі акти, термінологічні словники, наукові праці тощо). Система нормативних юридичних термінів утворює термінологію законодавства. Значну роль у розвитку юридичного терміну відіграє поняття, яке може відрізнитися від нього. Термін допомагає передати правову інформацію та розрізнити юридичні поняття. Перш ніж сформулювати визначення термінів, необхідно якомога глибше і детальніше вивчити наявні поняття на теоретичному і практичному рівнях.

Юридичний термін за походженням може бути питомим національним (відповідач, держава, закон, заповіт, злочин, суд, уряд) або запозиченим, наприклад, авізо (італ.), бойкот (англ.), вексель (нім.), евтаназія (грец.), ембудсмен (швед.), юриспруденція (лат.). На основі поєднання національних та запозичених термінів утворено значну кількість юридичних термінів (експертний висновок, імунітет свідка, кримінально-виконавче право). Особливий вид запозичень – інтернаціональний термін латинського і грецького походження (адвокат, алібі, інавгурація, конституція, політика, юстиція). Власне, й саме слово термінологія складається з латинського елемента *terminus* – межа, та грецького *logos* – вчення.

Найбільш поширені юридичні терміни та усталені словосполучення часто вживають без перекладу і передають за допомогою трансформації: де-факто, де-юре, персона нон грата тощо.

За структурою юридичний термін може бути простим (слово) або складним (словосполучення), що характерно і для української, і для англійської мов. Терміни-слова за лексико-граматичною належністю поділяють на іменники, прикметники, дієслова та прислівники. Термінологічні сполучення можуть бути дво-, три-, чотири- і багатокomпонентними (права людини, притягнення до кримінальної відповідальності).

Серед юридичної термінології дедалі більшого поширення набувають скорочені форми – абрєвіатури (Європарламент, Інтерпол, НАТО, ОБСЄ, Мін'юст, ЦГВК).

Враховуючи вищезазначені мовні дослідження, можна сказати про інтенсивний розвиток юридичної термінології протягом останніх десятиліть. Це пов'язано з глобалізацією світового розвитку, а також зі становленням і виділенням окремої мовознавчої галузі – юридичної лінгвістики, де і зосереджені всі наукові розробки актуальних проблем юридичної термінології.

Законодавчі визначення мають бути однозначними, чіткими, стислими, логічно правильними, точними та охоплювати найбільш істотні характеристики предмета або явища. Для позначення понять слід уникати омонімів, паронімів. Якщо наявні синоніми, то потрібно вживати те слово, яке найповніше відбиває сутність конкретного явища, певної правової категорії. Але у науковій літературі та чинних законах часто трапляються синонімічні терміни: виняткова підсудність, виключна підсудність; термін, строк; вогнепальна зброя, вогнестрільна зброя тощо. Дуже поширеними є пароніми: страхувальник (юридична особа, яка уклала зі страховиками договір страхування), страховик (юридична особа, створена для здійснення

страхової діяльності), страхувач (юридична особа, яка здійснює страхові операції і бере участь у лізинговій діяльності).

Терміни мають бути простими і зрозумілими. Незважаючи на складність юридичної термінології, законодавцеві потрібно прагнути до того, щоб слова і вирази закону давали правильне уявлення про зміст його норм. Тому необхідно віддавати перевагу тим термінам, які вже визнані й апробовані на практиці. Так, за словами відомого німецького правознавця Р. фон Ієрінга «чим простіша конструкція, тим вона більш досконала, прозора і природна».

До помилок у розумінні нормативних приписів законодавчих документів призводять конструкції, що містять тавтологію. Наприклад, забезпечення безпеки людини, відшкодування шкоди в разі ушкодження тощо. Необхідно також зазначити, що юридична термінологія повинна бути усталеною, зміст не повинен змінюватися з прийняттям кожного нового законопроект, також не треба допускати багатозначного читання й розуміння. Проте вищезгадана вимога зовсім не означає відсутності змін у терміносистемі. Звичайно, розвиток суспільних відносин викликає необхідність вживання нових слів.

Текст нормативного акту не повинен допускати вживання іноземних слів і термінів при наявності таких самих слів і термінів в українській мові за умови, якщо вони є природними для сучасної української термінології. Необхідно також повністю вилучити вживання русизмів, що, на жаль, досить часто трапляються в мові українського законодавства. Відомий український мовознавець С. Караванський у роботі «Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я»» подає великий перелік дієприкметників-русизмів, що містять нормативно-правові акти України, і нормативні українські відповідники. Наприклад, блокуючий – що блокує, здатний блокувати, блокувальний, для блокування; домінуючий – що домінує, найбільш поширений, здатний домінувати, панівний.

Надзвичайно важливою вимогою є також єдність юридичної термінології, що полягає у тому, що правовому поняттю повинен відповідати той самий термін у нормативних актах, а різні поняття, відповідно, не слід позначати одним терміном. Порухення цієї вимоги можна побачити при порівнянні текстів Цивільного та Господарського кодексів.

Зміст юридичного визначення полягає в тому, щоб розкрити значення поняття, зазначеного в терміні, також сприяти правдивому відображенню правової дійсності, відокремити один термін від іншого.

У сучасному законодавстві можна виокремити певні проблеми, пов'язані із застосуванням юридичної термінології в текстах нормативно-правових актів: відсутність чіткості у використанні юридичних термінів у законах та статутах; непослідовність у використанні термінології законодавцями; неточні визначення термінів; змішування понять; використання термінів, що не відповідають нормам сучасної літературної мови; проблеми юридичного перекладу законодавчих термінів; відсутність уніфікованості термінів, що вживаються в оригіналі та перекладі; відсутність чіткого розмежування значень термінів вітчизняної та європейської правових систем.

Правильність перекладу юридичної термінології надзвичайно важливе. Багато термінів, які трапляються в правових актах Європейського Союзу, не мають відповідників в українській мові, тому перекладачам доводиться витратити багато зусиль, щоб запропонувати якісний і правильний переклад невідомих понять українською мовою. Проблема гармонізації термінологічного складу українського законодавства із законодавчими актами Європейського Союзу викликана в Україні також певними позамовними факторами: відсутністю системних підходів до творення юридичної термінології, недостатністю у розробленні власних українських термінологічних стандартів. Тому проблеми юридичного перекладу треба вирішувати практично: залучати до процесу і юристів, і мовознавців.

Перекладачі-лінгвісти мають розуміти специфічні особливості юридичної термінології, а правознавці – не ігнорувати мовні правила.

Необхідно зазначити, що українське законодавство перенасичене термінами іншомовного походження. Більшість із них можна легко замінити питомими українськими термінами: «мер» – «голова міста»; «бартер» – «товарний обмін».

Щоб доречно і правильно вживати іншомовні терміни в юридичних документах, необхідно дотримуватись наступних правил:

1) якщо іншомовний термін має український відповідник, використовувати його не треба. Такі запозичення дуже часто використовують без потреби в мові законодавчих документів і можуть бути замінені українськими відповідниками: лімітувати – обмежувати; ідентичний – однаковий, дебати – обговорення;

2) іншомовні терміни необхідно вживати правильно і точно, відповідно до тих значень, які зафіксовані у термінологічних словниках;

3) не треба вживати в одному тексті на позначення одного поняття запозичений термін та його український відповідник. Законодавець мусить надати перевагу одному з двох слів і послідовно використовувати його в усіх законодавчих актах.

Актуальним питанням правничої діяльності є використання неоднозначної юридичної термінології в текстах нормативно-правових актів. При вираженні певного поняття необхідно послідовно вживати один термін, а при вираженні різних понять – використовувати, відповідно, різні терміни. Прийняті закони мають бути термінологічно сумісними, містити бездоганні визначення, бути уніфікованими та універсально застосовуватися у різних сферах законодавства. Будь-яке неточне використання терміна може призвести до неправильного тлумачення відповідних норм права.

Отже, юридична термінологія сучасного законодавства потребує постійної уваги правознавців і мовознавців. Через адаптацію українського

законодавства до європейського права необхідна уніфікація, систематизація та впорядкування юридичної термінології, що використовується вищезазначеними правовими системами. Необхідно враховувати відповідність не лише форми термінів, а й змісту юридичних понять. Розробка правил та відповідних принципів щодо унормування юридичної термінології сприятиме процесу інтеграції українського законодавства до європейської правової системи. Тільки за умов тісної співпраці мовознавців, які мають дати мовну оцінку термінам, визначити їх нормативність чи відхилення від нормативних української мови, а також юристів, які розуміють тонкощі вживання певних термінів у практичній діяльності, логіку їх утворення, можна внормувати юридичну термінологію. Доцільно вживати заходи з метою створення сприятливих умов для формування усталеної системи юридичних термінів, забезпечити потреби в україномовних довідниках, тлумачних словниках з юриспруденції.

#### **Список використаної літератури**

1. Артикуша Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення. *Наукові записки нац. ун-т «Києво-Могилянська академія»*. Київ. 2009. Т. 90: Юридичні науки. С. 41.
2. Ієрінг Рудольф фон. Юридична техніка. М. 2008. Випуск 18. 231 с.
3. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я». Київ. 2001. 233 с.
4. Кияк Т. Р. Функції та переклад термінів у фахових текстах. *Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2007. №32. С. 104-108.
5. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія. Харків. 2015. 280 с.
6. Скакун О. Ф. Методологічні проблеми правової науки: матеріали міжн. наук. конференції. Харків. 2003. С. 102-105.
7. Трач Н. С. Термінологія сучасного законодавства України. *Наукові записки Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія»*. Київ. 2003. Т. 22. С. 28.

# СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЧИННИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

**Ірина СКОВРОНСЬКА**

*кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземних мов  
та культури фахового мовлення Львівського державного університету  
внутрішніх справ*

Сучасність створює обставини, які часто є викликами не лише з позиції умов проживання на території тих чи інших країн, але й стають вже проблемами суто екзистенційними для їх народів та національностей. Вже майже два роки Україна і українці є щитом для світу у боротьбі проти безжального, звироднілого, зажерливого ворога – росії. Мета цього агресора не змінилася: загарбати землі і зламати українців, знищити наш генофонд. Тому такими важливими є процеси, що відбуваються як у державі, так і поза її межами. Стрімкі зміни в історії розвитку нації спостерігаються в етнокультурній палітрі безпосередньо в країні, що певним чином впливає на і на суспільно-політичні процеси поза її межами, там, де українці становлять значний прошарок серед корінного населення. Вимушена еміграція мільйонів українців через війну якісно поповнила населення країн світу. Виїхала працездатна, кваліфікована частина, маленькі діти та їх матері. Не пориваючи зв'язків з етнічною Батьківщиною, насамперед через засоби масової інформації, українці мають змогу відчувати постійний зв'язок із рідною країною.

**Ключові слова:** Україна, українці, національна ідентичність, етнічна свідомість, еміграція, іммігранти, преса, засоби масової інформації.

Today's circumstances often pose challenges not only in terms of living conditions in certain countries, but also become purely existential problems for their peoples and nationalities. For almost two years now, Ukraine and Ukrainians have been a shield for the world in the fight against a ruthless, degenerate, greedy enemy – Russia. The goal of this aggressor has not changed: to seize land and break Ukrainians, to destroy our gene pool. That is why the processes taking place both inside and outside the country are so important. Rapid changes in the history of the nation's development are observed in the ethno-cultural palette in the country itself, which in a certain way affects socio-political processes outside of it, where Ukrainians constitute a significant layer among the indigenous population. The forced emigration of millions of Ukrainians due to the war has qualitatively replenished the population of countries around the world. The able-bodied, skilled part of the population, young children and their mothers left. By maintaining ties with their ethnic homeland, primarily through the media, Ukrainians are able to feel a constant connection to their country.

**Keywords:** Ukraine, Ukrainians, national identity, ethnic consciousness, emigration, immigrants, press, mass media.

**Мета статті.** Оскільки ефективність впливу ЗМІ на свідомість та самосвідомість, як стверджує ряд дослідників, з огляду на сучасні обставини становить особливий об'єкт зацікавлення, то з цією метою вкрай необхідним є вивчення засобів досягнення цього впливу, зокрема мовних. Лише таким

чином можна відтворити рівень ефективності взаємодії засобів масової комунікації з етнічною свідомістю читачів.

**Стан дослідження.** «Етнічний ренесанс у нашій державі, – як стверджувала наприкінці ХХ століття мовознавиця О.Гриценко, – по-перше, значно підняв шкалу зацікавленості українством у світі; по-друге, поширив коло доступної зарубіжної наукової літератури й архівних джерел, по-третє, зробив можливим активне дискутування проблем української діаспори та її зв'язків з Україною на численних зібраннях науковців, громадських і політичних діячів діаспори та України» [1, с. 10]. Мовна свідомість та мовне висловлювання, процеси, що пов'язані з їх породженням, стали також об'єктом вивчення у психолінгвістиці. Найбільш реальний погляд на мову та способи зміни переконань за допомогою психолінгвістичного програмування належить Р. Ділтсу. Він вивчив і систематизував досвід вчених-психолінгвістів Н. Хомського, Д. Гріндера, М. Еріксона, Дж. Лаборде і вибудував власну теорію, яка базується на результатах дослідження того, яким чином уміле використання мови та мовлення дає можливість здійснювати вплив на інших людей. Мова є одним із ключових компонентів, з яких ми будуємо наші внутрішні моделі світу. Вона здатна здійснювати величезний вплив на те, як ми сприймаємо реальність і реагуємо на неї. Саме тому наш ворог прагне насамперед знищити нашу мову. Як писала Ліна Костенко: «Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову» [2].

**Виклад основного матеріалу.** Сучасна лінгвістика у своїй динаміці та розвитку опирається на твердження про те, що пізнання мови бере початок від пізнання її носія, реального і дійсного користувача. Такий погляд на цю проблему в сучасному мовознавстві пов'язуємо насамперед з ім'ям О. Потебні [3]. Він зазначав, що знання людей про світ не є тотожними, і це відображається на тому змісті, який вони вкладають у слова. В етнолінгвістичних працях науковця значну увагу приділено вивченню образів, які відображають дійсність у дзеркалі етнічних пріоритетів, що є

особливою формою зберігання знань людини про навколишній світ і про саму себе.

Рідна мова має найтісніший і щоденний зв'язок із нашим життям, з життям суспільства і нації, – зазначав Ш. Баллі. Раптові зміни, такі, які спостерігаємо у політиці, праві і навіть моралі, невідомі для мови. Звідси випливає, що мова прекрасно може відображати колективне мислення, яке з плином часу зазнало глибоких змін.

Історичні матеріали переселення та еміграції українців до інших країн свідчать, що на першому етапі постала проблема оволодіння іноземною мовою, на другому – проблема збереження та повнокровного функціонування української мови у чужомовному середовищі.

Одним із найбільш складних етапів в оволодінні іноземним мовленням є те, що об'єктивний зміст думки позбавлений однозначного зв'язку з мовною формою вислову. Якщо тотожний зміст у рідній мові позначається одними, а в іноземній мові – іншими знаками, або ще гірше – стосується різних мовних категорій, то мовні зразки однієї мови неминуче вступають у протиріччя і конкуренцію з наново засвоюваними зразками іноземної мови.

Правильне орієнтування на засвоєння та розуміння мови починається з розуміння процесу відображення того чи іншого явища об'єктивної реальності. Жодне слово однієї мови не повідомляє про предмет те ж саме, що і слово, яке позначає те ж саме у іншій мові. Зміст формальних структур мови, її власне мовне значення І. Гальперін називає «мовною свідомістю». Поняття «мовна свідомість», на відміну від інших слів і від інших видів суспільної свідомості, підкреслює і ту найважливішу обставину, що воно є змістовим утворенням, відображенням не лише речей самих по собі, а таких суспільних уявлень про речі, які обов'язкові при будь-якому мовленнєвому повідомленні цією мовою.

Позамовний зміст і формальні структури мови тісно пов'язані з мовною свідомістю і з особливостями її відображення. Мовна свідомість народу формується стихійно для носія мови.

Між мовною особистістю і національним характером існує глибинний зв'язок. Тісне поєднання мови й етносу, мови й національної ментальності є особливо важливими у плані відображення національного самоусвідомлення кожного народу. Гіркий досвід, який отримують українці в часі війни показує, що усвідомлення себе як представника української етнічної спільноти виникає іноді лише у випадку втрати етнічної Батьківщини. Однак воно сприяє природньому породженню нестримного бажання зберегти рідну мову та культуру у чужомовному середовищі. Ось чому надзвичайно важливо підтримувати, щоб в подальшому зберегти престиж володіння і вивчення української мови в зарубіжних країнах. Важливу позитивну функцію у розв'язанні зазначеної проблеми відіграють українські засоби масової інформації та діаспорна преса (зокрема преса США і Канади), а також та багаточисельна громада, яка у імміграції творить єдину українську спільноту.

Преса – особлива форма мовного спілкування, яка подає новини у формі, властивій лише мові газет і журналів. Вміння уважно ставитись до слова, усього багатого спектру мовних засобів, враховуючи соціальний фактор, попит та інтереси читачів – є найважливішими складовими успіху публіциста. Для того, щоб вдосконалювати газетну практику, необхідний комплексний підхід до її вивчення. Це стає можливим лише з допомогою соціолінгвістичного аналізу газети – комплексного вивчення мовних особливостей різних її типів на основі лінгвістики, соціології та психології. Необхідно також враховувати етнічний фактор й інтерпретувати газетний матеріал так, щоб він був адекватно сприйнятий. Адже міру інформативності тексту зумовлюють його інтернаціональні характеристики та властивості, які

сприяють або перешкоджають адекватному розумінню газетного повідомлення.

Мова українців, які проживають за кордоном, містить чималий відсоток одиниць, які з'явилися як наслідок зв'язку української мови з оточенням у цих країнах. Тому існує розбіжність між українською мовою як державною мовою України і її, скажімо, американським чи канадським варіантом. Проте фундаментальний лексичний склад обох варіантів залишається незмінним, що становить основу взаєморозуміння українців України й етнічних українців у країнах світу не лише у вільному спілкуванні, але й на рівні мови газет і журналів, засобів масової інформації. «Мова на шпальтах газет, реалізуючи те, що характерне для мови як системи в цілому, – зазначає О.Сербенська, – найбільшою мірою визначає соціальну практику народу і його окремих груп, можливо, найбільше визначає рівень духовної культури суспільства, ту моральну атмосферу, яка свідчить про його життєдіяльні сили, здатність до самозбереження, акумулює в своїх знаках його генетичну силу» [4, с. 16].

Водночас перед українськими спільнотами в інших країнах постає гостро проблема видання власних пресових видань. Це зумовлено: 1) потребою інформувати населення цих країн про події і проблеми в українській спільноті та в Україні; 2) потребою інформувати етнічних українців діаспори, які не володіють українською мовою. Тут значущими стають діаспорні двомовні періодичні видання, що мають за мету плекати і поширювати українську історію і культуру. «Для ідейного громадянина не вистачає читання тільки англомовної преси, він читає й українську. Чому? Бо там не лише новинки з широкого світу, але й душа українська, погляд на справу український, та слово рідної мови, там вічний монумент ідеалів українського народу. Хто з молодих зрікається читати свій часопис..., засуджує себе на зречення народних ідеалів...» [5, с. 101].

Найперше завдання, яке ставить перед собою преса України та діаспори, скажімо, США і Канади, – це виконувати «місію будителя людського в людині». Професор Й. Лось трактує сучасну публіцистику як «словесну сферу моделювання свідомості, динамізму людського духу, політичне й морально-філософське освоєння історії та актуальної суспільної практики, всеохопний засіб формування особистості, площину вияву інтересів та вартостей людей, соціальних груп та націй, вияв їх культурної ідентичності» [6, с. 466].

Коли завданням автора літературного чи публіцистичного дискурсу є вербальне відтворення чужої культури, у тексті варто залишити ті національно-специфічні елементи, які допоможуть передати колорит даної нації так, щоб реципієнт міг зрозуміти суть та зміст тексту в усій повноті. Кожному народові властиві неповторні асоціації образного мислення, які закріплюються в мовній системі і становлять її національну специфіку. Етнічна свідомість базується передусім на рідній мові. За твердженням Є. Верещагіна, у парі *мова-культура* саме культура є визначальною ланкою. При зміні культури змінюється і мова, але не навпаки. Процеси адаптації іммігрантів у чужомовному середовищі тісно пов'язані з поняттям білінгвізму, який являє собою психічні механізми (знання, вміння, навички), що дозволяє людині відтворювати і породжувати мовні вислови, які послідовно належать до двох мовних систем.

Відмова від рідної мови і перехід повністю на іншу мову є наслідком мовної асиміляції, що призводить до втрати усвідомлення своєї етнічної приналежності. Як запобіжний засіб у цьому виступають різноманітні заходи, які проводяться з метою збереження мови і традиційної культури, а також періодичні видання рідною мовою, радіопередачі, діяльність школи та церкви тощо.

Слід зазначити, що українська мова в середовищі українських іммігрантів у зарубіжних країнах виконує, на наш погляд, такі функції:

1. Є основною ознакою вираження українцями своєї етнічної приналежності.

2. Є важливим засобом комунікації між українцями України і зарубіжних країн.

3. Істотно доповнює суто номінативний склад іноземних мов, зокрема англійської, власне українськими реаліями з їх етнокультурними особливостями.

«Незважаючи на те, – зазначає Ю. Жлуктенко, – що переважна більшість канадських українців настільки вільно володіє англійською мовою, що може нею висловити будь-яку думку, вживання в їх англійському мовленні українізмів не зменшується. Очевидно, причиною тут є не те, що не вистачає англійських номінативних засобів, чи вони не вміють їх дібрати. Більшість українізмів – це позначення тих реалій, які відображають важливі етнічні ознаки української етнічної групи – їх культурну й історичну спадщину. І тому навіть якщо який канадець українського походження вже цілком перейшов на англійську мову і втратив свою етнічну, як активний спосіб спілкування, самосвідомість власної етнічності ще довго існує» [7, с.164].

Отже, виклики сучасного світу для українців сьогодні стосуються загалом усіх аспектів життя, а проблема мови є наріжною і становить виключно екзистенційну цінність, що прекрасно усвідомлює ворог. Нам не можна боротися лише за території, відкладаючи мовне питання на потім. Кров'ю українців пишеться історія сьогодні, і пишеться вона не на папері, а на українській землі, тому, якою мовою писатимемо її на папері, – є вже для справжніх українців питанням риторичним. Щодо функціонування діаспорної української преси та засобів масової комунікації у інших країнах світу, то вони є невід'ємною складовою існування українців за кордоном і гарантують:

1. Активне формування громадської думки української етнічної спільноти поза межами України.

2. Формування етнічної самосвідомості українців діаспори.
3. Збереження етнічної ідентичності українців за кордоном.
4. Передавання інформації до етнічної Батьківщини українців про їх життя в діаспорі та інформування іммігрантів про життя в Україні.

Інформаційне поле, яке створюється сучасними засобами масової інформації, зокрема пресою, надто багатоманітне за змістом повідомлень, формами і якістю їх подання. Ми повинні усвідомлювати значущість етнокультурних, політичних, соціальних установок і способів, засобів, прийомів, цілей, мотивів умов їх передавання. Тому будь-яка інформаційна діяльність, що зачіпає інтереси й потреби тієї чи іншої людини або суспільства в цілому, – незалежно від того, стосується вона проблем політики, культури, етнічності чи соціальних проблем, – спрямована не тільки на інформування своєї аудиторії, але й на формування або зміну позицій, точок зору, ціннісних орієнтувань.

#### **Список використаної літератури**

1. Гриценко О. Українська преса США і Канади: завдання та проблеми. На прикладі публікацій «Свободи» і «Нового шляху». *Філософська і соціологічна думка*. 1995. № 9-10. С. 42-49.
2. Костенко Л. Нації вмирають не від інфаркту... Мова. ДНК нації. 24 травня 2015. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/12/17>
3. Потебня О. Полное собрание сочинений. Мысль и язык. 1926. Т. 1. 208 с.
4. Сербенська О. Мова газети і мовотворчість журналіста в аспекті соціально-культурного розвитку суспільства. Автореф. дис. ... докт. філол. наук. Київ, 1992. 38 с.
5. Фігус – Ралько А. Українська Канада. Київ – Вінніпег, 2001. 141 с.
6. Лось Й. Сучасна преса світу і проблеми морально-екологічної кризи на зламі епох. *Церква і соціальні проблеми*. Львів, 2000. 457 –468 с.
7. Жлуктенко О. Українська мова на лінгвістичній карті Канади. Київ, 1990. 174 с.

## IN THE BEGINNING WAS THE WORD? LANGUAGE AND NATIONAL CONSCIOUSNESS. UKRAINIAN CASE

Vitalii SUKHOVYI,

*Dmytro Yavornytsky Dnipropetrovsk National Historical Museum, researcher*

У статті йдеться про формування національної свідомості та роль різних чинників в цьому процесі. Розглядається роль мови в порівнянні з дією інших факторів: етнічного, політичного та релігійного на постання модерної української нації.

**Ключові слова:** мова, нація, держава, національна свідомість, релігія.

The article deals with the formation of national consciousness and the role of various factors in this process. The role of language is considered in comparison with the influence of other factors: ethnic, political and religious on the emergence of the modern Ukrainian nation.

**Keywords:** language, nation, state, national consciousness, religion.

The modern world is a world of nations, a world of states. The United Nations is one of the key world organizations, which was established in 1945. These united nations create states. The concepts of the nation and the concept of the state have a complex history and are not identical, but in the modern world at least the emphasis is placed on their convergence: that the state is, first of all, a nation that has united into one organism. And in general, the policy (explicit or implicit) of most countries (if not all) is aimed at the formation of one nation within the framework of one state, even if these nations will include "sub-nations". As an example, Spain's attempt to integrate Basque and Catalan identities. Or an attempt to form a Belgian nationality on the basis of Walloon and Flemish, which is not very successful in the end. Nation formation is inseparable from other psychological processes related to self-awareness. A person always thinks of himself in a collective and through a collective, we are aware of ourselves in a group and in opposition to this group and other groups. Therefore, it is quite natural to attribute national consciousness to variants of group identity.

Any collective identity is basically based on biological factors, but complex forms of identity, such as national or religious, require a rather complex system of concepts, the formation of which has become possible thanks to language.

Therefore, it would not be an exaggeration to say that language is a key factor in the process of human self-awareness. And all our activities are somehow related to language: thinking, remembering, communication. Even full blown functioning of those types of activity, such as emotions or sensations are impossible without the help of the language.

1. In modern Western historiography, the concept of "nationalism" often carries negative connotations. Nationalism is often associated with radical ideologies and intolerance to the various kinds of minorities. And even in a more liberal dimension, many left-oriented intellectuals consider nationalism as a right-wing ideology, since it strives for a certain national unification of society. In that manner, nation is construed as an ideological construct, in addition with the xenophobic overtones. As an example, we can quote the statement of the Scottish researcher Tom Nairn that "nationalism" is the pathology of modern developmental history... [1, p. 5]. But on the contrary, I wanted to note that there are different types of nationalism and national consciousness appears to be a rather natural phenomenon, the formation of which is connected with the action of several factors: political, religious and ethno-cultural. Their separation into distinct groups has a methodological sense, since in reality the actions of these factors are often intertwined.

Benedict Anderson, in his well-known work "Imagined Communities", writes that the phenomenon of nationalism should be regarded as relative to such concepts as 'kinship' and 'religion', and not in the same plane with phenomena such as 'fascism' or 'liberalism' [1, p. 5]. And despite the fact that the author himself does not clarify this distinction, the comparison of nations with religious groups seems to me to be very productive.

Fascism and liberalism are probably more appropriate to consider as certain socio-economic systems that are dependent on nationalism in the sense that the emergence of both become possible only in systems that are already national. Fascism arises where there are already ideas about national unity and as ideology

wants to heighten this latter and contrast it with “others”, using harsh socio-economic methods. Fascism is difficult to imagine in a democratic society, because the level of unity this ideology wants to achieve requires authoritarian actions. And accordingly, in fascist systems, a large role, primarily in the economy and ideology, is assigned to the state. Liberalism as a phenomenon is, purely theoretically possible in systems that are not built on the national principle. Because liberalism, in principle, is aimed at maximal economic freedom and minimal influence of the state. But in practice, most likely, liberalism is possible where there national systems and states have already existed. Since the state is one of the fundamental conditions in human history, we treat society as relatively developed, when it has passed the stages of state formation. And on the other hand, even those communities that engage in free economic competition still create nation-states. And the United States of America is probably an example of that.

Therefore, returning to Benedict Andersen's comparison, it should be noted that both religious and tribal/national identity have much in common. The productivity of such a comparison is confirmed by the fact that origin can very often be of secondary importance in the self-imagination of the religious groups but the "symbol of faith" comes first. Moreover, the latter does not mean a ready-made verbal formula, but a certain class of actions and rituals that characterize this particular religious community. And as a nation, a religious group, in my opinion, is very often associated with a certain event that can be defined as paradigmatic, which lays at the basis of the self-awareness of this group, in fact it produces it. For example, let's take Judaism, for which the symbol of the chosenness of the Jewish people acquires primary importance, which is represented by the covenant that God made with the forefather Abraham, and then confirmed it by freeing the descendants of Abraham, Isaac and Jacob from Egyptian captivity, and "confirmed" it with Moses on Mount Sinai. Thus, the exodus from Egypt and the signing of the covenant at Sinai are key events in the self-image of the Jews as a single community and, what is important in our comparative context, as a single

people. Moreover, the actualization of this event is so important for the existence of the group that at every Passover meal (Seder) in the family circle, the children must ask questions, and by answering the father actualizes those distant events, makes the children and the whole family to be part of it (Why are we gathered here? Therefore that you became a people in Egypt, but were turned into a slave, and the Lord freed you from slavery).

That is, if national consciousness is an important and organic element of the societies development, then of course it does not arise immediately, and the above-mentioned factors play an important role in its formation (religious, linguistic and ethno-cultural). And the Early Modern era is important for the formation of modern nations, at least in Europe and the Americas. And its importance lies in the fact that the foundations of the modern political and ethno-national map of Europe were laid in this period, although its roots, of course, go back to the era of the early Middle Ages, and even Antiquity (in some cases). Language development was a key factor in this process. If we look at the language map of Europe, many modern tongues in their base were already formed in the period of the 16th and 17th centuries. By the way, the same can be said about the Ukrainian language [2, p. 19].

The religious confrontation that intensified in Europe at the beginning of the 16th century with the emergence of the Reformation and subsequent religious conflicts were another key factors. They influence the formation of early modern national identities, in turn, by intertwining with ethno-cultural factors. In some cases, religious contradictions formed the basis of national divisions. So you can take the example of Belgium and the Netherlands. Belgium is divided into French-speaking Wallonia in the south and Dutch-speaking Flanders in the north. It was the religious differences, during the Dutch revolution of the second half of the 16th century, that contributed to the fact that Flanders did not join the Netherlands, and subsequently influenced the formation of actually two different states and different nationalities. And although the French-speaking Walloons dominated the country,

after the establishment of independent Belgium in 1830, but the Flemish did not feel themselves as Dutch, although they communicated (and continue to communicate) in fairly close dialects, which are now simply defined as the Dutch language. But on the other hand, religious differences may not stand in the way of the formation of national communities. So, if we take Germany, then the formation of the German nation and the German state was not hindered by the fact that the German principalities which were united under the scepter of Protestant Prussia, were of different religious denominations, as Bavaria, which, for example, was Catholic.

Religious confrontation became possible, not least because of the invention of the printing press in 1439. The spread of religious and polemical literature on an unprecedented scale contributed to the formation of literary languages and an increasing departure from Latin. The need to make religious literature accessible to a relatively mass reader influenced the translation and writing of religious texts in a language understandable for this reader. And thus the process of forming modern literary languages was initiated. The Bible was the book that began to be printed most often. And the first Bible translations into various European languages appear at the same time which, thanks to the possibilities of printing, began actively spread throughout Europe. And they often become reference points for the formation of literary languages. Thus, Martin Luther's translation of the New Testament from Greek appeared in 1522. The complete translation of the Old and New Testaments was published in 1534 and played a key role in the formation of the modern literary German language on the basis of East Middle German dialects [3; 2,17-18]. In England, it was William Tyndale's translation that became the model for subsequent translations, culminating in the so-called "King James Bible", a translation prepared by 54 scholars at the request of King James in 1611, and which lays the foundations of modern literary English.

2. It is interesting to look at Ukraine from this point of view. The Early Modern age with its religious confrontation becomes one of the factors that leads

to the awakening of proto-national consciousness. At that time, the main mass of Ukrainian lands belonged to two states: the Grand Duchy of Lithuania and the Crown of Poland, which were united under one jurisdiction of the Crown after the signing of the Union of Lublin in 1569. Using terminology of the time, Ukrainian and Belarusian lands were called Rus' or Ruthenian. This very name and political tradition has its roots in the Old Rus' period. The history of this term itself is interesting. Initially, the center of the later "Rus' land", i.e. the principalities of Kyiv, Chernihiv and Pereyaslav was called Rus' itself. However, the term itself, despite some attempts at Slavic etymology (related to the river Ros or the adjective "rusyi" – blond or auburn), most likely has a Scandinavian origin. And the Scandinavian immigrants who settled in the middle of the Dnipro and formed a political organization with the center in Kyiv and began to spread their influence on the surrounding Slavic and non-Slavic lands, was called Rus. The Rus themselves, being vikings, spoke one of the Scandinavian dialects, which, in turn, is recorded by the Byzantine emperor Constantine Porphyrogenitus in his treatise *De Administrando Imperio* ("On the Governance of the Empire"), written in the middle of the 10th century. He divides Slavs and Rus and gives a list of names Dnipro rapids in Slavic and Rus (Scandinavian) languages [4, p. 18-21]. And by the way, the term itself in the Greek language looked like "Ros" Ῥως, from which the Greek name of the territory "Rosia" Ῥωσία, that is, Rus', comes from.

It is difficult to call the early period of the history of The Ancient Rus' a state one in the full sense of the word, rather we can talk about the Varangian bands, which, settling in places like Kyiv, imposed tribute on the local Slavic tribes and took under their control the trade with Byzantium, which was conducted along the Dnipro. In modern studies, these early Varangian formations are often called "trading corporations", although in general, this tradition is not new (Klyuchevsky can be mentioned) [5; 6]. These Varangian corporations began to acquire state forms in the second half of the 10th century, and the adoption of Christianity by Prince Volodymyr from Byzantium in 988 and his marriage to the Byzantine

princess Anna was an important moment in this process. That is, Ancient Rus' entered the religious orbit of Eastern Christianity through contacts with the Eastern Roman Empire. The opinion that the Rus'ian state, having flourished during the time of Volodymyr and his son Yaroslav as the big and centralized organism, then disintegrated into a number of separate principalities and underwent decentralization as a result of the process of feudal fragmentation, often circulated in traditional historiography. Although modern scholars increasingly emphasize that no centralization in the 10-11 centuries can be talked about at all. And the spread of princely power further into during the pre-Mongol period indicates not the fragmentation of the once centralized state, but rather the development of state structures and lands [6]. Because as early as the 11th century, the way from Vladimir-on-Klyazma to Kyiv ran through Novgorod in the north, which speaks of the non-fully-inclusion of many territories in to Rus'ian State. Therefore, during the 12th and 13th centuries, dynastic princely power spread over all East Slavic territories, as did the term "Rus'", which already in the 13th century began to cover all these lands.

But what is important in this context is that this ancient Rus'ian state was neither mono-ethnic nor centralized and included, in addition to the princely dynasty of the Volodymyrovychs and part of the prince retinue, who were of Varangian origin (and who, it seems, are becoming Slavicized during this period), as well as a diverse conglomerate of Slavic and other tribes. Therefore, the political power associated with the dynasty of the descendants of Prince Volodymyr and religion, since all these lands entered the orbit of Eastern Christianity and were under the control of the Metropolitans of Kyiv, was the unifying element for all these territories. So, we can talk about dynastic and church unity, but as far as language and ethnicity are concerned, everything is much more complicated here. We can say little about the ethnic features of the various tribal clans that lived in these areas, except that some of them were of Slavic origin, and others were not, since the territory of ancient Rus' also included various Finno-Ugric and Turkic

peoples. And we learn about various Slavic tribes, such as Dulebes or Volhynians from various sources (including foreign ones, for example, the Arab traveler al-Masudi) [7, p. 16]. That already calls into question the concept of a single Old Rus'ian Slavic people.

3. The language situation. Were the ancient Rus'ian territories united by a common language? Yes, and no. It is important to bear in mind that during the first half of 20th century the dominant position in Slavistics was that of the Russian linguist Aleksey Shakhmatov, not least due to his authority. It is stated that there was East Slavic linguistic unity, which in the post-Mongol period disintegrated and gave rise to the formation of three East Slavic languages: Ukrainian, Belarusian and Russian. The first blow to this paradigm came out from under the pen of the Ukrainian linguist Stepan Smal-Stotsky, but well-known Ukrainian scholar George Shevelov did a well-founded criticism of this theory [2; 8]. Currently, some linguists continue to adhere to the Shakhmatovs' view, although, as the Russian scholar Vadym Krysko expressed, this tree-like model of language development (which goes back to August Schleicher) is increasingly becoming out of fashion [9, p. 85]. Therefore, many scholars are skeptical of the idea of common West Slavic and East Slavic linguistic units, but on the contrary, they talk about dialect continuums, which included certain common features for West Slavic and East Slavic dialects, but also included some differences.

So it is quite logical to assume that there was no Proto-Eastern Slavic or common Old Rus'ian language, but there were eastern dialects of Proto-Slavic with some common features and differences. Thus, sometime after 600, the Proto-Slavic linguistic unity began to disintegrate, which was connected with the great migration of Slavic tribes. However, even after the baptism of Volodymyr at the beginning of the 11th century, all Slavic dialects in general were still poorly differentiated and sufficiently mutually intelligible [10,6]. But the formation of various proto-dialects, which will form the basis of future Slavic languages, gradually begins from this period. So, according to George Shevelov, the

Ukrainian language takes its origins from these proto-dialects. This does not mean, in turn, that the Ukrainian language was already formed in the 11th century, but it indicates that on the territory of modern Ukraine were formed few dialects that had certain common features and that would later form the Ukrainian language, but this process will be quite stretched in time. In the words of George Shevelov: the East Slavic dialects of the southwestern regions took shape in two groups, already in the late preliterate period and conventionally named here GP (Galician-Podilsky) and KP (Kyiv-Polissian), which in their development differed from the linguistic units to the north and northeast of them. The innovations of these two regions formed the basis of the later Ukrainian language, and the innovations in the PS (Polotsk-Smolensk) and MP (Moscow-Ryazan) regions, which were not accepted by proto-Ukrainian dialects, contributed to a clearer contrast between the first two language regions and the last two [2, p. 15-16].

Therefore, the territories of Ancient Rus' were not unified in terms of language, but had different dialectal features, and the Novgorod-Pskov dialects are the best examined in this aspect, because thanks to the local climate, a large number of birch bark manuscripts have reached us, which clearly show the characteristic dialectal differences of this region. Despite the fact that the annals that were compiled on these territories linguistically were almost without difference from Old Rus'ian texts of other regions [9]. Unfortunately, we cannot say much about the speech features of the Ukrainian lands in more detail, since very few birch bark manuscripts from this region have reached us. But nevertheless, on the basis of the reconstruction of the sources available to us, the scholars single out features that are characteristic of Ukrainian dialects. Thus, there is no sense to talk about some kind of linguistic unity of the East Slavic regions, but linguistic unity still existed on another level – as a book one.

Since the Old Rus'ian period can be characterized by the presence of several languages in those areas: on the one hand, different local dialects, on the other – the book language, which was used to write chronicles and other non-church Old

Rus'ian texts, which was sufficiently unified and used from Kyiv to Novgorod and, as the majority scholars believe, was formed on the basis of Kyiv oral speech, which is not surprising, since Kyiv was a political and spiritual center. But this literary language had a very high influence of Church Slavonic elements. Since the Church Slavonic language was actively used in the liturgical sphere and mainly religious texts were written in it, so the largest body of literature was produced in that language. As is known, this language was developed by Cyril and Methodius in the 860s on the basis of Bulgarian-Macedonian dialects, and was used as an official language in the Orthodox Slavic world, which included, by the way, not only Slavs: it was used among the Serbs, Bulgarians and Macedonians, on the ancient Rus'ian lands, but also among the Orthodox Romanians and Moldovans. The Church Slavonic usually had local features on the territory of Rus' (as George Shevelov writes, it was "not so much programmatic or intentional as due to lack of training and education, although later some of them were legalized" [2, p. 16-17]), but in general it was similar to Church Slavonic languages from other areas.

So, there was an interesting linguistic situation in the lands of Ancient Rus'. On the one hand, there was a literary Old Rus'ian language, which was formed on the basis of Kyiv dialects and with significant admixtures of the Church Slavonic language, and which had a supra-regional character and was generally characteristic for the whole Ancient Rus'. We also have the Church Slavonic language – the language of liturgy and high culture (which meant the church-religious sphere at that time), which was widespread throughout the Orthodox Slavic world (as well as among Romanians and Moldovans) and had some of its own features in Rus', which was associated with a lack of education and the impact of the living language of the scribes. And on the other hand, we have colloquial dialects that had a number of common features, but differed depending on the region. And they lay at the foundation of the Ukrainian, Belarusian and Russian languages. The formation of the first two languages, especially in the lexical sphere, was also significantly influenced by Polish and, through Polish, by Western

European languages (such as Czech, German, Latin). While the Church Slavonic language had a much stronger impact on the emergence of the Russian language.

4. After the Mongol-Tatar invasion, the lands of Ancient Rus' became subject to various political influences and contacts. In the northeastern territories, a conglomerate of principalities emerged, including the Principality of Moscow, which sought to establish its lineage from Vladimir-Suzdal and engaged in struggles with other principalities for the Khan's *yarlıq* (edict on power) and political dominance in the region, particularly with the powerful Tver. There was the boyar Novgorod Republic, which could have fully developed into a separate political, national, and linguistic entity if it had not been captured and politically suppressed first by Moscow Prince Ivan III in 1471, and then ultimately defeated by Ivan IV the Terrible. Thus, the territory of the former Ancient Kyivan-Rus' state, after the Mongol invasion, was politically divided, and the political center shifted towards the western lands – the Galicia-Volhynia Principality, as well as the northeastern territories. Ukrainian lands increasingly lost contact with the northeastern regions, and political activity was conducted towards their western neighbors – Polish, Hungarian, and Lithuanian powers. This was reflected in dynastic alliances and political conglomerates. Later, the incorporation of Ukrainian territories into the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania created a political tradition distinct from the northeastern principalities. The unity of all former lands of Ancient Rus' was maintained to some extent only at the religious level, as they all fell under the sphere of the Kyiv Metropolitan, who, however, left the bloodless Kyiv after 1300 and settled in the northeast, initially in Vladimir-on-the-Klyazma, and then in Moscow, which was formally confirmed by the Patriarch of Constantinople in 1354 [11, p. 102-103]. Galician-Volhynian princes, being dissatisfied with this situation, seek the creation of a separate metropolis. And, as known, Prince Yuri I Lvovych, the grandson of Danylo of Halych, is the first to achieve the formation of the Halych Metropolis in 1303, and Nifont became the first Metropolitan of Halych [11, p. 103]. But after his death in

1305 and the death of the Metropolitan of Kyiv, Maxim, in the same year, a difficult struggle begins for the consecration of a separate Metropolitan of Halych with the subordination of the Volodymyr (Volhynia), Kholm, Peremyshl, Lutsk, and Turov dioceses to him on the part of the Galician princes, and later the Polish kings, and for the continuation of the existence of the unified Kyiv Metropolis with its center in Moscow – from the Moscow princes, and also for the creation of a separate metropolis for Lithuania and Ukrainian lands that were under the jurisdiction of the Grand Duchy of Lithuania [11, p. 105; 12]. During the turbulent 14th century, as noted by Ivan Vlasovsky, the Galician Metropolis was being restored and abolished intermittently. The debate surrounding this issue actively introduced the term "Little Russia" into Greek-language literature, as there was a question of creating a separate Metropolis for Little Russia. As it is known, the meaning attributed to this term was analogous to the Greek usage of the concepts of "Little Greece" and "Great Greece," where "little" referred to the original Greece, from which migrations began to other territories, namely "Great Greece". Therefore, the question of a separate metropolitan see introduces the term "Little Russia" into use in Greek-speaking chancelleries, with the meaning of the original Rus', in contrast to other territories where the Rus' authority spread.

Therefore, throughout the 14th and early 15th centuries, there was a struggle to establish separate metropolises for Ukrainian and Belarusian lands, which was met with varying degrees of success. For instance, in the council held in Navahrudak in 1415, Gregory Tsamblak was elected as the Metropolitan of Kyiv and All Rus'. However, his death in 1419 led to the restoration of a unified metropolis under Photius [11, p. 115]. The final split of the unified metropolis occurred after the signing the Union of the Eastern Church with Rome in 1439 in Florence, which was supported by Isidore, the Metropolitan of Kyiv, who was of Greek origin. But the signing of the church Union by Isidore was not recognized in Moscow [11, p. 116]. In 1448, without the consent of Constantinople, Jonah was appointed as the Metropolitan in Moscow, marking the beginning of the

autocephaly of the Moscow Church. However, Jonah, who passed away in 1461, was the last Moscow Metropolitan to bear the title “of Kyiv and All Rus” and attempted to bring Ukrainian and Belarusian dioceses under his authority. His successor, Theodosius, however, is referred to as the Metropolitan "of Moscow and All Rus" [11, p. 117]. Later, the Moscow Church, having reconciled with the Patriarchs of Constantinople, forcibly received the recognition of the Patriarchate from the weakened Greek Church in 1589. Isidore and his successors continue to be called Metropolitans of Kyiv and All Rus’, but their jurisdiction does not include the northeastern lands. But the metropolitans of Kyiv continue to sit not in Kyiv, which was close to the threat of Tatar attacks, but in the calmer Navahrudak in Belarus. The Kyiv Orthodox Metropolis formally ceased to exist with the signing of the Union of Berestia in 1596, which included it under the jurisdiction of the Roman popes. Its formal restoration took place in 1620, and it was legally recognized by the Polish king Władysław IV in 1633, with the election of Metropolitan Peter Mohyla to the chair. Starting with the consecration of Boretsky, the metropolitan table has been located in Kyiv itself, which is currently undergoing a process of cultural revival, becoming an important religious and educational center, especially during the Metropolitanate of Mohyla (1633-1647). The Kyiv Metropolitanate was transferred from the jurisdiction of the Metropolitans of Constantinople to the power of the Metropolitans of Moscow only in 1686.

5. So, as we can see, after the Mongol-Tatar invasion, the religious unity of the ancient Rus’ian lands eventually ceased to exist. The various Orthodox metropolises are emerging, contacts between which are becoming rarer. A separate Orthodox tradition is being formed. Although, of course, the church language continues to be Church Slavonic, which, as already mentioned, was also common to the Balkan Slavs, Romanians and Moldovans. But despite the commonality, Ukraine is forming its own edition of the Church Slavonic language, separate from the Moscow one [8].

Thus, in the circle of Euthymius, the last patriarch of Tarnovo (1370-1393 pp.), intensified the tendency to purify the Church Slavonic language from the use of any local elements in writing. As George Shevelov notes: Due to the lack of ability – and desire – to reproduce the original Church Slavonic language, the new fashion rather fostered, at least according to some signs, the artificiality of writing as such (and decorative style), distancing it from everyday vocabulary [8, p. 498-499]<sup>4</sup>. This tendency, after the defeat of Bulgaria, had its strongest position in Serbia partly under the influence of Euthymius' follower Constantine of Constanta (especially in the writing room of the Resava monastery, 1418-1439 pp.). As Shevelov notes:

It cannot be said that colloquial features were entirely eradicated, but after the introduction of this fashion, they appeared rather unintentionally, due to the negligence or insufficient training of a scribe or printer – since the inception of printing (in Krakow, 1491) [8, p. 499].

This fashion was gradually, especially thanks to Bulgarian fugitives Tsamblaks, introduced and spread in Ukrainian and Belarusian territories and gained popularity there at the end of the 15th – beginning of the 16th centuries [8, p. 498].

This applies to the language of church texts and liturgy. But parallel to it develops the so-called clerical language since this period differs from the previous one in the appearance of a large number of secular documents, which were drawn up in various chancelleries, as George Shevelov writes – from royal to village ones [8, 500]. Although, as the mentioned author notes, these monuments were not completely free from Bulgarian innovations (Euthymius spelling), which were not applied consistently and in principle, with the exception of some documents compiled by church authorities or written in monasteries, no tradition or model of the Church Slavonic language is preserved in them. “Each king (or claimant to the

---

<sup>4</sup> This book was initially published in English, and later, an authorized translation into Ukrainian was made. Unfortunately, the English original is inaccessible to me, so I am quoting in my own English translation from Ukrainian.

throne) had his own office, and when he moved from place to place, his secretaries, at least some of them, followed him. Since the Polish kings, according to the law, had to communicate with their subjects in the Grand Duchy of Lithuania in the so-called "Ruthenian" language, they also kept with them Ukrainian or Belarusian scribes" [8, p. 500].

But Ukrainian scribes worked not only at the Polish and Lithuanian chancelleries, but also at the Moldovan one, from where many documents have reached us. And from the middle of the 16th century lustrations were added to this type of document, that is, "descriptions of audits of castles with all the people and property belonging to them." They covered large territories and reflected many local linguistic features. But again, as the same George Shevelov points out: "They were carried out by employees from the central offices, and the recorders willingly and diligently – as much as possible – inevitably adapted to the requirements and customary expressions of the government language" [8, p. 501]. And it was precisely this chancellery language that was then called Ruthenian, in contrast to Church Slavonic, which was simply called Slavic. But this chancellery Ruthenian, like any chancellery language, according to Shevelov's definition: was saturated with ready-made formulas in phraseology, vocabulary, and even with some variants of spelling; it [...] was not the product of any one person or even one chancellery, but represents the result of the work of several scribe generations who partly imitated their predecessors and partly refreshed the tradition. The language of each of them was rooted in their native dialect, but in their collective work, they combined it with the achievements of previous chancellery practice. This language was both fixed in some respects and open to variation in others. In particular, it oscillated between Ukrainian and Belarusian features [8, p. 501-502].

The so-called "simple language" ("prosta mova") or "simple Ruthenian language" ("prosty ruskij jazyk") emerged on the basis of this chancellery language, after the beginning of the Reformation and religious polemics. And it was used not only to write clerical documents, but also to translate the Bible (for

example, the *The Peresopnytsia Gospel*, 1561) and to write polemical literature. In general, religious controversy prompts interesting changes: on the one hand, religious works are written and translated for the "mass reader" in a language that is understandable to him, hence the very term – "simple" – that is, it is meant not just simplified, but also general, universally understandable [13], and on the other hand, the revitalization of religious life leads to renewed interest in the Church Slavonic language, in which church literature is actively being printed (for example, the so-called *Ostrog Bible* – the first complete translation of the Bible into Church Slavonic). Thus, Ukrainian society in that period once again existed not simply in a situation of diglossia, as George Shevelov [8, p. 722] writes, but triglossia, where, along with Church Slavonic and "simple", there is a colloquial Ukrainian language in different dialect variants. This period, in the linguistic terms, is characterized by the crystallization of certain Ukrainian features, when the "old division of dialects into Kyiv-Polissian and South-Western dialects" loses its validity and can testify, according to Shevelov, "to national-linguistic unity". And the formation of the South-Eastern dialect, which absorbed speakers and language features of both "primordial dialect zones", became a symbol of it [8, p. 716-717].

However, this language situation in the period after the Union of Lublin in 1569 is also marked by a significant influx of the Polish language. Initially, Ukrainian nobility protested against this, as can be seen, for example, in the resolution of the Kyiv dietine (*sejmik*) in 1571 to King Stephen Báthory, stating that "sejm letters, universals, constitutions, and every matter near the oath and under his royal mercy privilege, issued at the end of the union" should be written in the Ruthenian letters and language [13, p. 253]. But later generations of educated social classes were already well-versed in Polish, which is reflected in the reduction of documentary material written in the Ruthenian language. As noted by Michael Moser, "at the beginning of the 17th century, almost all representatives of the nobility were already signing charters in Polish, and about 20 years later (that

is, one generation later), their example was followed by the higher clergy, both Orthodox and Uniate." At the same time, "the Polish language increasingly displaced Ruthenian in the administrative field. Until 1696, only traditional Ruthenian formulas were preserved, while the texts themselves were mostly written in Polish" [14, p. 109].

However, it is worth noting that during this period Ukraine did have its own literary language, which was referred to as the aforementioned "prosta" ("simple"). It did not become a fully refined language of high culture, as Church Slavonic began to revive (which will be discussed below), but it played a significant societal role. It was used to write polemical treatises, chronicles, historical and literary works, letters, and official documents. Although it competed with Church Slavonic and Polish in all these spheres, except perhaps in official documents. And it continued to be widely used until the beginning of the 18th century. Its further usage was encouraged by the establishment of the Cossack state, where it practically became the language of government. Meanwhile, on the Right Bank, which remained under Polish rule, the "simple language" fell out of use completely after the dissolution of the Cossack regiments in the late 17th century. However, on the Left Bank, it continued to be widely used until the 1710-20s. It essentially became the language of the Hetmanate administration and remained so until the time of Pylyp Orlyk [14].

The religious controversy led to the revival of Church Slavonic language, which began in Kovel around the 1570s with the arrival of Prince Andrey Kurbsky, who fled from Moscow. It also emerged in a circle that formed in Ostroh and was supported by the powerful Ostroh princes. In Lviv, the movement gained momentum through the Uspensky Brotherhood, and of course, in Kyiv, where a brotherhood school was established in 1615 and later transformed into an academy in 1632. It was during this time that the first grammars of Church Slavonic language were composed.

It is worth emphasizing an interesting aspect that the religious polemic has brought to light: on one hand, the growing awareness of one's own Ruthenian identity, closely intertwined with the Orthodox faith and its important attribute – Church Slavonic language [15, p. 81]. On the other hand, there was a revival of Church Slavonic language, which again served as the language of the church and religious texts. This, in turn, competes with the “prosta mova”, which is increasingly being replaced by Polish in everyday writings, a language well mastered by the Ukrainian nobility and religious elite already in the 17th century. They continued to write in this language even after the formation of the Hetmanate and the rupture with the Polish-Lithuanian Commonwealth in the mid-17th century.

And this process of religious polemic had interesting consequences by arousing a sense of national identity. It led to two versions of it: one could be termed *religious*, and the other *secular*. *The first*, as a result, *became part of the creation of the imperial Moscow project*, while *the second played a role in production of the Cossack-Ukrainian project*, which ultimately was absorbed by the victorious imperial one at the end of the 18th century.

Unlike Catholic Europe, where Latin served as the liturgical language, standing far enough from the majority of European languages, even Romance ones, and being unintelligible to most of the population, in the Orthodox Slavic world, the liturgical language was Church Slavonic. In its early stages it was not as distant from the vernacular as Latin was in the West. Consequently, there was not such a significant language opposition as in the West, and translations into the living language did not emerge for a long time in Orthodox lands. When these translations eventually began to appear, the Orthodox faithful, stirred by religious polemics and defending Orthodoxy, turned to and revitalized the Church Slavonic language. Church authorities began constructing Orthodox Rus' identity through it.

The awareness of delineating a new identity among Orthodox writers is also evident in the term they use in reference to the Church Slavonic language:

increasingly, they begin to call it not just *Slavic (slavenska)* but *Slavo-Russian (slavenorosska)*. This emphasizes that this language is the language of Orthodox Rus', to which Moscow was not strongly attached in the beginning but the situation had begun to change from the mid-17th century.

6. As already mentioned, diverse political and cultural traditions were forming in Ukrainian and northeastern territories after the Mongol-Tatar invasion. Despite this, religious tradition and dynastic heritage remained common. However, this did not prevent the Ruthenians – both nobility and Cossacks – from engaging in warfare against their fellow believers in alliance with Catholics and Protestants. We should not exclude that some writers felt a certain "atypicality" of such a situation. Thus, Serhii Plokhly provides an example of a Polish-language poem about the death of Prince Bahdan Ahinski, which was “a Ruthenian aristocrat who traced his origins back to St. Volodymyr, was active in the Vilnius Orthodox Brotherhood, and signed a protestation in defense of the rights of the Orthodox Church in 1608” [16, p. 228]. He “was elected the captain (rotmistrz) during the campaign against Muscovy” at the beginning of 17th century, where, as Plokhly writes, “he fully demonstrated his devotion to the Commonwealth as his fatherland<sup>5</sup>”:

Velikie Luki, Kropivna and the Dnipro,  
Full of boyar blood and corpses of musketeers, must attest  
That no one could appease him by being of the same faith;  
They could not ward off the gifts of Mars rendered by his hand.  
He considered foes of the Fatherland enemies of God;  
He venerated the cross, revered the faith and the threshold of the  
Lord's Church;

---

<sup>5</sup> Wielkie Łuki, Kropiwna i Dniepr świadczyć muszą  
Napełnione bojarską krwią, strzelecką tuszą;  
Ani mu się wymodlił jednością swej wiary,  
Nie wściągnęły Marsowej jego ręki dary.  
Nieprzyjaciół Ojczyzny miał za Boże wrogi,  
Czczył chrzest, wiarę szanował, Cerkwie Pańskiej progi;  
Nie o wiarę – o miarę, Ojczyzny granice,  
Radby ziemię Moskiewską wyrócił na nice.

Not for the faith but for space, for the sake of the Fatherland's borders,  
He would gladly have turned the Muscovite lands inside out.

As seen, the author of the poem suggests that the commonality of faith did not deter the prince from the noble cause of serving his homeland. Sergii Plokyh, in analyzing the poem, raises the question: "Was the reconciliation of the two loyalties more a problem for the Orthodox cleric who wrote these verses than for Ahinski himself?" And responding to it, asserts that "the verses accurately reflected the thinking of the prince, who, as we learn from this source, was known to his contemporaries as a "Ruthenian" (Rusnak) and regarded himself as one of the leaders of the Orthodox Rus". And therefore the prince separated political and religious identity [16, p. 228-229]. In my opinion, this poem does not indicate a possible conflict of the prince's identities, as it was quite common from the early Middle Ages for Christians of all denominations to engage in armed conflicts for the redistribution of territories and the struggle for power and thrones. Rather, the poem articulates the views of the scribe himself, who, by mentioning the shared faith, wants to emphasize the virtues of the prince rather than juxtapose a conflict of his identities.

In the aforementioned example, one can observe the role that the concept of "fatherland" begins to play for the inhabitants of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Both Polish and Ruthenian languages, under Western influence, actively started developing a conceptual framework for expressing those views. There is begin to emerge an idea of common Commonwealth identity and local ones, in our case – Ruthenian which meant Ukrainian-Belarusian. But this development didn't occur in Muscovy, where identity was anchored in dynastic and religious factors, and where a conceptual framework for this purpose was not ready. Thus, under Western influences, the term "narod" is formed in both Polish and Ruthenian languages to denote and translate the Latin "natio", meaning a nation. In the Russian language, as noted by Plokyh, this term simply denoted "just a group of people". And if the result of the Time of Troubles at the beginning of

the 17th century for Muscovy was the separation of the figure of the tsar from the state, these events did not lead to the formation of the Muscovites' perception of themselves as a nation. The Muscovite identity of that time remained tied to religious affiliation, especially after the Time of Troubles [16, p. 244-250]. Moreover, during this period, and especially after the events of the Time of Troubles, Ukrainian and Belarusian Orthodoxy was not perceived as uniform with Muscovian. Orthodox refugees from the Polish-Lithuanian Commonwealth were compelled to be baptized again. Even on Moscow icons depicting the Last Judgment, “the "Lithuanians", by which Rus’ was mentioned, emerge most frequently”, surpassed only by the Jews, as the nation awaiting God’s punishment” [16, p. 235-236].

Therefore, as we see, Ukrainian and Belarusian tradition was distinguished from the Muscovite one by a developed political and religious understanding of their community, shaped under Western influences, while Muscovite identity was rooted in dynastic-religious tradition. Moreover, if Orthodox Ruthenians occasionally sought assistance from Muscovites, appealing to a shared Orthodox tradition, Muscovites were very hostile towards Ukrainian and Belarusian Orthodoxy, considering it heretical. Therefore, when discussing the Treaty of Pereyaslav in 1654 between the Hetmanate and Muscovy, Serhii Plokyh notes:

If there was a reunion in Pereiaslav, it was an Orthodox one, declared in numerous religious services, speeches, and pronouncements but not yet implemented. In fact, it was not even a reunion (that did not happen in institutional, liturgical, and other terms until the last decade of the seventeenth century and the first decades of the eighteenth) but an avowal of reconciliation. After the tumultuous struggle against the Union in the Kyiv metropolitanate and the shock of the Time of Troubles in Muscovy, the two sides had agreed to reestablish relations. The churchmen thereby provided the political elites with the common language required to begin a dialogue between the two nations, which by now were very different. In Europe, even after the end of the Thirty Years’ War, religion continued to provide

legitimization for political alliances, breaches of peace, and declarations of war. Muscovy and the Cossack Hetmanate were no exception to that rule [16, p. 246].

7. The stirred up Orthodox Christianity begins to revive in Ukraine and Belarus, but after the implementation of the Union of Brest in 1596, it finds itself in a semi-legal position in the Polish-Lithuanian Commonwealth, feeling pressure from the authorities. However, it finds supporters among the new social stratum – the Cossacks, who, from the late 16th to the early 17th century, increasingly transform into its defenders. The climax of this can be seen in the consecration of Job Boretsky to the Kyiv Metropolitan see with the armed participation of the Cossacks in 1620.

The Cossacks played a tremendous role in the formation of the Ukrainian nation. It can be said that Cossackdom lies at the foundation of the Ukrainian national myth, and events related to Cossack history are paradigmatic for the shaping of the Ukrainian nation. Many historians, such as Vyacheslav Lypynsky, who wrote in 1911, emphasized the significant role of Cossackdom in the uprising of the Ukrainian nation, stating:

If today we, as a distinct nation, exist, and if, as a Ukrainian nation, we develop our individuality and strengthen it with each passing day, we owe this to the great revolution of 1648. From it emerged the Left Bank Hetmanate, which, even under Russian rule, preserved the idea of a free Ukraine until our times. The entire further, over a century-long, struggle for the liberation of the Ukrainian people in "Polish" Ukraine was concluded with the destruction of Polish statehood in our lands. From the spiritual legacy inherited from the Cossack uprisings, Shevchenko arose, and with him, the entire contemporary revival movement and the entire modern Ukraine [17, p. 3].

Cossackdom is a steppe phenomenon found in the territory of the steppe frontier from the Bug River to the Urals. However, the Ukrainian variant emerges first among all these Cossack communities and, unlike them, never loses its connection with the mainland. It consistently attracts various layers of the local

population [18]. In other words, it forms not in distant lands with limited access by imperial authority, as is the case with Russian Cossacks, but rather quite close to the main settlements and always remains in contact with them. Initially, according to Mykhailo Hrushevsky's words, Cossackdom began as a borderland activity, often involving higher social strata [19].

It is known that at the beginning, Cossack expeditions were often led by elders (starosta) from border towns, such as Ostap Dashkevych, Bohdan Ruzhynsky, and Dmytro "Baida" Vyshnevetsky. Therefore, Ukrainian Cossackdom, even at its grassroots, always felt like a part of Ukrainian society and an important social player within it. This became particularly evident when Cossacks began to transform into a defined social stratum with the influx of the nobility, urging the formation of the idea of a distinct social status as military and knightly people [20].

However, in the politically dominant state of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the nobility was the ruling class, and the state itself was envisioned as a noble republic, where the political nation – szlachta – had the right to appoint the king and influence external and internal policies. Yet, a characteristic feature of the Ukrainian lands that became part of the Crown of Poland after the Union of Lublin in 1569 was the presence of a significant princely layer, which had long been eliminated in Poland but retained a special aura in Rus' [21]. Initially, the role of defenders of Orthodoxy and representatives of the Ruthenian people-nation was attributed to the princes. However, after the integration of Ukrainian lands into the Crown of Poland, more and more princely families converted to Catholicism. The last Orthodox representative of powerful princely families was Yarema Vyshnevetsky who converted in 1634. At that time, Ukrainian society and the Orthodox Church lost such influential advocates but found new ones in the form of the Cossacks. While the upper echelon of the nobility switched to Catholicism and quickly assimilated into the Polish cultural sphere, the main body of the nobility, as studies by Henryk Litwin show, remained

faithful to Orthodoxy on the eve of the Khmelnytsky Uprising. He indicates that about 90% of the families he studied remained at least partially Orthodox until 1648 [22, p. 128].

8. The role of Cossacks in shaping Ukrainian national identity is so significant because a movement with distinct social characteristics, aimed at securing their rights and freedoms, evolves into a national one. Although depiction of the Khmelnytsky Uprising as a Ukrainian national revolution in its own terms, as presented by scholars such as Smoliy and Stepankov [23], may seem anachronistic, it is hard not to agree that the Khmelnytsky Uprising had clearly expressed both social and national-religious components. After the start of the rebellion and its initial successes in 1649, Bohdan Khmelnytsky declared to Polish envoys: "And if at first I fought because of the damage and injustice done to me, now I shall also fight for our Orthodox faith"(quote from [16, p. 237]) and that his goal was to liberate the whole Rus' nation (narod weś ruski) from Polish captivity" (quote from [16, p. 237]). Thus, the social conflict between the Cossacks and the state grew into a major national revolution. In this context, Frank Sysyn's characterization of the Khmelnytsky Uprising is apt:

The amalgam of national, religious, and social factors makes each component difficult to delineate, but, in seventeenth-century terms, the war certainly took on national dimensions [24, p. 150].

The role of Ukrainian elites in supporting the Khmelnytsky uprising was interesting. According to Vyacheslav Lypynsky's estimates, there were about 6-7 thousand nobles within the Cossack army in the first two years of the Cossack revolution [17]. Various Cossack agreements, including the Pereyaslav Treaty, consistently included clauses regarding the protection and confirmation of noble rights and possessions. This predominantly involved the middle Orthodox Ukrainian nobility. However, once the nobility integrated into the Cossack leadership, they no longer acted as independent players. Contemporary research indicates that the primary factor motivating the nobility to support the Cossacks

was not so much religious or confessional, i.e., adherence to the Greek rite, but rather the factor of political self-identification. During this period, the nobility not only realized themselves as an ethno-religiously related group but also as a political collective, "a people with exclusive rights to political self-realization within their own territory" [25].

In general, the Khmelnytsky uprising draws all social classes, from the nobility to the peasantry. This aspect highlights the genuinely mass character of the movement, unlike most early modern wars and conflicts that were limited to specific estates, be it the peasantry (as seen in the peasant wars in the German lands or Hungary at the beginning of the 16th century) or the involvement of professional armies, which were then constructed from mercenaries and the societal elite.

So, Ruthenian lands within the Polish-Lithuanian Commonwealth did not have any political distinctiveness before the time of Khmelnytsky; the country was formally called the "Commonwealth of Two Nations", referring to the Polish and Lithuanian one. Although the Grand Duchy of Lithuania was referred to as the "Grand Duchy of Lithuania, Rus', Samogitia, and others", and Ruthenian had the status of a state language, it quickly lost this status. This can be seen, for example, in the translation of the Lithuanian Statute into Polish and the increasing use of Polish in chancelleries. Rus' did not have the status of a separate component, and the Ruthenian lands themselves were divided into Ukrainian lands, which were part of the Polish Crown and predated the Union of Lublin (Galicia and Podilia), and those that joined afterward – Kyiv region, Volhynia, and Bratslav region. Another part of Rus' was part of the Grand Duchy of Lithuania. In Galicia, the Ruthenian language, which was initially used in chancelleries, increasingly became the exception after 1434. However, in the lands annexed to the Crown after the Union, it gained autonomous status as the official language, and parliamentary constitutions and royal decrees had to be duplicated and written in it. But, as already noted, it was increasingly replaced by Polish in the first half of the 17th

century. Thus, the Ruthenian lands had clearly defined features, but their status did not equal that of the Polish lands. As a result of the social struggle of the Cossacks for their rights and religious polemics, Rus' increasingly realized its distinctiveness and unity. Since we still have rather local identities during the period of the Union of Lublin, such as the gentry of Kyiv or the Volhynians, who naturally insisted on their rights within these lands, but which had a common Ruthenian origin.

Let's focus on the ethnic factor itself, which influenced the formation of national identity. A hostile tone towards the Poles stands out, who were commonly referred to as "lyach's", when we are reading documents from the time of Khmelnytsky. Both Poles and Jews were persecuted and mercilessly beaten during the uprising. This hostility cannot be described solely in social terms, suggesting that Poles were the gentry-lords and Ukrainians were Cossacks and peasants, with the conflict primarily being social, as Ukrainians fought against the dominance of Polish rule. Such a simplified interpretation was characteristic, especially of Soviet historiography. However, there is a certain validity to it, and this needs to be examined in more detail.

Cossackdom formed in sparsely populated lands of southern Kyiv and Bratslav regions. The local Ukrainian gentry held lands primarily in Volhynia and northern Kyiv region. Southern Kyiv region officially had the status of a royal land, which means lands not belonging to the gentry but in ownership of a king, which were leased to Cossacks, peasants, and townspeople under various conditions. The practice of "sloboda" farming was widespread there when land was granted for 20-30 years in "slobody," free peasant ownership, as these areas were always at risk of Tatar attacks. However, at the beginning of the 17th century, these lands increasingly began to be granted by the king into the ownership of magnates. Thus, many former "slobody" and Cossack territories ended up in the hands of wealthy Polish or polonized nobility. For instance, these vast latifundia belonged to the Potocki family, in the southern Kyiv region and almost the entire left bank of Dnipro was owned by Yarema Vyshnevetsky. The emergence of large

Polish landownership in areas traditionally perceived by Cossacks as their territory led to the exacerbation of the social situation. This resulted in events when authorities more and more tried to burden Cossacks with various duties, their rights and freedoms were often ignored, and when greater exploitation of the peasantry was introduced by landlords. The period from the late 16th to the early 17th century is referred to as the second wave of serfdom when, due to the lively grain trade aimed at western markets, Polish landowners increased serfdom and peasant obligations. Since most of these new land latifundia were in the hands of Polish or polonized nobility, represented locally by stewards, often Jews, such a policy leads to the maximum exacerbation of national sentiments when "Lyach" (Pole) and "zhid" (Jew) are widely perceived as oppressors and exploiters. The smoldering hostility was further fueled by religious divisions since the "ours" are predominantly Orthodox, and the "others" are Catholics and Jews. As we can see, social, ethnic, and religious factors overlap with each other. As succinctly noted by Frank Sysyn:

Whether we choose to call this sentiment national, tribal, or xenophobic, it is clear that anti-Polish feeling, strengthened by its combination with anti-Catholic and anti-landlord-magnate views, pervaded the revolt [24, p. 150].

As Sysyn writes, there were many "others" in Ukraine territory: Poles, Jews, Armenians, and Tatars. And Ukrainians were a highly mobile people. The population of Kyiv and Bratslav regions converged from all corners of Ukraine, mixing among themselves, which, by the way, is well demonstrated by the emergence of the Southeastern dialect, incorporating features of all Ukrainian dialects. So, converging from all parts of Ukraine, the Rusyns easily grasped their similarity, which was accentuated by contrasting with the superior "others" [24, p. 151]. The uprising clearly drew a line – one could no longer be "*natione Polonus, gente Ruthenus*" after it, as Sysyn quoting Stanisław Orzechowski writes [24, p. 152]. Now, one could either be Polish (though of Ruthenian origin) or a Rusyn. Since the existence of Rusyn identity as a third identity within the Polish-

*Lithuanian Commonwealth became impossible*, the Cossack state claimed it, exclusively within the boundaries of purely Ukrainian lands (including the southern part of Belarus, which was also drawn into the Cossack revolution, where Cossack regiments were formed). Although the Cossack state did not cover the entire Ukraine and could not maintain itself on the traditional Cossack lands of the Right Bank, it perceived itself within much broader boundaries than the Dnipro region, namely within the framework of virtually the entire Ukraine. This is well evident from the statements of both Khmelnytsky himself and later hetmans. In 1649, Khmelnytsky declared to Polish envoys that he expected the support of the peasantry as far as Lublin and Krakow [16, p. 237]. Or let's take Hetman Doroshenko, when in his correspondence with the Ottoman Empire, in the preliminary text of the agreement on submission to the Ottoman Sultan composed in 1668, in Article 9, it was stated:

And behold, *the Ruthenian nation* has now divided into various countries and populations, but maintaining a single faith with the Greeks, not only in their own lands but also in other territories and along the borders. Namely, from the same country of Peremyshl, Sambir, and from the city of Kyiv and further, even twelve miles from another country, namely from Neman and from the fourth country from Sevsk and Putyvl, *all are Cossacks*, we hope that these, in a short time [...] will agree with us [...] and [...] will free themselves from those who hold them in bondage and under the yoke [...] under the dominion of the Poles and Moscow, while being compelled by their own tsars through persuasion or, more importantly, by money [26, p. 64].

Through this statement, it is evident how *Rus' and the Cossacks begin to be identified*.

And the Khmelnytsky uprising also drew a clear line between the Ukrainian and Belarusian nations. The groundwork for this existed even before, stemming from both linguistic differences – the distinctiveness of Belarusian dialects (formed on the basis of the Polotsk-Smolensk variety) from Ukrainian – and political

factors, such as the unification of Ukrainian lands within the framework of the Polish Crown. Socially, the activity of the Cossacks, primarily associated with Ukrainian territories (and sometimes with southern Belarusian lands, where, for instance, Nalyvaiko's uprising in the 1590s spread), contributed to this demarcation. Although this differentiation might not have seemed critical initially, as the Cossack state failed to encompass the regions of Volhynia, Podilia, and Galicia, eventually covered by the Brest Union as Belarusian lands too. But it turned out that the ideological influence of the Cossacks, covering all Ukrainian lands of the Polish Crown, laid a strong foundation for the future national awakening in the entire Ukraine during the 19th century.

9. Ukrainian Romanticism turns to the relatively fresh images of the Cossacks, which awakens historical interest in it. In this context, the first collections of folk ballads were published in the early 19th century, with a significant portion dedicated to the Cossacks. The publication of folk ballads and the first Ukrainian works eventually stirred the interest of the Western Ukrainian intelligentsia, which, in turn, recognized linguistic commonality with Greater Ukraine. For instance, in "Rusalka Dnistrovaia," published in 1837, a portion of the ballads was also dedicated to the Cossacks, a phenomenon that was foreign to Galicia. Thus, Western Ukraine discovers the political idea of the unity of Ukrainian territories, under the influence of Greater Ukraine. Since in the past, the Cossacks were a distinctly Ukrainian political phenomenon, Western Ukraine began to associate itself with the lands of Greater Ukraine. And it began to make sense of itself through the lens of the Cossacks, and not only in a populist sense, as predominantly done in the Greater Ukraine, but also in a state-building sense, as Vyacheslav Lypynsky and Stepan Tomashivsky began to articulate. Historical scholarship, particularly the creation of the Ukrainian grand narrative by Mykhailo Hrushevsky, played a significant role in this process.

The Cossack myth strongly integrates into the fabric of Ukrainian self-perception, whether in the West or the East, precisely due to its universality. It

suits both populist views – portraying the Ukrainian Cossack-peasant masses awakening against social and state oppression – and state-building perspectives, depicting the Cossack aristocracy (*starshyna*) creating a distinctly Ukrainian Cossack state. Although the size of this state only covered the Dnipro region, it ideologically aspired to encompass and include all Ukrainian territories. The role that the Cossack myth plays in Western Ukraine can be illustrated by a quote from a children's magazine in Polish occupied Galicia in 1924: "Swords, gunpowder, and pistols – fools can have them, – but reason, this gift of fate – *only true Cossacks possess...*" (quote from [27]). In this way, the political component within the historical worldview shapes the notion of national unity for Galicia and Greater Ukraine. While theoretically the linguistic side might have allowed the development of two literary Ukrainian languages within Ukraine, communication among intellectuals and mutual influences did not permit this process to happen. Attempts to create a separate literary language, including Western Ukrainian Lemko dialects, can be seen in the example of constructing the Rusyn language. However, in this case, the presence of several grammars and traditions (such as Serbian and Slovak) hindered unification. Creating a literary language does not necessarily mean establishing a successful national project. In the case of Rusyn, it lacks political legitimacy – a defining event that would lay the foundation for a social-political organization and provide a strong basis for a national myth, similar to the Cossack uprisings and the formation of the Cossack state in Ukrainian history. The weak analogue in the case of Rusyn can be seen in the formation of the Lemko-Rusyn Republic during the post-World War I revolution. However, it could be opposed that not every nation is based on such element of political legitimization. There are ethno-cultural nations such as Slovak or Slovenian. But in these cases the presence of these nations within one political entity – the Austrian Empire under a single jurisdiction and the relatively early national awakening of the intelligentsia in the 19th century, was an important element, in addition to the existence of a certain ethno-linguistic community. In the case of Rusyn, there is a

semblance of a shared jurisdiction under the Austrian/Austro-Hungarian Empire, but the lands were distributed across different structures within the empire (Kingdom of Galicia and Lodomeria under Polish influence, Hungarian Crown and corresponding influences, Serbian influences in Vojvodina) and were mostly agrarian and culturally backward. The national movement arrived there relatively late and formed the idea of Rusyn unity after other national movements attempted to incorporate these lands and their population.

In summary, it is worth noting that a nation is an imagined community, in the words of Benedict Anderson. There are nations where ethnicity and language play a significant role in formation, and others where political tradition performs this function, as in North or South America. But even in the former case, where linguistic and ethnic commonality plays a crucial role in constructing national identity, once it is already constructed, it transcends linguistic and ethnic boundaries. *This means that any formed nation is primarily political.* Ukrainian national identity was shaped based on the Ukrainian ethno-linguistic foundation, and thus, Ukrainian culture was formed, drawing on Ukrainian ethnographic material. However, when this culture emerged and gained vitality through continuous nourishment from this material, it became a phenomenon that transcended the bounds of ethnography, evolving into a national-political one. This process can be schematically illustrated using terms from a somewhat vulgarized Marxism. It means that initially, there is a base that, as it develops, forms a superstructure. However, reaching a certain limit, the superstructure becomes relatively independent and, in turn, begins to influence and shape the base itself. In other words, Ukrainian culture has long become supraethnic, just like the Ukrainian nation, absorbing various ethnic groups, including Jews or Russians, in terms of origin.

Thus to be Ukrainian means to belong to Ukrainian culture and identify oneself as Ukrainian, even without speaking the Ukrainian language. Some parallels to this can be drawn from literature: currently, the boundaries between

prose and poetry are very blurred – this applies to both rhythm and rhyme, but the division itself is maintained because these spheres were very clearly demarcated in their time. And so, a modern blank verse, three pages long in A4 format, can be considered poetry precisely because, at one time, poetry had clear genre characteristics. Being Ukrainian, regardless of language, became possible due to the existence of the Ukrainian language and culture, which gave rise to the Ukrainian Cossack state. This, in turn, laid a strong political foundation for the formation of the Ukrainian nation. In this aspect, I want to emphasize again the parallels between national and religious consciousness. For example, when the Apostle Paul said that those who believe and accept the sacrifice of Christ become descendants of Abraham, and Jews are such by blood, Christians become so symbolic through Christ. Religious and national consciousness operate in a similar way: there are historical myths, institutions associated with the implementation of religion (church, bishops, rabbis, etc.) or nation (schools, literature, state), and there are rituals that symbolically constantly maintain awareness of belonging to the community (national and religious holidays). But of course, we are talking about the similarity in the identification of individuals through membership in a social group with its traditions, narrative, and institutions. However, similarity, in turn, does not imply identity.

Thus, it can be said that national consciousness is as much a natural element of human societies as religious identity. National consciousness is not directly determined by the action of specific ethnic, linguistic, or cultural-political factors, but once established for various reasons, it becomes an inseparable part of human existence.

### **References**

1. Benedict Anderson *Imagined Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London Verso. 2006.
2. Шевельов Ю. Чому Общєрусский язык, а не Вїбчоруська мова. Дві статті про постання української мови. Київ: Вид. дім «КМ Academia». 1994.
3. Пиперски А. Конструирование языков. От эсперанто до дотракийского. М.: Альпина нон-фикшн, 2017.

4. «Про управління імперією» Костянтина VII Порфирогенета (Багрянородного) 948 – 952 рр., in: Василь Німчук *Хрестоматія з історії української мови. X-XIII ст.* Київ-Житомир, 2015. С.17-25.
5. Толочко А. Очерки начальной Руси. Киев; С.-Птб: Лаурус, 2015.
6. Аристов В. Что нового в Киевской Руси? In: *Ab Imperio*. 1/2015. С.480-488.
7. Давньосхіднослов'янські найменування в арабських джерелах IX–X ст. in: Василь Німчук *Хрестоматія з історії української мови. X-XIII ст.* Київ-Житомир, 2015. С.16-17.
8. Shevelov G. Y. A Historical Phonology of the Ukrainian Language. Heidelberg: Carl Winter, 1979.
9. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. пер. з англ. Харків: Акта, 2002.
10. Крысько В. Древний Новгород-Псковский диалект на общеславянском фоне in: *Вопросы языкознания*. 3. 1998. С. 74-93.
11. Мозер М. Історія української мови. Київ, 2018.
12. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Т.1. Київ, 1998.
13. Грушевський М. Велика, Мала і Біла Русь In: Грушевський Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), І. Гирич та ін. Львів: Видавництво «Світ». 2009. Т. 9. С. 5–16.
14. Мозер М. Что такое “простая мова”? In: *Studia Slavica Hung.* 47/3-4 (2002) С. 221-260.
15. Мозер М. Причинки до історії української мови. Київ: Нова Книга, 2011.
16. Митрополит Іларіон (Огієнко). Історія української літературної мови Вінніпег, 1950.
17. Plokhy S. The Origins of the Slavic Nations. Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus. Cambridge University Press, 2006.
18. Lipiński Waclaw Stanisław Michał Krzyczewski. Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego. Kraków, 1911.
19. Брехуненко В. Козаки на степовому кордоні Європи: Типологія козацьких спільнот XVI – першої половини XVII ст. Київ, 2011.
20. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 7. Козацькі часи до року 1625. Київ: Наукова думка, 1995.
21. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. Чернігів: Сіверянська думка, 1996.
22. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ: Критика, 2008.
23. Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569-1648). Київ: Дух і літера, 2016.
24. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676). Київ: Альтернативи, 1999.
25. Frank E. Sysyn The Khmelnytsky Uprising and Ukrainian Nation-Building In: *Journal of Ukrainian Studies* 17. nos. 1-2 (Summer-Winter 1992).

26. Яковенко Н. Шляхта в козацькій революції середини XVII ст. (полемічні зауваги до схеми В'ячеслава Липинського). In: *Козацькі війни XVII ст. в історичній свідомості польського та українського народів*. Матеріали Другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12-13 жовтня 1995 р.). Львів-Люблін, 1996. С. 21-31.
27. Когут З. Кордони України: територіальні візії козаків від гетьмана Б.Хмельницького до гетьмана І. Самойловича In: *Український історичний журнал*. 2011. №3. С. 50-73.
28. Донцов Д. Націоналізм. Київ: ФОП Стебляк О. М., 2015.

## ДО ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ АВТЕНТИЧНОСТІ В ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

**Галина ХМЕЛЬ-ДУНАЙ**

*кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін  
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»,  
член Національної спілки майстрів народного мистецтва України*

У статті відслідковуються процеси змін та формування етнічних ознак у людському суспільстві та на тлі історичного становлення державності в багатьох країнах. Такі закономірності не минули дві історично пов'язані в часі і просторі держави, як Україна та Литва. Тривалий час, близько 400 років, вони мали щільні контакти та взаємодію в різних напрямках: політичному, господарському, економічному, культурному та інших. Народи наших країн об'єднувала спільна територія від Балтики до Чорного моря, історичні події на полях визвольної боротьби, формування державності, запозичення або розширення схожих рис у побутовому житті, традиціях, елементах ноші, ремесел та народного мистецтва. Це одне з перших досліджень, що ґрунтуються на вивченні літературних джерел, музейних артефактів, спілкуванні з дослідниками та фахівцями.

Питання збереження етнічної автентичності залишається дуже нагальним фактором сучасних глобалізаційних процесів і потребує ґрунтовного вивчення його важливих соціальних особливостей, що формують взаємоповагу, творчу співпрацю та високу духовну культуру міжнаціональних стосунків, яка протистоятиме розбрату, ворожнечі та агресивним намірам між представниками різних національностей нашої планети.

**Ключові слова:** етнокультура, міжкультурні зв'язки, етнічна автентичність.

The article traces the processes of change and the formation of ethnic features in human society and against the background of the historical formation of statehood in many countries. Such regularities did not change two states historically connected in time and space, such as Ukraine and Lithuania. For a long time, about 400 years, they had intense contacts and interaction in various directions: political, economic and cultural. People of these two countries were united by a common territory from the Baltic to the Black Sea, historical events in the fields of the liberation struggle, the formation of statehood, the borrowing or expansion of similar features in everyday life, traditions, elements of clothing, crafts and folk art. This is one of the earliest studies based on the study of literary sources, museum artifacts, communication with researchers and specialists.

The issue of preserving ethnic authenticity remains a very urgent factor in modern globalization processes and requires a thorough study of its important social features, which form mutual respect, creative cooperation and a high spiritual culture of international relations, which will resist discord, enmity and aggressive intentions between representatives of different nationalities of our planet.

**Key words:** ethnoculture, intercultural relations, ethnic authenticity.

У загальнокультурному, людському, науковому та інших розуміннях сутності людини, важливими були та залишаються деякі провідні ознаки та характеристики людини, як то мова, спосіб життя, господарювання, одяг, тощо.

В еволюційному та історичному розвитку людини – людини розумної, першою, найголовнішою ознакою природи людини є потужна психофізіологічна функція мовлення як один із способів передавання інформації. Однією зі складових психіки та психофізіології людини маємо психолінгвістику – спроможність сприймати, вивчати, спілкуватися мовами інших етносів.

Люди мають схожі риси, здібності, можливості, але водночас їх індивідуалізують, роблять «унікальними» їхні споконвічні, зниклі чи генетично закріплені особливості або етнічні характеристики (ознаки). Це дає можливість, принаймні, поки що спілкуватися, пізнавати мову, культуру, звичаї, традиції, ремесла різних народів нашої Планети до тих пір, поки вони не зникли. Якщо зникнуть ці етнічні особливості-ознаки, людство перетвориться на «населення планети Земля».

Але не тільки мовлення, колективна праця, тощо є ознакою приналежності людей до певних етнокультурних груп на Землі. У представленій роботі було цікавим знайти, дослідити, описати деякі з таких ознак на прикладі двох історично споріднених держав.

Україна і Литва є давніми й надійними партнерами не тільки в економічному, політичному, науковому та культурному співробітництві – їх об'єднує спільна історія і давні культурні процеси. Більше того, в сучасних

умовах маємо сприятливі можливості для розроблення та реалізації спільних проєктів, що мають важливе національно-культурне значення для обох країн.

Творчий потенціал литовців, які стали складовим елементом народонаселення України, простежується на різних етапах історичного розвитку від Великого Князівства Литовського й до нашого часу.

При вивченні схожості мовлення та змісту понять у литовській та українській мовах – визначено близько 200 слів, як-от:

<b>Литовські</b>	<b>Вимова</b>	<b>Українські</b>
Galva	Галва	Голова
Agrastas	Аграскас	Агрис
Ūsai	Усай	Вуса
Virvė	Вірвє	віршовка, мотузка
Basas	Басас	Босий
Barzda	Барзда	Борода
Gruodis	Груодіс	Грудень
Lapkritis	Лапкрітіс	Листопад
Šienas	Шенас	Сіно
Meišas	Мейшас	Мішок
Perkunas	Перкунас	Перун
Burokas	Бурокас	Буряк
Bulvės	Бульвєс	бульба, картопля
Kilimas	Кілімас	Килим
Čabanas	Чабанас	Чабан
Kapas	Капас	капище, могила
Grėblys	Гребліс	Граблі
Nuometas	Нуометас	Намітка

Другою потужною ознакою окрім мови в автентичності етносів був, є та повинен залишитися – одяг. Це такі непереборні ознаки національних характеристик, які помітні при спілкуванні першими.

Одяг як і мова в обох країнах мають територіальні особливості у вигляді діалектів, крою, орнаментики та колористики. В Литві за такими онаками виділяють 5 територіальних утворень. В Україні таких етнічних регіонів – 15.

Ноша або одяг має свої традиційні складові елементи, особливості виготовлення, техніки вдягання та носіння. Комплектація елементів строю жінок в Литві та Україні дуже схожі.

Традиційний жіночий одяг обох країн, складався із сорочки, спідниці, фартуха, ліфа (керсетки, горсика), пояса, головного убору, взуття та прикрас.

Однією з основних частин традиційного жіночого строю в Україні була довга полотняна сорочка, а в Литві коротка сорочка (*marškiniai*). Для верхньої частини якої застосовувалося більш тонке, іноді крамне полотно, для нижньої – більш грубе, домоткане. У другій половині XIX ст. в східній і південно-східній і в окремих місцевостях центральної і західної частин Литви поширилася вишивка сорочок хрестом червоними і, рідше, чорними нитками. У сорочках особливо прикрашалися довгі рукави, манжети і комір, так як їх видно з-під ліфа. Найпоширенішим орнаментом був геометричний або стилізований рослинний малюнок [5, с. 8–50].

Поверх сорочки як українки, так і литовки надягали спідниці (*sijonas*) з лляної, вовняної або напіввовняної тканини. Литовки могли носити дві-три спідниці – одну поверх іншої. Шили їх широкими і довгими, нагорі біля пояса збирали в складки чи зборки. Забарвлення і орнамент спідниць були різноманітними: поперечно або продольносмугасте, в клітинку різних пропорцій, одноколірні або оброблені тканими геометричними і рослинними орнаментами. У спідницях, як і в усьому традиційному литовському жіночому костюмі, переважають поєднання червоного і зеленого, чорного, білого і синього кольорів. Інколи застосовують жовті, помаранчеві і фіолетові тони.

Обов'язковою приналежністю литовського традиційного як жіночого, так і дівочого костюма був фартух (*prijuoste*), тканий із лляної, вовняної або бавовняної пряжі, або пошитий із крамної матерії. Литовські фартухи дуже різноманітні за своїми узорів і їх виконанням [4, с. 5-42].

Ошатною і святковою частиною традиційного литовського жіночого костюма була безрукавка – ліф (liemenė). У будні безрукавки носилися рідше. Шили їх із домотканого з мілким узором вовняного або напіввовняного матеріалу, заможні селянки – із шовку, парчі і сатину, які більш широко стали застосовуватися в ХІХ ст. У різних етнографічних областях Литви безрукавки відрізняються деякими деталями крою. Традиційний жіночий, як і чоловічий, костюм доповнювався поясом (juosta) [7, с. 37, 44].

Традиційним головним убором заміжніх жінок був убір що за формою нагадував довгий рушник – намітка (nuometas), широко поширений у балтійських, слов'янських та інших народів. У першій половині ХІХ ст. вельми популярними стали хустки і очіпки (kykas), а з початку ХХ ст. хустки із ситцю, шовку, вовни і домоткані полотняні витіснили всі головні убори і донині побутують у литовському селі.

Форма і деталі українського жіночого одягу дуже різноманітні. На таке різноманіття вплинули і регіональні особливості, і багаті традиції українського повсякденного та святкового життя. Своєрідність жіночого строю виявляється і в крої складових елементів одягу, і в загальному вигляді вбрання, і в складі частин костюма. Відзначається також різноманітність кольорових поєднань, декоративних обробок та прикрас.

Різниця костюмів по регіонах пояснюється близьким спілкуванням із сусідніми народами, тому в північно-західних областях жіночий український костюм має схожі риси з польським національним одягом, для Поділля характерні деякі елементи та орнаменти, що нагадують молдавські мотиви. Можна сказати, що Поліссі та Середнє Придніпров'я зберегли більше свій історичний етнічний стиль, цей одяг і прийнято вважати традиційно українським.

Основою українського жіночого одягу є сорочка зі льняної або іншої натуральної тканини, оздоблена вишивкою, тому її називають вишиванкою чи кошуля. Це довга сорочка (додільна), яка на більшій частині території

України шилася цілісною. На Закарпатті сорочку шили з двох частин: нижня частина була з більш щільної і практичною тканини, а верхня частина з тонкої.

По крою відрізнялася чотири основні типи жіночих сорочок українок: 1) туникоподібна; 2) туникоподібна з уставками; 3) з поліками, пришитими по основі; 4) більш пізні, кінця XIX – початку XX ст. на кокетці. Сорочки багато прикрашалися білою ажурною гладдю або тканими візерунками з червоних, синіх або білих ниток сорочки [1, с. 252].

Жіночі вишиванки західних регіонів шилися з коміром, зазвичай відкладним. У східній частині України шиють більш давній варіант вишитих сорочок – без коміра.

Вишивка – основна прикраса української сорочки. Нею прикрашають, за традицією, комір, рукава і нижній край (поділ) сорочки. Найбільше вишивки на рукавах: у верхній їх частині або в нижній. Іноді розшивається і весь рукав вишивкою [1, с. 158, 173, 186]. Поверх вишитої сорочки надягали не менш гарні жилети (корсетки) або теплі жупани.

По тому, як носила молода жінка стрій, можна було бачити, заміжня вона чи ні. Незаміжні дівчата носили сорочки з барвисто вишитим подолом поверх вдягали спідницю, підперезуючись тканим поясом – крайкою. Як повсякденний одяг використовувався простий тип спідниці – запаску. Її рідко прикрашали вишивкою або якимось іншим декором. Запаску шили з недорогої вовняної тканини різних відтінків синього, червоного, зеленого кольорів. Запаска являла собою шматок тканини, до верхніх кутів якого пришивали тасьми або тонкі пояски, щоб закріплювати запаску на талії. Одночасно надягали дві запаски різного кольору: одна ззаду, інша спереду. У такій спідниці було зручно рухатися й управлятися по господарству.

У святкові дні українки надягали плахту, як частина ошатного костюма. Для плахти використовували вовняну картату тканину довжиною до чотирьох метрів. Весь одяг українок шився й оздоблювався вручну. За

красою одягу можна було судити не тільки про багатство родини, але й про майстерність і працьовитість господині чи молодій дівчині – майбутньої нареченої. Тому над своїм одягом і одягом своєї сім'ї жінки працювали майже весь час, вільний від господарських турбот.

Хустка була найпопулярнішим головним убором в українок. Часто жінки використовували кибалку – щільний обруч, на який накручувалося волосся, так як українські заміжні жінки не повинні були заплітати коси. Поверх такої зачіски надягався очіпок, який щільно облягав голову і утримував волосся. Очіпок обов'язково носили всі заміжні українки, знімаючи тільки на ніч або для миття волосся. Поверх очіпка надягали гарну різнобарвну хустку. Її кінці зазвичай зав'язувалися над чолом. Українські жінки любили надягати в свята яскраві кольорові хустки, які чудово поєднувалися з багато вишитим одягом.

Окрім схожості складових елементів одягу як литовок, так і українок, строї жінок доповнювались цікавим і дуже корисним елементом. В українок він називався гаман, кишенья, кишенька інколи карман або ладунка.

У традиційному одязі селянок Лівобережної України (Полтавщини, Слобожанщини) початку ХХ століття вони являли собою торбинку у вигляді кишені, яку прив'язували до поясу.

Такі ж поясні кишені були і залишилися елементами традиційного одягу жінок у Литві і називаються *delmonai* – делмон [7, с 117, 119, 130; 3, с. 197, 215].

Слова «карман», «гаман» і «калита» в Україні мають тюркське походження. Термін «ладунка» походить від середньовісньонімецького «*laden*»; він потрапив до української мови через польське посередництво (польське *ładować* перекладається як «вантажити; набивати; заряджати. Ладунки носили переважно на поясі. Така частина одягу була притаманна лише жіночим строям [2, с. 91, 112].

Чоловіки використовували широкі ткані пояси, куди закладали дрібнички.

Кишені XVIII століття, які носили заможні жінки, щедро прикрашалися вишивкою; їх, вочевидь, носили до парадних суконь. Менш заможні жінки виготовляли такі кармани з простого полотна або з клаптиків дорогої тканини.

У сільському українському вбранні початку XX століття варіант носіння такого «карману» поверх стегового одягу міг приховатися під довгими полами керсетки, тому так мало фотографій, де можна було би їх побачити.

У сучасному житті такі зручні елементи можна носити і як доповнення до спідниці в етнічному стилі, і просто разом із модним одягом. Актуальність такого аксесуару пояснюється і чисто практично – він зручний для носіння сучасних гаджетів, без яких ми вже не уявляємо своє життя.

Отже, наш світ різноманітний, різночле багатий, особливий або взаємозбагачений на історичному шляху людства на Землі. На цьому шляху еволюціонує людина та змінює, пристосовує для своїх потреб способи спілкування, життєвий простір, родинні стосунки. В останні десятиліття через економічну міграцію різнобарвнішими стали шлюби. За людиною слідує шлейфом її уподобання, етнокультурні та гастрономічні традиції. В цьому швидкоплинному часі та умовах важко зберегти без змін автентичну сутність кожного етносу.

Варто продовжувати пошуки, вивчення, відтворення та передавання елементів етнокультурного простору майбутнім поколінням Землі.

## Литовські традиційні жіночі строї



## Українські національні костюми

Жіночі строї українок (Полтавщина, Слобожанщина)

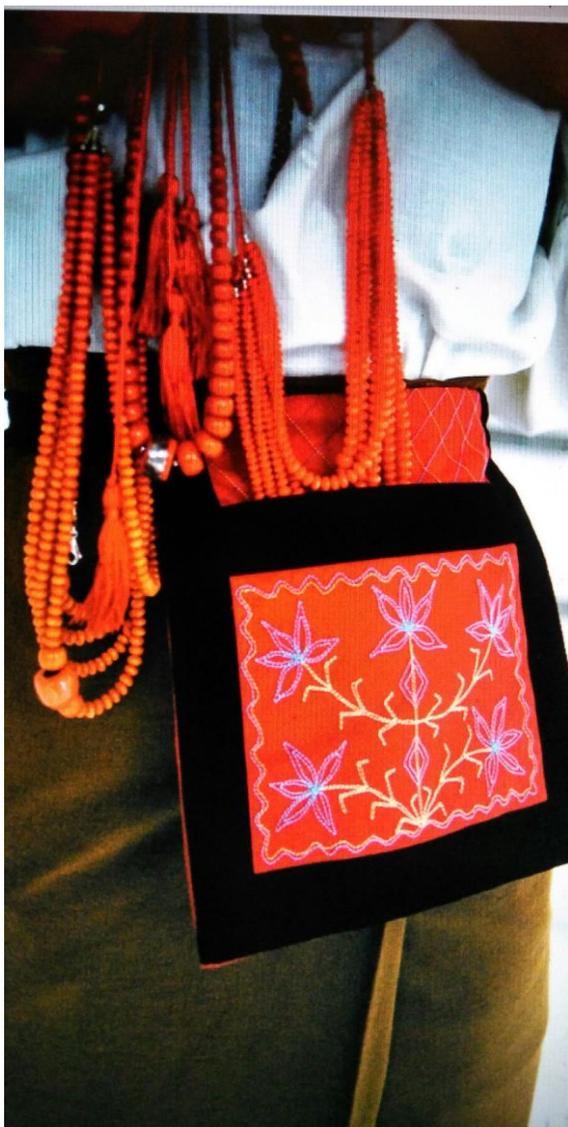
виконання автора: Галини Хмель-Дунай



## Поясні кишені в українському одязі



Поясні кармани українські



Поясні литовські кармани –делмони (delmonai) [7, с. 117, 119, 130]



### Список використаної літератури

1. Васіна З. О. Український літопис вбрання: [книга-альбом] у т. 2. Київ: Мистецтво, 2006. 448 с.
2. Косміна О. Традиційне вбрання українців. Т.1. Балтія – Друк, 2008. 158 с.
3. Baltijos regiono tautinio kostiumo kišenių ornamentika. RES HUMANITARIAE. T. XVII. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. 2015. 187–220. ISSN 1822-7708.
4. Baroti S. Klaipėdos krašto etninių drabužių vizuali tapatybė. Beigiamasis magistro darbas. Klaipėda, 2017. 61 psl.
5. Matulionienė E. The developmen of tekstile packets of the national kostume of Lithuania minor. Summary of doctoral Dissertation Humanities, Etnology, Klaipėda, 2018. 60 p.
6. Protėvių ženklai tradicinėje tekstilėje. Siuvinėjimai. Sudarytojai: Dalia Bernataite-Beliauskienė, Ramutė Kraujalienė, Vikma Žukauskienė. Vilniaus etninės kultūros centras, 2020, 88 psl.
7. Jurkuvienė T. Lietuvių tautinis kostiumas. Vilnius, Baltos lankos, 2006, 246 psl.

## ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ CLIL У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

**Ірина ХОЛОД**

*кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри міжкультурної  
комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін  
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

Стаття присвячена сучасним тенденціям у вивченні іноземних мов у професійному контексті в умовах глобалізації та інтенсивного розвитку міжнародної співпраці. Зазначається, що в сучасному світі фахівці все частіше стикаються з необхідністю спілкування та співпраці в англійськомовних середовищах, де відбувається обмін ідеями та реалізація проєктів.

Стаття підкреслює, що англійська мова вже давно перетворилася на ключовий інструмент для розуміння сучасного світу та високо важливою у сферах міжнародного бізнесу, академічних досліджень та технологічного спілкування. Ефективне володіння англійською стає пріоритетом для професіоналів різних галузей.

Особливу увагу авторка засередила на методиці CLIL (Content and Language Integrated Learning), яка поєднує вивчення мови та фахових предметів. Цей підхід вважається важливим інструментом для підготовки фахівців, здатних не лише ефективно використовувати англійську мову у відповідній галузі, але й здійснювати професійну діяльність на міжнародному рівні.

У статті розглядаються основні компоненти методики, а також особливості її використання у закладах вищої освіти та погляди вчених-методистів щодо її імплементації в університетах. Стаття висвітлює, як CLIL може бути ефективним інструментом для викладання англійської мови на спеціальностях, де вивчення мови пов'язане з конкретною професійною тематикою. Автор статті досліджує думки вчених-методистів, намагаючись

визначити виклики імплементації CLIL в університетських програмах на немовних напрямках.

**Ключові слова:** предметно-мовне інтегроване навчання, англійська мова як мова викладання, англійська мова професійного спрямування, методика викладання англійської мови як іноземної, заклад вищої освіти, міжнародна співпраця, культура.

The article is devoted to the current trends in learning foreign languages in a professional context in the context of globalisation and intensive development of international cooperation. It is noted that in today's world, professionals are increasingly faced with the need to communicate and collaborate in English-speaking environments where ideas are exchanged and projects are implemented.

The article emphasises that English has long been a key tool for understanding the modern world and is highly important in the areas of international business, academic research and technological communication. Effective English proficiency is becoming a priority for professionals in various fields.

The author focuses on the CLIL (Content and Language Integrated Learning) methodology, which combines language and professional subjects. This approach is considered to be an important tool for training specialists who are able not only to use English effectively in their professional fields, but also to carry out professional activities at the international level.

The article examines the main components of the methodology, as well as the peculiarities of its use in higher education institutions and the views of methodologists on its implementation at universities. The article highlights how CLIL can be an effective tool for teaching English in specialities where language learning is related to specific professional topics. The author of the article explores the opinions of methodologists in an attempt to identify the challenges of implementing CLIL in university curricula in non-linguistic areas.

**Keywords:** Content and Language Integrated Learning, English Medium Instruction, English for Specific Purpose, methods of teaching English as a foreign language, higher education institution, international cooperation, culture.

В умовах глобалізації та стрімкого розвитку міжнародної співпраці, вивчення іноземних мов в професійному контексті стає ключовою складовою успішної кар'єри та взаєморозуміння в міжнародному співтоваристві. Сучасні фахівці все частіше стикаються з необхідністю спілкування та співпраці в англійськомовних середовищах, де керівники, вчені та фахівці різних галузей обмінюються ідеями, розробляють та реалізують проєкти.

Актуальність вивчення англійської мови професійного спрямування підкреслюється тим, що англійська мова вже давно перестала бути лише засобом комунікації і стала ключем до розуміння сучасного світу та його потреб. Зокрема, в умовах стрімкого розвитку міжнародного бізнесу, академічних досліджень та технологічного спілкування, ефективне володіння англійською мовою стає пріоритетом для професіоналів різних галузей.

Методологія CLIL (*Content and Language Integrated Learning*), що поєднує вивчення мови та професійної тематики, у цьому контексті виступає важливим інструментом, спрямованим на підготовку фахівців, здатних не лише ефективно використовувати англійську мову у своїй галузі, але й здійснювати професійну діяльність на міжнародному рівні.

Різні аспекти предметно-мовного інтегрованого навчання висвітлені у дослідженнях таких українських вчених, як С. Бортник, Ю. Руднік, А. Ковальчук, Л. Мовчан, О. Павлова, Л. Монастир'єва та інші. Серед міжнародних дослідників питання використання предметно-мовного інтегрованого навчання у закладах вищої освіти активно вивчають: Кристіан Далтон-Пуффер розглядає аспекти риторики в межах CLIL, Даріо Л. Банегас визначає методи та переваги цієї методики, Джейсон Кенос зосереджує свої дослідження на процесі білінгвальної освіти з використанням CLIL, Кармель Кунан досліджує вплив CLIL на студентів, До Койл вивчає мотиваційні аспекти студентів під час впровадження цієї методики у навчальний процес. Девід Ласагабастер приділяє увагу ролі викладача під час використання технологій на заняттях, а Девід Марш визначає траєкторію розвитку методики CLIL.

Метою нашої розвідки є окреслити особливості використання методології CLIL у викладанні англійської мови на немовних спеціальностях у закладах вищої освіти та сфокусувати увагу на думках вчених-методистів щодо імплементації зазначеного методу в університетах.

Перш за все звернемо увагу на розбіжності в термінах, які вживаються як відповідники *Content and Language Integrated Learning*, оскільки немає однастайності у науковій та дидактичній літературі. Вперше термін CLIL був запропонований Девідом Маршем, дослідником у галузі багатомовної освіти 1994 році. Згодом учений тлумачить предметно-мовне інтегроване навчання як навчальний підхід, де освітній процес фокусується на двох аспектах одночасно. У цьому контексті додаткова мова, яка, зазвичай, не є рідною для

тих, хто навчається, використовується як інструмент для викладання та вивчення конкретного предмету. Під час навчання можливий двійний акцент, коли увага зосереджена або на змісті предмету, або на розвитку мовних навичок. У процесі навчання важливо враховувати обидва аспекти [7].

Український дослідник цієї методики Л. Мовчан розшифровує аббревіатуру CLIL як контекстно-мовне інтегроване навчання. А. Ковальчук використовує поняття «змістово-мовне інтегроване навчання» досліджуючи використання цієї методики у Швеції. Міжнародно використовуваний аббревіатурний термін CLIL визначає різноманітні концепції навчання, які об'єднують вивчення іноземної мови та предметний матеріал. У загальній функції, термін CLIL об'єднує різні форми навчання, фокусуючись на європейських та національних підходах. Вони усі спрямовані на використання іноземної мови для передавання та оброблення матеріалу з різних предметів. Зокрема, варіант двомовного (предметного) навчання набув особливої популярності в Німеччині [8].

Заняття, в яких використовується методологія CLIL, включають наступні компоненти:

1) *Зміст (content)* – здобуття знань, формування навичок та вмінь у конкретній предметній області. У методиці CLIL основною увагою є сам контент, тобто конкретний предмет, який служить орієнтиром для вивчення мови. Викладачі, які спеціалізуються в певній галузі, повинні мати глибокі знання академічної лексики та термінології, яку їхні студенти використовуватимуть для взаємодії під час занять.

2. *Спілкування (communication)* – практичне застосування іноземної мови у навчальному процесі, в процесі якого студенти набувають досвіду використання іноземної мови. З метою ефективного оволодіння мовою, викладачі мають сприяти студентам у засвоєнні основних граматичних конструкцій, а також необхідних термінів у відповідних предметних областях.

3) *Пізнання (cognition)* – розвиток когнітивних та розумових здібностей, що формують загальне розуміння.

4) *Культура (culture)* – визнання існування інших культур та розуміння себе як частини культури.

Методика CLIL впливає на розвиток ключових компетенцій студентів різних напрямів таких, як: медичні, технічні, гуманітарні та інші, у закладах вищої освіти. Її унікальність полягає в тому, що вивчення мови стає не просто окремою навчальною метою, а ефективним інструментом для освоєння конкретного предмета. Основний акцент при цьому робиться на розумінні та використанні спеціальних текстів та важливої предметної термінології, які стають невід’ємною частиною методики CLIL.

Ця методика передбачає інтеграцію мови у програму навчання, що стимулює студентів до розвитку як мовленнєвих, так і предметних навичок. Засвоєння необхідної термінології та розуміння специфіки текстів стає ключовим елементом успішного вивчення за методикою CLIL.

Зазначимо, що використання мови в контексті вивченого матеріалу вимагає не лише розуміння, а й активного залучення студентів у мовне середовище. Це підвищує їхню мотивацію використовувати мову в дискусіях та обговореннях тематичного матеріалу, що, в свою чергу, сприяє глибшому розумінню і осмисленню вивченого.

Нині методика CLIL успішно використовується як в університетах більшості країн Західної Європи (Німеччина, Франція, Бельгія, Фінляндія, Швеція, Чехія, Естонія, Польща, Латвія, Італія, Туреччина), так і Азії (Індії, Сінгапурі, Малайзії, Китаї, Японії та інших). Реалізація технології CLIL в різних країнах значно відрізняється в залежності від обраної моделі. На сьогодні поширено три моделі CLIL:

1. *soft, language-led* (м’яка), яка орієнтована на лінгвістичні аспекти спеціального навчального матеріалу;

2. *hard, subject-led* (жорстка), при якій майже половина навчальної програми з профільних дисциплін викладається іноземною мовою;

3. *partial immersion* (часткове занурення), яке використовується для окремих модулів у межах спеціальностей, що викладаються іноземною мовою [5].

Використання англійської мови як основної мови навчання (English Medium Instruction) у вищій освіті визначається як викладання академічних предметів англійською мовою в країнах, де для більшості населення англійська не є рідною мовою. При цьому покращення комунікативної компетентності студентів може бути імпліцитною метою [4, с. 330]. Мета програм ЕМІ полягає в забезпеченні студентів професійними знаннями та вдосконаленням володіння англійською мовою для подальшої глобальної інтеграції.

Бортник С. вважає, що методика ЕМІ є результатом розвитку інтеграції вивчення іноземної мови та фахової дисципліни. Поступовий перехід від вивчення англійської мови професійного спрямування (ESP – English for Specific Purpose) до предметно-мовне інтегроване навчання (CLIL), а потім до англійської мови як мова викладання (ЕМІ – English Medium Instruction). Якщо порівнювати ці дві методики, то методика ESP фокусується, головним чином, на вивченні іноземної мови, тоді як методика CLIL має амбівалентний характер, оскільки спрямована як на професійне спрямування, так і на саму іноземну мову. У відміну від цих підходів, методика ЕМІ не пов'язана з викладанням іноземної мови як окремої дисципліни [1, с. 98].

Оскільки методика English Medium Instruction (ЕМІ) обмежується університетськими програмами, які викладаються виключно англійською мовою, вона має більш глобальний характер порівняно з предметно-мовним інтегрованим навчанням CLIL, що використовується переважно в країнах Європи. Крім того, з орієнтацією на інтернаціоналізацію університету та привертання студентів із-за кордону (зверху-вниз), ЕМІ може абсолютно

виключати вивчення мови. Навпаки, у випадку CLIL, розробленого в Європі, використовується для різних мов (не тільки англійської), оскільки від самого початку це був регіональний процес (знизу-вгору), спрямований на вивчення мови [4, с. 330].

Проте вчений М. Хайер прихильний думці, що предметно-інтегроване навчання може призвести до зниження рівня предметної компетентності або неповного розуміння предмету студентами. Це може бути викликано тим, що викладачі заздалегідь спрощують зміст навчальної програми [6].

Вчена О. Ходаковська висловлює альтернативну думку, вважаючи, що вивчення мови стає більш спрямованим на конкретні комунікативні завдання. Це забезпечує студентам можливість краще пізнати та розуміти культуру мови, яка вивчається, що, в свою чергу, призводить до розвитку соціокультурної компетенції. Через великий обсяг мовного матеріалу, що проходить через студента, відбувається повноцінне занурення в природне мовне середовище. Робота над різними темами дозволяє вивчити специфічні терміни та мовні конструкції, що сприяє поповненню словникового запасу студента термінологією предмету і готує його до подальшого навчання та використання отриманих знань і вмінь. Вивчення іноземної мови і мовного предмета одночасно служить додатковим інструментом для досягнення освітніх цілей і має позитивні аспекти як для вивчення іноземної мови, так і для опанування фахового предмету [3].

Згідно з думкою вченого Г. Фолльмера, лінгвістичні труднощі, які зустрічаються в учасників під час предметно-мовного інтегрованого навчання, часто сприяють активізації творчої розумової діяльності студентів (завдяки розробці деталей ситуації та виявленню суперечностей). Це, в свою чергу, може сприяти більш глибокій семантичній обробці слів і глибшому розумінню концепцій навчального плану студентами [9].

На думку А. Бонне, студенти можуть витратити енергію на вирішення концептуальних проблем, переходячи на іншу мову, але це не завжди

призводить до вирішення мовних труднощів. Те, що може бути перешкодою для студента, насправді може стати сильним потенціалом, особливо для засвоєння конкретних понять у предметах. Важливо відзначити, що студенти, які беруть участь у предметно-мовному інтегрованому навчанні, можуть опинитися у невігідному положенні на іспитах із різних предметів, за винятком інтегруючих, таких як іноземна мова і рідна мова і література [9].

Вищезазначений матеріал уможлиблює наступні висновки – використання методології CLIL відповідає функціональному та лексичному підходах до навчання іноземної мови в університеті і надає можливість досягти більшої ефективності у процесі її освоєння. Це досягається шляхом створення навчального середовища, яке імітує мовленнєвий контекст і сприяє підвищенню внутрішньої мотивації студентів. Важливо відзначити, що занурення студентів у мовне середовище під час вивчення професійної термінології позитивно впливає на їхню мотивацію та розуміння предметного матеріалу.

Отже, використання методології CLIL у викладанні англійської мови професійного спрямування є високо ефективним підходом, який сприяє якісному підготовці студентів для викликів сучасного професійного середовища. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні можливостей імплементації технології CLIL у вищих немовних закладах України.

### **Список використаної літератури**

1. Бортник С. Б. Англійська як мова викладання: виклики та особливості роботи викладачів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. №30 (69). С. 96–101.
2. Мовчан Л. Г. Використання досвіду Швеції у вітчизняній практиці навчання іноземних мов. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2011. № 7. Ч. 2. С. 214–220.
3. Ходаковська О. Особливості методики предметно-мовного інтегрованого навчання. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/63.pdf>.
4. Bradford A., Brown H. English-Medium Instruction in Japanese Higher Education: Policy, Challenges and Outcomes. 2017. p. 330 URL: [https://www.researchgate.net/publication/344271315\\_Book\\_review\\_of\\_](https://www.researchgate.net/publication/344271315_Book_review_of_)

- the\_book\_English-Medium\_Instruction\_in\_Japanese\_Higher\_Education\_Policy\_Challenges\_and\_Outcomes\_by\_A\_Bradford\_H\_Brown\_Eds
5. Content and Language Integrated Learning (CLIL) at School in Europe. URL: [http://ec.europa.eu/languages/documents/studies/clil-at-school-in-europe\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/languages/documents/studies/clil-at-school-in-europe_en.pdf).
  6. Hajer M. Creating a language-promoting classroom: content-area teacher sat work. *Second and foreign language learning through classroom interaction*. Mahwah N.J. and London: Lawrence Erlbaum Associates. 2000. P. 265–285.
  7. Marsh D. The relevance and potential of content and language integrated learning (CLIL) for achieving MT+2 in Europe. URL: <http://userpage.fuberlin.de/elc/bulletin/9/en/marsh.html>.
  8. Sudhoff J. CLIL and ICC: Foundations and Approaches towards a Fusion. *International CLIL Research Journal*. 2010. 1(3). P. 30–37.
  9. Vollmer G., Helmut Johannes, Lena Heine, Randi Troschke, Debbie Coetzee, Verena Kuttel. Subjectspecific competence and language use of CLIL learners: The case of geography in grade 10 of secondary schools in Germany. *Paper of the ESSE8 Conference in London*. 29 August 2006. P. 22–25.

## **КОНЦЕПТ «ПАЛЯНИЦЯ» В ЕТНОГРАФІЧНИХ І ФОЛЬКЛОРНИХ МАТЕРІАЛАХ, НАДРУКОВАНИХ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧ. XX СТ.**

**Анастасія ШАПОШНІКОВА**

*наукова співробітниця музею «Літературне Придніпров'я»  
КЗК «Дніпропетровський національний історичний музей  
ім. Д. І. Яворницького» ДОР*

У статті аналізується концепт «паляниця» в друкованих етнографічних, фольклорних матеріалах кін. XIX – поч. XX ст.; здійснюється порівняння значення з іншими борошняними виробами в етнокультурній площині.

**Ключові слова:** етнолінгвістика, концепт, паляниця, фольклор, приказка, пісня

The article analyzes the concept of «palyanitsa» in printed ethnographic and folklore materials of the late 19th and early 20th centuries; the value is compared with other flour products in the ethno-cultural context.

**Keywords:** ethnolinguistics, concept, palyanitsa, folklore, proverb, song.

У мовній картині світу сучасного українця в умовах російсько-української війни слово «паляниця» посіло своє особливе місце. «Паляниця» стала словом-паролем, який визначає приналежність до етноспільноти.

Вважаємо, що можна говорити про концепт «паляниця», який вживається не лише в розмовних практиках, а й в соціальному, культурному,

історичному контексті. Такі концепти дослідники І.Б. Циганок, К.С. Чеботар визначають як культурологічні [20]. Підпадає поняття «паляниця» і під визначення В.В. Жайворонка «*концепти історико-культурної свідомості народу*», які дослідник вважає мовними одиницями з етнокультурним змістом, що пов'язані з народними звичаями, традиціями, переказами – «*явищами, що підтримують історичну спадковість, тим самим зміцнюючи людську етноспільноту*» [7].

Для аналізу концепту «паляниця» нами було обрано фольклорні тексти, які самі по собі є концептуальним зосередженням інформації «*із різними прихованими символічними значеннями, через які виявляються соціальний та вербальний коди культури етносу*» [9, с. 11].

Метою цієї роботи є аналіз концепту «паляниця» і виведення його значення в контексті приказок, пісень та інших зразків фольклору, рецептів з етнографічних розвідок, які були надруковані напр. ХІХ – на поч. ХХ ст.; порівняння значення цього концепту зі значенням концепту «хліб» та іншими.

Про паляницю як ознаку достатку, багатства, щастя говорять приказки та прислів'я. Розглянемо такі тексти зі збірника «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1861): *Паляниця – як пух, як дух, як милеє щастя* [17, с. 244]; *Не для Гриця паляниця* [17, с. 92]; *Гарна мазана паляниця, а не дитина* [17, с. 177]; *Беззубому паляниця, поки не застине* [17, с. 244]; *Їв би паляниці, та зубів чортма* [17, с. 244]; *Не спускайся, Грицю, на паляницю* (у значенні очікування, рівнозначне *Поки бабуся спече книші, а у дідуся не буде душі*) [13, с. 17]. Бачимо, що паляниця може виступати безпосередньо як символ чогось гарного, як мотивація, або може говорити про втрачені можливості.

Особливості значення паляниці можна простежити в їх співставленні та протиставленні з іншими борошняними виробами.

## Паляниця і книш

**Миколай Маркевич** (1804–1860), український історик, етнограф, фольклорист, у своїй книзі «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян» (1860 р., вийшла друком після смерті М. Маркевича) наводить рецепти паляниці, вказуючи, що це те саме, що й книш, але пласке [12, с. 138].

**Митрофан Дикарєв** (1854–1899) у своїй статті «Малорусское слово паляниця и греческое relanos» (1899) пише, що книш – це особлива паляниця, яку виготовляли в обрядових цілях, яка відрізнялась формою [4, с. 32]. Про однаковість тіста для паляниці і книша у цей же рік пишуть у переліку рецептів, надрукованих у «Этнографическом обозрениі» (1899) [3, с. 277].

Та в українському фольклорі зустрічаємо протиставлення «книш – паляниця» по значенню. Так, існує приказка: *Нехай книш, аби не паляниця* [17, с. 54]. У цій приказці паляниця подається як щось краще за книш, а сама приповідка характеризує вередливість, коли обирають щось гірше [2, с. 67]; рівнозначне приказці *Хоч гірше, аби інше* [13, с. 20].

Протиставлення знаходимо у записаних **Павлом Чубинським** (1839–1884) весільних піснях:

*Тепер нарядили,*

*Як сами хотіли:*

*З книша – паляницю,*

*з дівки – молодицю.*

Є варіант цієї пісні, де присутня згадка про корж:

*Зробили-ж ми діло,*

*Аж нам чоло варіло:*

*З коржа – паляницю,*

*З дівки – молодицю.*

В обох варіантах мова йде про позитивну трансформацію в паляницю; символічно, хоч і жартівливо, описується зміна ролі жінки, її розквіт [16, с. 45].

Зі схожим символічним значенням паляниці існує також українська приказка: *З доброго тіста – смачна паляниця, з гарної дівчини – гарна молодиця* [18, с. 178].

### Паляниця і хліб

*Паляниця хлібові сестриця* [17, с. 244] – так каже ще одна приказка. Визначення терміну «паляниця» у словниках також найчастіше подається з використанням поняття «хліб». Звернемося до словника, який вийшов друком в аналізованому періоді (1909):

**Паляниця** – родь хліба изь пшеничної муки [5, с. 176].

Та попри те, що це різновид хліба, розуміємо: символічне значення в них різне: *Краще сухий хліб з водою, ніж паляниця з бідюю*. Різні й особливості приготування та обрядове призначення. Наприклад, записаний на Чернігівщині рецепт паляниці: *«Тісто, як і на хліб, тільки рідше замішують, молодше тісто роблять. (...) Як паляниці витягають, то одну розламують і розкладають на вікні, на столі і кажуть: хай мертві пару хватають. Як єсть сметана, дак помаже сметаною зверху або солодким вершком»* [21, с. 143].

У рецептах часто йде мова про змазування паляниці чимось солодким, що й надає значення «покращеного варіанту хліба».

Паляниця як гостинець фігурує у народній казці, записаній у нашому степовому регіоні. **Іван Манжура** (1851–1893) у своєму збірнику «Сказки, пословицы и т. п.» (1890) наводить казку «Бець», записану в Олександрівському повіті, де теж мова йде про різні вироби з борошна та про кулінарні навички їх виготовлення. *«Я, чоловіче, їм паляничку спечу»* – каже господиня чоловікові, який збирається у гості до тестя, однак тісто не виходить, тоді вона вирішує пекти хліб і додає ще житнього борошна.

Бачимо натяк на те, що паляниця менша за розміром, ніж хліб, і відрізняється борошном. Також не виходить нічого з хлібом, то вона приймає рішення робити бець, ще додаючи борошна [11, с. 98]. У словнику Бориса Грінченка наведено наступне визначення (з посиланням на казку, записану Іваном Манжурою):

**Бець**, ця, м. Род большого хлеба. Беця їм спечу [15, с. 54].

Коли з тіста не вийшла паляниця, хліб, господиня знову переробляє тісто, так що виходить повна діжа, а бець випечений такий великий, що доводиться одвірки виривати, аби в хату занести. Бачимо, що бець і справді у казці є великим виробом з борошна. Одна першочерговою ціллю була саме паляниця, яка мала продемонструвати, що жінка гарна господиня, і стати гостинцем для рідних.

### **Паляниця і коровай**

Вже було згадано про паляницю в тексті весільних пісень, бо паляниця у весільному обряді здавана вважається символом добробуту, чесної праці і міцного шлюбу [19, с. 453].

У довгому весільному процесі, занотованому етнографами, згадується не тільки про коровай, а й про паляницю. Так, Миколай Маркевич вказує, що коли син прохає в батька дозволу на одруження, той дає йому паляницю або буханець та промовляє *«іди-но попроси в старости кого знаєш, та ступай, куди тобі вгодно»* [12, с. 97]. Звучить паляниця і при ще одній розмові, що стосується дружок, коли батько кличе сина у суботу та кладе йому за пазуху паляницю: *«Іди, синку, попроси у дружки Степана і Грицька»*, а з дружками вже домовляється, щоб ті оговорили зі сватами *«скільки треба за коня, за місто, за квитку грошей, щоб знали з чим йти завтра до сватів»* [12]. Як бачимо, паляниця виступає своєрідною платою за послуги старост, дружбів.

Пише про це етнографка, фольклористка *Пелагея Литвинова* (1833–1904), де згадує про паляницю і під час змовин, і як подарунки від молодого

для музик (1900 р.) [10, с. 80]. Цей звичай дарувати музикам паляницю підтверджує, записана на Тернопільщині фольклорна пісня:

*Я музиці паляниці, я музиці сала,  
А музика чорта з'їла, і не буде грала* [10].

У збірнику пісень «Лирические малорусские песни, преимущественно свадебные» (1880 р.) етнографа **Хрисанфа Ящуржинського** (1852–1923) паляниця згадується в описі приготування весільного короваю: «берут корж, посыпают его овсом, сверху кладут копейку или больше на этот корж накладывают одну на другую «7 паляниць» [22].

Про використання паляниці в обрядах різдвяного циклу пише Митрофан Дикарив. Він вказує на поминальне значення і паляниці, і книша, якими накривають кутю, лишаючи її на покуті в різдвяну ніч. Також описує звичай носити хрещеному батькові напередодні Різдва кутю, пиріжки і дві паляниці [2, с. 32].

Використання паляниці в різдвяній обрядовості підтверджують тексти колядок. Поряд з побажанням гарного врожаю фігурував і виріб із пшениці – паляниця.

Іваном Манжурою у Богодухівському повіті була записана колядка, яку пізніше надрукували в «Етнографічний збірник» (1914):

*Дарує Господь два лани жита,  
Два лани жита, третій пшениці,  
Третій пшениці на паляниці,  
Четвертий проса, колядка довша,  
А п'ятий вівса, колядка уся* [6, с. 168].

Варіації цього тексту зустрічаються в різних регіонах, це зафіксовано у вказаному вище збірнику; всюди простежується прямий зв'язок між пшеницею та паляницею:

*Три стоги гречки на пирожечки,  
А три пшениці на паляниці* [6, с. 108].

Або:

*Сорок пшениці на паляниці,*

*Мірочку гречки на варенички* [6, с. 148].

Згадка про паляницю в текстах колядок із побажанням достатку господареві, знову вказує на її символічне значення – багатство, бажане. В іншому різновиді колядок, досить поширених і відомих у сучасному світі, паляниця згадується як винагорода для колядників:

*Коляд, коляд, колядниця,*

*Добра з медом паляниця,*

*А без меду не така –*

*Дайте, дядьку, п'ятака* [14, с. 10].

Окрім того, що паляниця вкотре виступає як бажане, знову наголошується на тому, що її покращували медом.

Нові історії – це позабуті старі, наші прабатьки не лише згадували про паляницю як символ, а й також жартували з того, що росіяни, не розуміють цього слова та не можуть його вимовити. У збірнику «Веселий оповідач», впорядкованому **Борисом Грінченком** (1863–1910), надрукована наступна історія-анекдот:

### НЕ МОЄ

*Загубив чоловік торбу, а в ній була сокира, ковбаса та паляниця, а москаль ішов із заду та й знайшов. Наздоганяє того чоловіка, а той і пита:*

- *А що, ти не находив торбинки?*

- *Какої?*

- *А в ній сокира, ковбаса та паляниця.*

- *Е, нет! Я нашел мешок, а в нем тапор, какое-то крученое м'ясо да пірог.*

- *Е, се не моє!*

*Та й розійшлись* [1, с. 51-52].

Аналіз етнографічних і фольклорних публікації кінця ХІХ – на поч. ХХ ст., де присутні згадки про «паляницю», доводить, що цей виріб із борошна був не лише у раціоні українців, а й в їхній мовній картині світу, символізуючи достаток, заможність, процвітання, позитивний результат діяльності; паляниця була підношенням до реальних людей та містичних сил. Також простежується різниця у сприйнятті між палянницею та іншими виробами з борошна, її виокремлення як чогось більш цінного.

Мовна одиниця «паляниця» об'єднує обрядовість, традиції та тексти, що в котре підкреслює доцільність виокремлення концепту «паляниця», який фіксує своєрідність української культури. Ще до відомої сцени Миколи Куліша у «Мина Мазайлі» український народ використовував це слово для репрезентації власної ідентичності, про що свідчить записаний Борисом Грінченко анекдот. На майбутнє заплановано порівняння висвітлення концепту «паляниця» у публікаціях кінця ХІХ – на поч. ХХ ст. з його репрезентацією на сторінках друкованих видань ХХІ століття.

#### **Список використаної літератури**

1. Веселий оповідач. Упорядкував Б. Грінченко. Канада, Вінніпег: накладом руської книгарні, 1919. 105 с.
2. Вусик О. С. Словник українських синонімів: Понад 2500 синонімічних гнізд / За ред. докт. філолог. наук, проф. А.М. Поповського. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2012. 568 с.
3. В.Щ. Пища и питье крестьян-малороссов с некоторыми относящимися сюда обычаями, поверьями и приметами. Этнографическое обозрение. №1-2. 1899. с.
4. Дикарив М. Малорусское слово паляниця и греческое *relanos*. *Киевская Старина*, 1899, кн. 10. С. 31–49.
5. Дубровський В. Українсько-російський словник / Під ред. І. Стешенко. Київ: Час, вид. 1-е, 1909. 318 с.
6. Етнографічний збірник. Т. 35. Видає Етнографічна Комісія Наукового Товариства імені Шевченка. Т. XXXV. *Колядки і щедрівки*. т. I. / зібрав Володимир Гнатюк. Львів : З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, 1914. 264 с.
7. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народів Причорномор'я*, 2002. № 32. С. 51–53.

8. Конопка В. Весільні переспіви («вівати») Західного Поділля (на матеріалах с. Новоставці Бучацького та с. Сороцьке Терехівського р-нів Тернопільської обл.). *Народознавчі зошити*. № 5 (137), 2017. С.1236–1243.
9. Кузьменко О. М.. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн). Автореферат. Київ, 2020. 40 с. URL: [https://scc.knu.ua/upload/iblock/a10/aref\\_Kuzmenko.%20O..pdf](https://scc.knu.ua/upload/iblock/a10/aref_Kuzmenko.%20O..pdf) (дата звернення: 14.10.2023).
10. Литвинова П. Весільні обряди і звичаї у селі землянці Глухівського повіту у Чернігівщині. Матеріали до української етнології за ред. Хв. Вовка. Т.3. Львів, 1900. С.70–173.
11. Манжура И. И. Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губерниях. Харьков : Тип. К. Счасни, 1890. 194 с.
12. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. Сост. Николаем Маркевичем. Издал И. Давденко. С гравюрою. Киев. В типографии И. и А. Давиденко, 1860. 171 с.
13. Приказки й пословиці. Випуск 1. Київ – Львів, 1923. 40 с.
14. Скуратівський В. Дідух: свята українського народу. Київ: Освіта, 1995. 272 с.
15. Словарь української мови: в 4-х тт. / За ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909. Т. 1. С. 54.
16. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования: [в 7 т.] / собрал П. П. Чубинский. Санкт-Петербург : [б.и.], 1872 – 1878. Т. 4: Обряды: родини, крестини, свадьба, похорони / изд. под наблюдением Н.И. Костомарова. Санкт-Петербург, 1877. 713 с.
17. Українські приказки, прислів'я та таке інше. Збірник О.В. Марковича и других. спорудив М. Номис. Санкт-Петербург, 1864. 304 с.
18. Українські прислів'я та приказки. Упоряд. С.В. Мишанича та М.М. Пазяка. Київ: Дніпро, 1984. 388 с.
19. Усна історія Степової України / *Запорізький край*. Запоріжжя: АА Тандем, 2008. Т.2. 516 с.
20. Циганок І. Б. Концепти хліб і вода в українських говірках Наддунав'я / І.Б. Циганок, К.С. Чеботар. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Філологія, 2016. Вип. 20(1). С. 45–47.
21. Шульгина Л., Заглада Н. Матеріали до етнології. / Всеукраїнська академія наук, Музей антропології та етнології ім. Хведора Вовка. Випуск III: Матеріали до монографії с. Старосілля / мал.: Ю. Ю. Павлович; фотогр.: Д. П. Демуцький, М. П. Сталінський. Київ, 1931. 190 с.
22. Ящуржинский Х. Лирические малорусские песни, преимущественно свадебные. Варшава: в типографии М. Земкевича и В. Нолковского, 1880. 127 с.

# ЛІНГВІСТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ

**Оксана ШОСТАК**

*доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»,  
Aix Marseille Univ, LERMA, Aix-en-Provence, France*

Психологічна адаптація становить складний системний процес, змістовною стороною якого є активне формування способів і стратегій оволодіння ситуацією при різних рівнях регуляції особистісної поведінки у наявних соціальних умовах, аби досягнути рівноваги між суб'єктом і соціальним середовищем. Багатогранність і складність категорії «адаптація» визначається різними концептуальними підходами у дослідженнях психологів.

Найбільш прийнятним є виокремлення двох основних критеріїв адаптованості: зовнішній, сюди відноситься пристосованість, відповідність вимогам середовища та внутрішній, до цього відносять загальне психологічне благополуччя, суб'єктивну задоволеність своєю позицією, комфорт, соціальне самопочуття.

Актуалізація особистості за допомогою лінгвістичних конструкцій зумовлюється мотиваційною спрямованістю, яка становить рушійну силу процесу у системі мотивів розвитку. Під терміном «мотивація розвитку» розуміється самостійний вид активності індивіда, спрямований на інтеріоризацію суспільних вимог до особистості, на основі чого розвиваються соціально-психологічні якості людини.

**Ключові слова:** психологічна адаптація, мотивація розвитку, лінгвістичні конструкції, концептуальні підходи, теорія особистості.

Psychological adaptation is a complex systemic process, the content side of which is the active formation of methods and strategies for mastering the situation at different levels of regulation of personal behavior in existing social conditions, in order to achieve a balance between the subject and the social environment. The multifacetedness and complexity of the "adaptation" category is determined by various conceptual approaches in the research of psychologists.

It is most acceptable to single out two main criteria of adaptability: external, this includes adaptability, compliance with the requirements of the environment, and internal, which includes general psychological well-being, subjective satisfaction with one's position, comfort, and social well-being.

The actualization of the personality with the help of linguistic constructions is determined by motivational orientation, which is the driving force of the process in the system of development motives. The term "motivation for development" refers to an independent type of activity of an individual, aimed at the internalization of social requirements for the individual, on the basis of which the socio-psychological qualities of a person develop.

**Keywords:** psychological adaptation, developmental motivation, linguistic constructions, conceptual approaches, personality theory.

Проблема психологічної адаптації набула особливого значення у період трансформації інформативного суспільства. Соціально-економічні та

політичні зміни, що відбуваються у суспільстві, викликають труднощі у процесі психологічної адаптації через мінливість інформаційного середовища та соціально-психологічних особливостей працівників організацій. Проблема адаптації є однією з найактуальніших у сучасній соціальній психології.

Термін «адаптація» від лат. *adapto* – «приспосовую» з'явився у науковому обігу у другій половині XVIII ст. Вперше його вжив Х. Ауберт для позначення підвищення чи зниження чутливості при змінах освітлення так звана світлова адаптація. Далі термін застосовувався щоб позначити здатність живих організмів змінювати фізичну та функціональну організацію, форму поведінки у тварин відповідно до особливостей оточуючого середовища.

Термін визначається великою різноманітністю значень, проте у визначеннях «адаптації» Н. М. Мельникова виокремила наступні:

1. Процес адаптації передбачає взаємодію двох або більше об'єктів.
2. Взаємодія між об'єктами розгортається за особливих умов: обов'язковими є дисбаланс та неузгодженість.
3. Головна мета цієї взаємодії полягає у певній координації між системами, характер і ступінь цієї координації варіюється.
4. Досягнення цього передбачає зміни у системах, які взаємодіють між собою [5, с. 14].

На думку С. І. Розум, «У самому загальному вигляді адаптація – це процес взаємодії двох змінних – потреб живого організму і особливостей середовища, що його оточує. Зміна умов середовища ініціює зміну вимог до живих організмів. Зміна організмів у відповідь на «вимоги» середовища призводить до зміни змісту і предметів потреб: ...у зв'язку з цим адаптація є завжди індивідуальною і відносною, а процес адаптації є нескінченним» [10, с. 19].

Розуміння терміна «адаптація» є дуже багатоплановим у різних наукових дисциплінах, тому таким різноманітним є і застосування даного

поняття у психолінгвістичній науці. Багатогранність поняття визначається різними концептуальними підходами та напрямками у дослідженнях. У питанні адаптації індивіда у кожній конкретній ситуації застосовуються фонетичні okazіоналізми, які є пластом лінгвістичних одиниць кожної мови. Ідентифікації денотата, авторські інноваційні утворення зазвичай збагачують мову і слугують адаптаційним процесам.

Фонетичні okazіоналізми є комунікаційним інструментом, який допомагає краще розкрити адаптаційні потенціали мови та виявити ресурсні процеси комунікації. Okazіоналізми розглядають як «поетичну гру звуком», в основі якої лежить звуковий повтор і його комбінації або складні для вимови фонетичні сполуки [3, с. 186]. Дослідженню okazіоналізмів присвячені роботи Браїлко, Грушко, Журавльова, Качуровського, Коптілова, Корнієнко. У свою чергу, адаптація розглядається як динамічний процес або як результат пристосування особистості до умов існування. Адаптація є необхідною умовою становлення індивіда, мікроциклом у розвитку особистості, у ході чого засвоюється сукупність норм, які діють у конкретному суспільстві, оволодіваються прийоми і засоби міжособистісного спілкування. Специфічним механізмом адаптації є вплив трудової діяльності на найближче соціальне середовище, а також активна зміна результатів адаптації у відповідності до соціальних умов буття [1; 7].

Дослідники розглядають мету, пов'язану із провідною потребою як системоутворюючий фактор, який організує процес соціально-психологічної адаптації.

Західні автори визначають адаптацію як необхідну умову ефективного функціонування особистості, що здійснюється через досягнення певного рівня рівноваги між середовищем і суб'єктом. Теорія особистості «як би спеціалізується на тому або іншому з аспектів сутності людини, гіпертрофує, абсолютизує ту чи іншу сторону її життєдіяльності, представляючи її у відриві від інших аспектів» [13; 14, с. 62]. Відомі теорії особистості дають

змогу виявити основні структурні компоненти особистості, що є структурними елементами системи адаптації, вони можуть розглядатися як самостійний чинник адаптаційного процесу.

Зарубіжна психологічна школа виокремлює наступні напрями дослідження адаптації:

- Психоаналітичний, представники Е. Еріксон, З. Фрейд, А. Фрейд. Коли адаптація розглядається як стан гомеостазу між середовищем та особистістю. У психоаналізі ототожнюють зміст категорій «адаптація» (adaptation) та «приспосовування» (adjustment) [11];

- Біхевіоральний, представник Дж. Уотсон. Адаптація розглядається у широкому розумінні. Це процес задоволення потреб індивіда по відношенню до вимог середовища, це приводить до поведінкових змін особистості. Є процесуальний, коли адаптація розглядається як процес, та результативний, коли адаптація розглядається як стан. Представники біхевіорального так само як і психоаналітичного ототожнюють поняття адаптації та пристосовування;

- Інтераціоналістський, представник Л. Філіпс. Де адаптація розглядається як стан, коли особистість задовольняє мінімальні вимоги та очікування суспільства, важлива соціальна спрямованість адаптації. Поведінка особистості характеризується здатністю успішного прийняття рішень, ініціативністю та чітким баченням власного майбутнього, яке несе ідею особистісної активності, така соціальна активність носить перетворювальний характер. У інтераціоналістському напрямі відбувається розмежування понять «приспосовування» та «адаптація». Адаптацію інтераціоналісти розглядають як організований спосіб подолання проблемних ситуацій, що вважаються типовими. На думку Філіпса, адаптація формується за допомогою послідовних пристосовувань. А пристосовування у свою чергу є лише компонентом адаптації, що виявляється в умовах зіткнення із конкретною проблемою [12];

- Когнітивний, представник Ж. Піаже. Для опису адаптації особистості було запропоновано спеціальні терміни, такі як: асиміляція – дія із новим на основі вже сформованих навичок і умінь, а також акомодация, прагнення змінити навички та вміння у результаті змін та умов. Акомодация відновлює рівновагу в поведінці та психіці, усуває невідповідності між вміннями, навичками та умовами виконання. Ці процеси відбуваються одночасно, у них полягає зміст адаптації. Ж. Піаже переконаний, що вкрай важливо аби асиміляція та акомодация знаходилися у постійній рівновазі [8];

- Гуманістичний, представник А. Маслоу, К. Роджерс. Адаптація розглядається як стан оптимальності, вона підкреслює процесуальні та результуючі аспекти [4, 9].

Адаптація є процесом реагування на зміни, які відбуваються у житті особистості. Адаптацію слід розглядати як комунікативний процес, де люди пристосовуються одне до одного, випрацьовують нові способи взаємодії із різноманітними структурними елементами оточуючого середовища. Мета адаптації полягає у тому, щоб інтегрувати особистість у вже сформовану систему соціальних відносин, це передбачає продукування стереотипів поведінки, що передають цінності та норми, визначають поведінкові реакції у конкретній групі, а також закріплюють розвиток навичок міжособистісного спілкування.

У працях Г.О. Балла поняття адаптації розглядається у відповідності згідно до універсального характеру тенденції встановлення рівноваги поміж різними компонентами системи. Дослідник застосовує категорію адаптації для аналізу процесу розвитку особистості та її психологічних механізмів. На його думку тенденція до рівноваги прослідковується на усіх рівнях розвитку матерії та охоплює усі форми руху. Адаптація є процесом, що спрямований як на збереження та відтворення заздалегідь встановленого порядку, так і на вихід за рамки вже існуючої психологічної ситуації [7].

На думку В. В. Москаленко, адаптація є однією з функцій соціалізації особистості. У цьому випадку адаптація є засвоєнням індивідом суспільних норм та соціальних цінностей, символів, значень, сприйняття соціальних стереотипів, стандартизацію мови, жестів, що характеризують індивідів конкретного суспільства. За твердженням Д. Е. Орбан-Лембрик соціальна адаптація є видом взаємодії особи із соціумом, у процесі адаптації відбувається узгодження сподівань та вимог із боку обох сторін.

Такі науковці, як І. А. Красильников та В. В. Константінов констатують базові варіанти соціальної адаптації, туди покладено відмінності за ознакою відносин суб'єкта й об'єкта адаптації. На їхню думку процес психологічної адаптації зазвичай супроводжується внутрішньоособистісним конфліктом, подолання якого визначається потенціалом особистості до адаптації.

Соціально-психологічна адаптація є складним процесом, у якому відбувається перебудова ціннісно-смыслових показників, що, у свою чергу, вказує на розвиток особистості і формування для неї оптимального способу життя у заданих соціальних умовах.

А. А. Налчаджян постулює такі основні механізми адаптації: захисні адаптивні комплекси, як поєднання захисних механізмів; незахисні адаптивні комплекси, які застосовуються під час вирішення проблемних ситуацій, де відсутня фрустрація; змішані адаптивні комплекси, що поєднують у собі захисні та незахисні адаптивні комплекси. Формування механізмів адаптації відбувається під час соціалізації, коли особистість зустрічається із ситуаціями, які становлять проблему. Такі адаптивні комплекси актуалізуються у схожих ситуаціях та закріплюються у структурі психіки особистості, стаючи таким чином підструктурою характеру. Основним фактором, що впливає на адаптацію особистості варто розглянути «Я – концепцію» та її підструктури «Я – образи», які є комплексними мотивами та регуляторами поведінки: «Психіка людини в особі центральних утворень її «Я» стежить за тим, як функціонують адаптивні механізми, порівнює реальну

поведінку з попереднім планом, з перебігом адаптації, що передбачався» [7, с. 235]. У той же час, сила прагматичного ефекту використання okazіоналізму у мовленні людини, що використовує «Я – концепцію» є пропорційною ступеню прояву в ньому експресивних властивостей, а саме новизни і незвичності сприйняття.

Г. Андрєєва, Г. Балл, І. А. Красильников виокремлюють психологічні конструкти, вважаючи їх умовою і одночасно результатом перебігу соціально-психологічної адаптації із позиції суб'єкта. Сюди належать спрямованість особистості, «Я» – концепція особистості, ціннісні орієнтації; соціальна потреба у позитивному ставленні і самоставленні, індивідуальні особливості, які визначають такі ресурси, як: пластичність та гнучкість поведінки, здатність адекватно оцінювати ситуацію фрустрації, схильність до домінування; адаптаційні властивості інтелекту; вольові якості особистості та особливості емоційної сфери. Асоціативний стан «Я» – концепції особистості визначається стимулом тимчасового «перелаштовування» внутрішнього словника. Асоціативно-семантична сітка впливатиме на добір лексичних і семантичних засобів.

Соціально-психологічна адаптація особистості різниться від інших видів адаптації наявністю особистісної оцінки соціального середовища суб'єктом та свідомою регуляцією цим процесом. Адаптація особистості будується на взаємодії сторін, тому критерії адаптованості-деадаптованості мають оцінювати процес двобічно: як з боку середовища, так і з боку індивіда. Важливе не лише виживання особистості і знаходження нею власного місця у соціальній структурі, але і загальний рівень психологічного здоров'я інших членів соціуму, їх здатність розвиватися у відповідності зі власними життєвими потенціалами почуття суб'єктивної самоповаги. Асоціативні реакції, що пов'язані із якісними характеристиками або описом властивостей зовнішніх критеріїв стимулу okazіоналізму. До таких варто віднести слова: незвичайно, весело, оригінально, сучасно, прикольно,

патріотичний, добре, зачаровує, психічні порушення, божевілья, жах, заплутано, погано, беззмістовно. С. Розум виокремлює такі основні критерії адаптованості: зовнішній та внутрішній [10].

Викладене вище дає можливість узагальнити процеси соціально-психологічної адаптації та самоактуалізації особистості як взаємопов'язані і оскільки високий рівень самоактуалізації сприяє соціально-психологічній адаптації та розглядається як її показник за допомогою фонетичних okazіоналізмів.

Термін «мотивація» використовують як характеристику внутрішнього джерела якогось виду діяльності, яка спрямована на розвиток індивідом самого себе. Мотивація розвитку полягає у розбіжності між уявленнями про ідеальний стан речей, що витікає із визнаної системи цінностей та знаннями про реальний стан у прогалині між реальним «Я» та його ідеальною проекцією. Мотивація складається із усіх видів спонукань, таких як потреби, мотиви, мотиваційні установки. Усе це викликає активність особистості. Коли досліджують мотивації розвитку, то починають із з'ясування причин, які спонукали діяльність особистості, далі йде аналіз ситуаційних чинників, які обумовлюють цю діяльність або блокують її.

Теоретичні положення, що узагальнюють проблему адаптації через фонетичні okazіоналізми дозволяють зробити висновок, що адаптація є цілісним системним процесом, що характеризує взаємодію особистості із природним та соціальним середовищем. Спроба виокремити різні види і рівні адаптації є певною мірою штучною і радше здійснюється із метою наукового аналізу та опису явища. Процес адаптації визначається психологічними властивостями суб'єкта, рівнем особистісного розвитку та залежить від досконалості механізмів регуляції діяльності та поведінки. Усе вище згадане дозволяє нам дійти висновку про те, що показниками соціально-психологічної адаптованості за внутрішніми критеріями слід розглядати самоактуалізацію, самоствавлення, та мотиваційну обумовленість «Я-

концепції» індивіда.

### Список використаної літератури

1. Балл Г. А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности. *Вопросы психологии*. 1989. № 1. С. 92 – 100.
2. Карпенко О.Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв. Афтореферат ...дис. д-ра філол. наук. Київ, 2006. 40 с.
3. Качуровський І. Фоніка. Мюнхен: Ukrainische freie Universität, 1984. 206 с.
4. Маслоу А. Мотивация и личность. *Вестник МГУ: Философия*. 1991. № 3. С. 66-75.
5. Мельникова Н. Н. Стратегии поведения в процессе социально-психологической адаптации: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.05. СПб., 1999. 194 с.
6. Материнська О. В. Моделювання меронімічних відношень у лексичній системі мови. *Мовознавство*. 2013. №6. С. 58–67.
7. Налчаджян А. А. Социально-психическая адаптация личности. Ереван : АН Армении, 1988. 262 с.
8. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. М.: Просвещение, 1969. 659 с.
9. Роджерс К. Клиентоцентрированная терапия / пер. с англ. В. В. Лях, А.П. Хомик. Киев: Рефл-бук; Ваклер, 1997. 320 с.
10. Розум С. И. Психология социализации и социальной адаптации человека. СПб.: Речь, 2006. 365 с.
11. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений / З. Фрейд; сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М. Г. Ярошевский. М.: Просвещение, 1990. 448 с.
12. Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод /пер. с англ. О.Овчарова. Харьков: Гуманитарный Центр, 2004. 336 с.
13. Хьелл Л. Теории личности: основные положения, исследования и применение / пер. с англ. С. Меленевской и Д. Викторовой. СПб.: Питер Пресс, 1997. 608 с.
14. Шихирев П. Н. Современная социальная психология. М.: Институт психологии РАН КСП; Академический Проект, 1999. 447 с.

### МУЗЕЙНЕ ЗАНЯТТЯ «ЯК КОЗАКИ У РОЗВІДКУ ХОДИЛИ»: ЗАХІД НА СТИКУ ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

**Анна ЮРЧЕНКО**

*наукова співробітниця відділу археології КЗК «Дніпропетровський  
національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького» ДОР*

Стаття присвячена аналізу музейного заняття «Як козаки у розвідку ходили. Або Хто такі пластуни» з точки зору відповідності його сучасному розумінню музейної

педагогіки та вимог патріотичного виховання учнівської молоді. Розглядається також форма подання історичної інформації відповідно до віку аудиторії. В матеріалі також наведено приклади інтерактивних форм роботи під час заняття. Також розповідається про музейні предмети, котрими проілюстровано викладений під час заняття матеріал.

Крім цього, проаналізовано сучасне уявлення про музейну педагогіку як таку, а також її внесок в осучаснення комунікативної стратегії музейних закладів України і зокрема ДНІМ ім. Д.І. Яворницького. Наведено короткий перелік різноманітних форм роботи в цьому напрямку. Основну увагу приділено тим музейним заняттям та іншим формам роботи, котрі з'явилися під час повномасштабного вторгнення росії до України.

**Ключові слова:** музейна педагогіка, інтерактивне музейне заняття, відвідувачі, козацтво, Пласт, пластуни, розвідка, експонат

The article is devoted to the analysis of the museum lesson "How the Cossacks used to scout. Or Who are the plastuns?" from the point of view of its compliance with the modern understanding of museum pedagogy and the requirements of patriotic education of schoolchildren. The form of presenting historical information according to the age of the audience is also considered. The material also provides examples of interactive forms of work during the lesson. It also talks about museum objects that illustrate the material presented during the class.

In addition, the modern idea of museum pedagogy as such was analyzed, as well as its contribution to the modernization of the communication strategy of museum institutions of Ukraine, and in particular D.I. Yavornytskyi National Museum of Ukraine. A short list of various forms of work in this direction is given. The main attention is paid to those museum classes and other forms of work that appeared during the full-scale russian invasion of Ukraine.

**Keywords:** museum pedagogy, interactive museum classes, visitors, Cossacks, Plast, plastuns, exploration, exhibit

Музейна педагогіка – окрема напрямок розвитку музейної сфери в Україні та світі. Різноманітні її елементи, як в комплексі, так і окремо, активно впроваджуються в систему музейної роботи щонайменше з кінця 1990-х, а в цілісну систему почали формуватися з початку 2000-х. Викликано до життя це тим, що стаціонарні експозиції, котрі в більшості випадків були створені більше 20-30, а часто і 40-50, років тому, не відповідали ні очікуванням основної категорії відвідувачів – шкільної молоді, ні запитам громадськості. Так, до освітньої і виховної функцій музеїв додалась ще розважальна і тут вони змушені конкурувати з іншими закладами культури та дозвілля. Більшість музейних установ прагнуть до того, щоб перестати бути закритими академічними інститутами, покликаними лише зберігати і вивчати артефакти минулих епох. Тепер вони намагаються позиціонувати себе як відкритий і публічний простір для пізнання, натхнення і часто пережантуження [2, с. 16]. А це значить, що комунікативна функція музею

набуває особливої ваги у взаємних зв'язках суспільства і музейної спільноти. Для успішного виконання цієї, тобто комунікативної, функції, музейники шукають нові способи взаємодії відвідувача з експонатом. Проте, аби ця взаємодія відбулася, необхідно, щоб потенційний відвідувач став постійним гостем музейних залів. Для кожної вікової, соціальної та інших груп відвідувачів ці способи різні. Так, для шкільної аудиторії найкраще підходить весь спектр методів, котрі передбачаються музейною педагогікою – інтерактивні екскурсії, різноманітні квести, тематичні музейні заняття і таке інше. Загалом, до музейної педагогіки можна віднести всі форми роботи, котрі інтегрують інноваційні педагогічні технології для включення музейництва у процес творчого розвитку та виховання особистості [3, с. 77]. І запропонований вище перелік можливих форматів музейних заходів є далеко не вичерпним. Тим більше, що кожна зустріч із гостями музейних стін може включати елементи декількох форм роботи, але доросла аудиторія також сприймає форму подання у вигляді музейних інтерактивних занять.

Варто зазначити, що музейна педагогіка цікава і набирає попиту ще і в працівників освіти, а не лише музейної сфери. Причиною тому є той факт, що відвідування музею (особливо, історичного чи з експонатами, пов'язаними з рідним краєм), сприяє формуванню почуття причетності до минулого, поваги до нього. Цінні з точки зору інформативності, емоційного навантаження експонати дають можливість «доторкнутися» до минулого, до того, про що прочитали в підручнику чи почули з розповіді вчителя. Педагоги зазначають, що емоційні враження після побаченого в музеях сприяють виконанню освітніх та виховних завдань [4, с. 71-73].

Відповідно, в музейну педагогіку включені як мінімум три учасника – музейний співробітник/ця, педагог, котрий організовує відвідування музею (інколи цю опцію виконують туристичні оператори, проте включеність працівників та працівниць освітньої сфери також обов'язкова), а також,

власне, самі відвідувачі (учні чи будь яка інша організована група відвідувачів).

Крім цього, повномасштабне вторгнення російської федерації поставило музеї перед іншими викликами – продовжувати роботу без постійних експозицій, в умовах обмеженого доступу до експонатів, а часто навіть в умовах фізичної відсутності будівель музею. І все це за умови, коли попит на музейний продукт у суспільства не те що не зменшився. Він значною мірою навіть збільшився. Адже музеї стали таким собі островцем спокою, стабільності, містком до розуміння сучасної російсько-української війни.

Не зважаючи на значний спектр інструментів музейної педагогіки, основним лишається музейне заняття. Це не нова форма роботи, котра дозволяє поєднати соціокультурну, просвітницьку, виховну та розважальну функції музею, а також продемонструвати ту частину колекції, котра не доступна до оглядів у постійній експозиції. Крім цього, на відміну від класичної екскурсії, музейне заняття може бути і в переважній більшості є інтерактивним. Тобто під час заняття можлива не тільки розмовна взаємодія з відвідувачами, але і їх, тобто відвідувачів, взаємодія з предметами, як автентичними, так і з їх копіями. З огляду на те, що відвідувачі музейних занять переважно сидять (за столами, на лавках чи навіть на пуфах або ж просто на підлозі в експозиційних залах), можна також доповнювати зустріч роботою з текстами – прочитувати копії старих документів, створювати свої. Також можна малювати, писати чи ліпити з глини в залежності від мети і теми заняття. Цикл музейних занять «Історія через предмет», розроблений к.і.н. с.н.с ДНІМ Віталієм Соловійовим, передбачає навіть роботу з металом, кременем і кісткою. Стаціонарне чи переважно стаціонарне знаходження відвідувачів, часто в окремому від основної експозиції, приміщенні дозволяє також доповнювати інформацію мультимедійною презентацією. Це дозволяє

здіяяти практично всі органи чуттів, подати більше інформації, ніж в ході традиційної екскурсії, а також зацікавити ширшу аудиторію.

У нинішніх умовах музейні заняття також стають тимчасовою альтернативою постійним експозиціям і навіть виставкам. Адже дозволяють проводити традиційну музейну роботу з популяризації колекцій, освітню роботу, а також забезпечувати доступ громадськості до музейних зібрань (хоч і в значно обмеженому вигляді).

Музейні заняття також можуть бути організовані у співпраці з іншими організаціями чи на їх замовлення. Існує також практика організовувати такі заняття з митцями чи майстрами, коли музейний співробітник проводить екскурсію експозицією, а майстер потім – інтерактивну частину заняття.

Загалом музейне заняття не можна розглядати як альтернативу навчальному процесу. Ним не можна замінити тематичні уроки зі шкільної програми і, тим більше – з програми закладів вищої освіти. Проте, завдяки відвідуванню таких занять можна отримати додаткові або ж альтернативні знання. Разом із тим, вони сприяють різнобічній обізнаності гостей, їх умінню сприймати інформацію з різних джерел і, як результат, скласти свою власну картину світу.

Музейне заняття, як і інші форми роботи, притаманні напрямку музейної педагогіки, не є орієнтованими виключно на шкільну чи учнівську молодь. Проте, так чи інакше, а основну категорію відвідувачів становлять все ж діти. Музейна установа, котру представляє авторка публікації, має досить багатий досвід взаємодії з відвідувачами від 6 до 18 років. ДНІМ не одноразово проводив різноманітні конференції, круглі столи, музейні фестивалі, присвячені цій темі. Для прикладу можна згадати Круглий стіл «Музей і діти», що проходив у межах Другого Всеукраїнського музейного фестивалю, організованого нашим музеєм. Часто музейні заняття переростають в тематичні цикли. Так, лише за останній час в ДНІМ з'явився цикл «Історія через предмет» авторства к.і.н., с.н.с. Віталія Соловйова,

етнографічний цикл, котрий включає заняття з інтерактивною складовою, присвячені писанкам, лялькам-мотанкам, вишивці, вибійці і таке інше, котрі проводяться як співробітниками історичного музею, філії Літературне Подніпров'я, так і з залученням запрошених майстрів. Циклом занять можна також вважати заняття, присвячені найдавнішому періоду в історії людства. Такі цикли покликані стимулювати систематичне відвідування музеїв, але кожне музейне заняття чи інтерактивна екскурсія є продуктом унікальним і заслуговує на окремий огляд.

Музейне заняття «Як козаки у розвідку ходили. Або ж хто такі пластуни» цілком може вважатися класичним заняттям, котре відповідає всім критеріям, описаним вище.

Можливість появи такого заняття саме в КЗК «Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького» ДОР забезпечили наступні фактори: важливість козацької доби для історії України в цілому та Дніпропетровської області загалом; наявність великої збірки козацьких артефактів у збірці вказаного музею; партнерські стосунки ДНІМ з Національною скаутською організацією України Пласт.

Заняття побудоване за принципом «Питання – Відповідь», а також на паралелях із сучасним українським скаутським рухом Пласт.

Перші два питання, на які відвідувачі отримують відповідь це: Хто такі Пластуни? та Звідки ми про них знаємо? Для назви українського скаутського руху один із його засновників в Україні, Петро Франко запропонував саме Пласт. Цьому передували історичні розвідки на Кубані, серед місцевих козацьких осередків [6, с. 49-52]. Станом на кінець XIX – початок XX століття там можна було зібрати багато інформації як щодо української етнографії, так і історії. Респонденти стверджували, що пластуни або ж плазуни є такими ж давніми, як і саме козацтво. А окремі наголошували, що, власне, з цих козаків-розвідників і почалося запорізьке козацтво.

Отже, до джерел інформації про козацьку розвідку ми відносимо історичні документи, етнографічні та історичні розвідки XIX ст., фольклор (козацькі думи та пісні), а також археологічні джерела.

У ході заняття відвідувачі знайомляться з поняттями розвідки і контррозвідки, дозорно-роз'їздної системи, а також із рядом слів зі вжитку XVII–XIX ст. І це відповідь на питання «ЯК» – як була побудована система розвідки, як вона діяла і як відбувалась передача зібраної інформації [5, с. 3]. Для відповіді на ці питання використовуємо також музейні предмети. Для пояснення про дозорно-роз'їздну систему використано художні полотна, котрі до повномасштабного вторгнення експонувалися в Залі №2, присвячені козацтву. В цьому пункті також гарно відбувається актуалізація історичної спадщини у вигляді курганів. Варто зазначити, що різночасових насипів в області більше 15000 і на ряді з них фіксуються знахідки козацьких часів. Завдяки подібним відсилкам ми даємо змогу відвідувачам краще зрозуміти значення цих пам'яток для розуміння давнього минулого краю. Крім цього, на такому простому прикладі легко пояснювати, чому кургани часто називаються з відсилкою саме до козацьких часів, навіть не зважаючи на те, що поховання під ними здійснювалися в III тис. до н.е. – XIV ст. н.е., тобто що найменше за 200 років до формування козацтва.

Тут також варто зазначити, що історичні документи і, тим більше, думи та пісні, донесли до нас надто мало імен. Проте, переважна більшість відвідувачів знають про Богдана Хмельницького, а також чули про Максима Кривоноса. Останній довгий час очолював розвідку гетьмана. А потім передав її такому собі Лавріну Капусті. Принаймні, так свідчать історичні джерела. На цьому моменті можна не лише поговорити про історичні персоналії, а і про козацькі прізвиська. Котрі поступово ставали прізвищами. Якщо говорити про паралелі, то в НСОУ «Пласт» також є традиція брати собі псевдо і за тим же принципом, за котрим козацтво обирало собі прізвиська для реєстрів і для ідентифікації в товаристві.

Говорячи про розвідку на великі відстані, акцентуємо увагу на тому, наше уявлення про життя і побут козаків частково викривлене. Так, розповідаємо, що козаки-розвідники могли приєднуватися до чумацьких валок і мандрувати від базарю до базарю. В гостей виникає логічне питання, що вони могли на тих східних і європейських ринках продавати. Адже козак – це виключно воїн. І тут варто зазначити, більшість із них мали так звані зимівники і родини, куди поверталися на зиму. Відповідно, мали і надлишок зерна, котрий могли спродувати на ринках, могли також торгувати хутрами, адже цілком могли набити звірини в лісах і по степах. Цю частину розповіді гарно ілюструє чумацький віз зі збірки Д. І. Яворницького.

Зрозуміло, що обійти увагою таке явище, як характерництво, також не можливо. Разом із відвідувачами згадуємо все, що вони знають про характерників і з'ясовуємо, як ці вміння могли використовувати розвідники. Також намагаємося пояснити їх логічно. Перше, що завжди приходиться на думку, це здатність характерників ставати невидимими. Раціональне пояснення цьому одне – маскуванню! Як на місцевості, так і серед ворогів. Тут необхідні були знання природи – рослинного і тваринного світів, води та вітру, а також знання мов, культури потенційних та явних ворогів [1, с. 4-5]. Якщо знову про паралелі, то скаути також вчать методам маскуванню, а життя в природі буде успішним лише тоді, коли знати про неї якщо не все, то багато.

Як приклад, тіло виховання згадуємо не лише гопак, а і герць – тобто вправляння в їзді на конях. Крім цього, говоримо про вміння плавати, витривалість і таке інше.

Ефективність засвоєння наданої інформації учасниками занять напряму залежить від їх включеності в процес. Тому на більшості музейних занять, в тому числі в на вказаному вище, використовуються як колективні методи роботи, як і індивідуальні. До перших можна віднести роботу в команді з розшифровки тексту, написання котрого стилізоване під козацький скоропис

або ж іншими способами шифровки – без пробілів між словами, без голосних, зі зміненим порядком слів у реченні. Як ілюстрації використані зразки документів часів козацтва зі збірки музею. А також ті, котрі викладені у вільний доступ. В залежності від обізнаності і віку групи використовуємо також або відомий «Лист турецькому султану» або ж козацьку думу, для прикладу, фрагмент з «Думи про козака Голоту». До індивідуальних інтерактивних методів ми відносимо завдання з написання власного тексту «невидимим» чорнилом. Замість самого чорнила або використовуємо молоко, або ж лимонний сік, котрий, до того ж, самому треба добути з лимона.

Таким чином, запропоноване музейне заняття сприяє не лише інтеграції національної, культурної та історичної спадщини у культуру українського суспільства, але і допомагає змінити сприйняття музею, як замкненої інституції на відкриту і актуальну. Подібна подача матеріалів дозволяє спів ставити матеріальні предмети та історичні події, а відсилки до культури та візуальних образів інших народів дозволяє сприймати українську минувшину в контексті зі світовою історією.

#### **Список використаної літератури**

1. Веденєєв Д. З історії розвідки і військової дипломатії України. *Розбудова держави*. 1993. № 9. С.4-5.
2. Віговська Ю. С. Інтерактивні методи як один із напрямків роботи з відвідувачами у державному музеї іграшки. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи*. Матеріали П'ятої науково-практичної конференції (28–29 вересня 2017 р.). Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Київ, 2017. С.16-18
3. Маньковська Р. Сучасні музейні комунікації та перспективи їх розвитку. *Краєзнавство*. 2013. № 3. С. 75-84.
4. Павленко Ю. Г., Топчій Н. М. Елементи музейної педагогіки у навчально-виховному процесі початкової школи. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи*. Матеріали П'ятої науково-практичної конференції (28-29 вересня 2017 р.). Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Київ, 2017. С. 71-73.
5. Степанков В. Козацька розвідка наближала перемогу. *Київська Старовина*. №4. 1995. С. 3.
6. Франко П. Пластуни. Діло. Ч. 268, 2 грудня 1911 р. (передрук за поданням пл. сен. Івана Якубовського: *Пластовий шлях*. Ч. 4 (104), 1994. С. 49-52).

## ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

**Алексєєв Артур** – викладач кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

**Андрішко Олег** – викладач кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

**Варакута Марина** – викладач кафедри психології ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», аспірантка, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя, Україна

**Василенко Наталія** – науковий співробітник Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького

**Глущенко Ганна** – старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та мовної підготовки КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»

**Дудник Олена** – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

**Квітинська Ліана** – викладач кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

**Корсунська Вікторія** – аспірантка Класичного приватного університету, практичний психолог, волонтер AWO SPI Soziale Stadt und Land Entwicklungsgesellschaft (Німеччина)

**Крашеніннікова Тетяна** – доцент, кандидат філологічних наук, завідувач кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

**Лимар Андрій** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

**Нацюк Мар'яна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

**Негодченко Ольга** – старший викладач кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

**Нежива Ольга** – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

**Осідак Вікторія** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри методики викладання української та іноземних мов та літератур Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**Поповський Анатолій** – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

**Ракутенє Сільвія** – професор, завідувач кафедри мов та освіти, Литовський університет наук про здоров'я, м.Каунас, Литва

**Руколянська Наталія** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та мовної підготовки КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» ЗОР

**Сергієнко Наталія** – викладач кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

**Сковронська Ірина** – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення Львівського державного університету внутрішніх справ

**Суховий Віталій Ігорович**, науковий співробітник відділу історії України XIV – початку XX ст. Кошарського закладу культури «Дніпропетровський національний історичний музей імені Д.І. Яворницького» Дніпропетровської обласної ради

**Хмель-Дунай Галина** – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», член Національної спілки майстрів народного мистецтва України

**Холод Ірина** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

**Шапошнікова Анастасія** – наукова співробітниця музею «Літературне Придніпров'я» КЗК «Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького» ДОР

**Шостак Оксана** – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Aix Marseille Univ, LERMA, Aix-en-Provence, France

**Юрченко Анна** – наукова співробітниця відділу археології КЗК «Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького» ДОР

